

Tampereen yliopisto

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

Juha-Pekka Viljanen

Rooman armeijan kristillistymisen 300-luvulla

Historian pro gradu- tutkielma

Tampere

Huhtikuu 2012

”Vielä näiden lisäksi, poikani, ota varoitus varteen: paljon kirjojen tekemisellä ei ole loppua, ja paljon omistautuminen niille on väsyttävää lihalle.” (Saarnaaja 12: 12)

Tampereen yliopisto

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteitten yksikkö

VILJANEN JUHA-PEKKA: Rooman armeijan kristillistyminen 300-luvulla

Pro Gradu- tutkielma, 91 s., 4 liites.

Historia

Huhtikuu 2012

Tutkimus käsittelee Rooman armeijan kristillistymistä 300-luvulla. Tarkastelemalla armeijan kristillistämisen keinoja, kristinuskoon ja armeijaan liittyviä tapahtumia sekä armeijan kristillistäjiä saadaan selville, mitä Rooman armeijan kristillistyminen itse asiassa oli 300-luvulla.

Tutkimuksessa käytetään lähteenä paljolti 300 - 500-luvuilla kirjoitettuja kirjallisia lähteitä. 300-luvusta kertovat tarinat ovat eniten käytettyjä. Lisäksi käytetään jonkin verran lakiaineistoa, puheita, teologisia kirjoituksia ja sotaopasta. Tutkimus on luonteeltaan laadullista. Tämän Pro Gradu- tutkielman tutkimusongelman käsittelyvaihe jakautuu kolmeen osaan. Ensimmäinen osa käsittelee armeijan kristillistymisen taustalla olevia asioita. Toisessa osassa käydään kristillistymiseen liittyvät tapahtumat läpi kronologisessa järjestyksessä. Kolmannessa osassa tarkastellaan, miten kristillistyminen vaikutti armeijan käytäntöihin.

Myöhäisantiikkia käsittelevissä tutkimuksissa ja ajasta kertovissa historioissa on nähtävissä, että Rooma muuttui kristityksi valtioksi 300-luvulla. Konstantinus Suuri teki kristinuskosta yhden valtionuskonnoista ja Theodosius poikineen jatkoi tätä kehitystä. Keisari Julianus yritti palauttaa Rooman helleeniseksi valtioksi. Armeijassa oli kristittyjä sotilaita. Lisäksi on nähtävissä, että helleeniset tavat jatkuivat monella tapaa.

Keisareilla oli tärkeä asema armeijan kristillistämässä, sillä he tekivät armeijan muutokset. Sotilaat olivat sinänsä merkittäviä, että oli olemassa eriarvoisia sotilaita, jotka halusivat noudattaa kristinuskon tapoja. Helleeniarmeijan käytännöt muutettiin kristityille sopiviksi, jolloin kristityt saatiin osallistumaan enemmän armeijan tapoihin ja helleenit saatiin osallistumaan kristittyjen tapoihin. 300-luvulla tapahtuneet armeijan kristillistämistoimet, kristinuskoon sovitettujen armeijan käytännöt ja armeijaan sovitettu kristinuskoko paljastavat, mitä oli armeijan kristillistyminen 300-luvulla. Se oli sitä, että armeija saatiin alamaiseksi kristitylle jumalalle ja kristitylle keisarille. Sillä ei ollut niin väliä, mihin yksittäiset sotilaat uskoivat. Myös uhraamisen virallinen lopettaminen oli suuri muutos aiemmasta.

Sisällysluettelo

1. Johdanto.....	1
1.1. Tutkimuskysymys ja avainkäsitteet.....	1
1.2. Tutkimuksen rajaus	2
1.3. Metodit	3
1.4. Lähteet	6
1.5. Aiempi tutkimus	8
2. Rooman armeijan kristillistymisen taustalla olevia kehityskulkuja	11
2.1. Kristilliset ideologit ja sota.....	11
2.2. Väestön vaikutus armeijan uskonnolliseen koostumukseen.....	15
3. Rooman armeijan kristillistymisen tapahtumahistoria	19
3.01. Diocletianus kanssahallitsijoinen kristillistämisen edistäjinä?	19
3.02. Diocletianus ja tetrarkia kristillistymisen vastustajina	22
3.03. Konstantinus Suuri	24
3.04. Konstantinuksen pojat ja armeijan käyttö riidoissa	31
3.05. Julianus Luopio yrittää hellenisöidä armeijan	35
3.06. Jovianus kristillistää Rooman armeijan	40
3.07. Jako itään ja länteen sekä panikointia taikuuden vuoksi	40
3.08. Theodosius kristillistää Roomaa.....	44
3.09. Arbogast ja Eugenius.....	49
3.10. Theodosiuksen pojat ja lopullisen armeijan kristillistämisen alku	53
4. Kristillistyvät käytännöt	54
4.1. Ylin jumala	55
4.2. Labarum – sotamerkkien kuningas.....	59
4.3. Vannominen	65
4.4. Ennustaminen	67
4.5. Uhraaminen	70
4.6. Sotilaspapit	74
4.7. Yhteiselo armeijassa	79
5. Johtopäätökset	82
Lähteet ja kirjallisuus	88
Lähteet	88
Tutkimuskirjallisuus	89
Liitteet	92
Liite 1. Aikajana kristillistymisestä ja keisareista	92
Liite 2. Kuva keisari Honoriuksesta	95

1. Johdanto

Rooma muuttui kristityksi valtioksi 300-luvulla. Vielä 200-luvun lopussa kristinusko oli virallisesti kielletty uskonto. Konstantinus Suuri teki kristinuskosta 300-luvun alussa sallitun uskonnon. Theodosius 300-luvun lopussa teki kristinuskosta ainoan virallisesti sallitun uskonnon. Tämä kehitys näkyi enemmän tai vähemmän kaikissa Rooman rakenteissa. Rooman armeija oli yksi valtakunnan merkittävimmistä järjestelmistä. Tämä osa valtakunnasta paljastaa, millaisia muutoksia maailmassa tällöin tapahtui. Se oli sekä muutoksen kohteena, muutoksien tekijänä että muutoksien heijastajana.

1.1. Tutkimuskysymys ja avainkäsitteet

Mitä oli Rooman armeijan kristillistymisen 300-luvulla? Tämä on tutkimuksen pääkysymys. Tätä kysymystä kannattaa tarkastella sen avulla, miten Rooman armeija kristillistyi 300-luvulla. Tämä selviää apukysymysten avulla. Ketkä kristillistivät sotajoukkoja ja miten? Millaista vastarintaa kehitys kohtasi ja paljonko sitä oli? Miten kehitys eteni? Millaisia olivat kristillistymisen tuntomerkit?

Tutkimus käsittelee Rooman armeijan kristillistymistä, koska kyseisessä tapahtumasarjassa maailmat törmäsivät monellakin tapaa. Roomalainen maailma vaihtoi vanhat uskomuksensa uusiin uskontoihin, kun se otti kristinuskon omakseen. Kristinusko muuttui marginaalisesta vähemmistöuskonnosta hallitsevaksi uskomusjärjestelmäksi. Oli kristinuskon suhde sotimiseen ollut mikä tahansa, 300-luvulla kristinusko ja sotiminen käytännössä sovitettiin yhteen. Tämä tutkimus käsittelee sitä, mitä ideologinen muutos itse asiassa on ja mitä sellaisessa tapahtuu.

Armeijan kristillistymisen on sitä, että armeija muuttuu niin, että lopputuloksena on jollakin tapaa kristillisempi armeija. Mitä Rooman armeijan kristillistymisen 300-luvulla oli, on tämän tutkimuksen tutkimuskysymys. Vastaus siihen on luettavissa luvussa **5. Johtopäätökset**. Käytän sanaa kristillistäminen silloin, kun haluan painottaa sitä, että joku persoona tai taho yrittää jollakin uudistuksella tehdä armeijasta kristillisempää.

Kristillistymisessä varsinainen kristittyjen määrä ei ole niin tärkeä asia kuin heidän kykynsä vaikuttaa asioihin. Enemmistökkin voi joskus joutua harjoittamaan tapojaan salassa tai ainakin huomaamattomammin. Samalla jokin vaikutusvaltainen vähemmistö voi olla se, joka määrää rituaalit ja ohjaa keskustelua. Toisaalta historiallisissa ilmiöissä syntyy joskus harha, että jokin asia on yleisempi tai hallitseva, koska siitä kerrotaan paljon. Toisaalta, jos asiasta puhutaan

paljon, sitä pidetään tärkeänä. Tämän vuoksi tutkimuksessa tarkastellaan sitä, ketkä kristillistivät armeijaa ja millaisia olivat kristillistävät käytännöt.

Yleensä kristityt pitivät itseään monoteisteinä ja kristityille ovat tärkeitä Jumala ja Kristus. Kristinuskon pääsuunnille muitten jumalien olemattomuus oli myös tärkeä asia. 300-luvulla kristityt usein riitelivät oman uskonsa sisällöstä. Kristittyjen myötä uskonnon sisällöstä tuli Roomassa poliittisesti tärkeä asia.¹ Kristinuskoon kuuluvat lukuisat kristittyjen lahkot, joita 300-luvulla oli. Hallitsevimmista kehittyi katolisuus ja ortodoksisuus. Kristinuskon rakenteet elivät ja muuttuivat 300-luvulla, joten enemmän pyrittiin vakaisiin rakenteisiin kuin niitä noudatettiin.

Helleenit ovat kreikkalais-roomalaisen maailman taruihin ja jumaluuksiin uskovia ihmisiä. Eusebiuksen ja Sozomenuksen perusteella 300- ja 400-luvuilla tästä ihmisjoukosta käytettiin nimitystä helleenit.² Ilmaus on sinänsä sopiva, sillä helleenit kykenivät usein pitämään muiden kansojen jumalia omien jumaliensa eri ilmentyminä tai liittämään uusia jumalia uskomusjärjestelmiinsä. Samoin luultavasti monet kansat omaksuivat heidän jumaliaan. Helleeneillä oli myös monoteistisiä suuntauksia.³ Helleenien uskonnollinen elämä ei ollut riippuvainen tarkoin määritellyistä rakenteista, vaan palvonta järjestettiin usein paikallisesti.⁴ Helleeneillä ei ollut samanlaista tarvetta yhdenmukaiselle tarkalle teologialle, kuin kristityillä. Rituaalit olivat helleeneillekin tärkeitä.⁵

Kristityt ja helleenit ovat tässä tutkimuksessa tärkeitä toimijoita. Heidän olemassaoloonsa kuului paljon muutakin kuin keskinäistä kilpailua, mutta lopulta tuli tilanne, jossa hellenismi hävisi kristinuskon tieltä. Käytännössä lopulta näiden välillä vallitsi kilpailutilanne, vaikkei sellaista kaikkien toimijoiden mielestä ollutkaan, eikä 300-lukua kannata tarkkailla pelkästään uskonsodan näkökulmasta. Oikeampi tapa suhtautua ilmiöön on katsoa, miten helleenien armeija muuttui kristittyjen armeijaksi.

1.2. Tutkimuksen rajaus

Tutkimus rajautuu 300-lukuun, koska kyseisenä aikana tapahtui kristinuskon kannalta merkittäviä asioita. Diocletianus vainoaa kristittyjä. Konstantinus Suuri nostaa kristinuskon valtionuskonnoksi. Julianus yrittää palauttaa valtakuntaa helleeniseksi. Rooman valtakunnassa oli

---

¹ Wickham, 2010, 52, 53, 58, 59. Wickham luottelee kristinuskon tärkeisiin asioihin myös uskomuksen Pyhään Henkeen ja Kolminaisuuteen, mutta areiolaisuus oli niin suosittua 300-luvulla, että tämä määritelmä ei ole täysin kuvaava tutkimuksen käsittelemänä aikana.

² Eus. HE. VI. II. s. 13., Soc. I. III. Tärkein syy sanan helleeni käyttöön on, että sana pakana on julistettu tieteellisesti liian epätarkaksi sanaksi.

³ Browning, 1976, 167.

⁴ Wickham, 2010, 58. Tämän seurauksena luultavasti helleenien palvontamenotkin lakkautettiin paikallisesti paikka toisensa jälkeen. Myös tämän vuoksi *Codex Theodosianus* sisältää useita lakeja, joissa temppelit käsketään sulkemaan.

⁵ Wickham, 2010, 56, 57.

suuria kirkolliskokouksia. Tietenkin tarkastelun rajoittuminen johonkin ajankohtaan saa kyseisen ajankohdan näyttämään tärkeältä. Ilmiön kannalta tapahtui hyvin paljon tärkeitä asioita 300-luvulla ja niistä kirjoitettiin 300-luvulla ja seuraavien vuosisatojen aikana, joten Rooman armeijan kehityksen tätä puolta kannattaa tarkastella. Aikarajauksen tarkoituksena ei ole väittää, että armeija olisi täysin kristillistynyt tässä ajassa. Enemminkin on otettu mielekäs siivu kehityksestä, jonka aikaisia tapahtumia tarkastellaan. Aikarajauksen vuoksi vuosiluvut ovat jKr., ellei toisin mainita.

Tutkimus rajautuu Rooman valtakuntaan. Työn kannalta voi näyttää ongelmalliselta, että itäisillä historioitsijoilla, joita käytän paljon, oli huonommat tiedot lännen tapahtumista. Kuitenkin lännessä sattui erinomaisen merkittäviä tapahtumia ilmiön kannalta, joten tutkimusta ei voi rajoittaa vain Rooman itäosiin.

Pohjimmiltaan tutkimus rajautuu pääosin keisarien armeijoihin, koska niihin keisareilla oli suurin vaikutus. Turvallisinta on sanoa niitten koostuneen kaikenlaisista sotajoukoista, joita keisarin elinpiiriin kuului, koska ei pidä olettaa, että keisarit olisivat rajanneet vallankäyttönsä vain tietyillä nimillä varustettuihin armeijoihin. Vallankaappausten, sekavien vallanperimisjärjestelmien, rinnakkaiskeisarien ja sotien vuoksi nämä keisarien armeijat eivät olleet pysyviä. Sotajoukot eivät olleet vain Roomassa, Antiokiassa tai Konstantinopolissa. Ne liikkuvat pitkin valtakuntaa. Koska tutkimus tarkastelee asioita useamman vuosikymmenen ajalta, myös väki armeijoissa vaihtuu.

Tutkimus rajoittuu käsittelemään armeijan kristittyä ja helleenistä puolta. Juutalaiset, manikealaiset, zarathustralaiset, ja muut uskonnolliset ryhmät jäävät tutkimuksen ulkopuolelle, koska en tutki niitä. Aineistoni ei myöskään riitä armeijan koko uskonnollisen kentän tutkimiseen. Monet uskonnot voidaan niputtaa kristittyjen kannalta helleeneiksi. Juutalaiset oli taas vapautettu armeijapalveluksesta.⁶ Eri henkilöille nämä vähemmälle huomiolle jääneet uskonnot ovat olleet tärkeitä asioita, mutta jälkiviisaudella voidaan sanoa, että helleenien ja kristittyjen välissä ne eivät juuri saaneet mitään suurempaa aikaiseksi.

1.3. Metodit

Metodeina käytän kvalitatiivista tutkimusta ja lähteitten tarkkaa lukemista. Vanhoihin kertomuksiin menneestä ajasta on tallentunut hyvin tapahtumia, joskin kertojien tulkinnat ja tilanteiden tarkat kehittymiset ovat alttiita virheille. Kun tarkastellaan useiden kirjoittajien kertomuksia, voidaan nähdä, mitä tarinoita pidettiin säilyttämisen arvoisina. On hyödyllistä joskus olla positiivinen ja toivoa parasta. Meillä on luultavasti riittävästi materiaalia, että voimme nähdä,

---

⁶ Jones, 1992, 947.

miten suuret ja olennaiset tapahtumat tapahtuivat. Ainakin voimme nähdä, mitä suurta ja olennaista tapahtui.

Tässä tutkimuksessa tullaan käsittelemään samoja tarinoita yhä uudelleen eri yhteyksissä. Tämä johtuu siitä, että tarinoita on hyödyllistä tarkastella monesta eri näkökulmasta. Koska tarinat armeijan kristillistymisestä antavat joskus vain tuokiokuvia tapahtumista, niistä voidaan katsella enemmän kehityksen yleisiä suuntia kuin tarkkaa tilannetta.

Eri vaihtoehtoja käsittelemällä saadaan selville tapahtumien moninaisuus ja eri puolet. Lisäksi saadaan näkyviin todennäköisin vaihtoehto. Hyvällekin vaihtoehdolle kannattaa esittää vastaväite, jos sellaisen voi keksiä. Kun asioita on tarkasteltu ja käsitelty eri puolilta, niistä voidaan paremmin päätyä luotettavaan lopputulokseen.

On joitakin tapoja päätellä kristillistymisen tapoja ja sen edistymistä. Olen poiminut tarinoista suoranaiset kristillistämistoimet, niiden jatkumiset ja vaikutukset. Samoin olen tarkastellut kristillistymisen perumisia ja epäonnistuneita yrityksiä kristillistää armeijaa. Olen jopa tarkastellut asioita, jotka saattavat vaikuttaa kristillistymiseltä tai muuten muistuttavat sitä. Kun vastaan tulee asia, mikä ei olekaan kristillistymistä, se tarkentaa sitä, mikä on kristillistymistä. Tässä on vaarana liika keskittyminen marginaalisiin tai turhanpäiväisiin väitteisiin, joita saatan keksiä. On monia ristiriitaisia tilanteita, koska kehitys ei ole suoraviivaista. Samoista tarinoista on eri versioita. Tämän vuoksi pyrin suhtautumaan tarinoitten yksityiskohtiin varovaisuudella.

Kristillistyvät käytännöt ovat armeijassa olevia uskontoon liittyviä käytäntöjä, jossa näkyy kristinuskon vaikutus. Olen kerännyt nämä käymällä läpi lähdeaineiston ja pitänyt kirjaa armeijan uskonnollisista tavoista. Kun on löytynyt tarpeeksi materiaalia, että jokin tapa on tehty jollakin tavoin kristinuskon kanssa yhteensopivaksi, hyljätty, lisätty armeijaan tai kristinuskon on sovitettu tapaan, sitä voidaan käyttää sen tutkimiseen, mitä kristillistymisessä käytännössä tapahtui. Lähdeaineistostani löysin tarpeeksi materiaalia ylimmästä jumalasta, sotamerkeistä, vannomisesta, ennustamisesta, uhraamisesta, sotilaspapeista ja armeijan uskontojen yhteiselosta.

Tarinoissa on saatettu antaa liikaa painoarvoa pienille tapahtumille tai sivuuttaa tärkeitä asioita. Tämän vuoksi laajan aineiston avulla voidaan saada selkeämpi kuva ainakin siitä, mitä kirjoittava eliitti piti tärkeänä. Jopa armeijan uskonnolliseen rakenteeseen vaikuttamaan pyrkinyt keisari saattoi touhuta sellaisen pikkuasian parissa, joka ei tarkoittanut sotilaille mitään. Tässä tapauksessa armeijaa kuitenkin yritettiin muuttaa ja yritys muuttaa on itsessään tärkeä asia. Lisäksi voi olla tilanteita, joissa tarinan kertojan ja ehkä muutoksen tekijänkin tulkinta muutoksen laadusta on vajaa. Tämän vuoksi kannattaa tutkimuksen aikana pysähtyä analysoimaan muutokseen liittyviä vaihtoehtoja. Vaihtoehdot eivät toisaalta edes aina sulje toisiaan pois. Ristiriitaisia asioita luultavasti tapahtui pitkin valtakuntaa.

Tutkimus painottuu vahvasti eliittiin ja keisareihin. Lähdeaineistossa kerrotaan yleensä asioista keisarien kautta. Näin on etenkin uudistuksista kerrottaessa. On luultavaa, että uudistuksia teki suurempikin ihmisryhmä, mutta niistä kerrotaan keisarien tekoina. Keisarit olivat valtakunnan henkilöitymiä, joten heihin personoitiin asioita ja asioitten ehkä kuului olla heidän tekojaan.

Koska myöhäisantiikin kirjoittajilla oli selvä taipumus kertoa samoista tarinoista omin tulkinnoin,⁷ uskallan käyttää myöhemminkin kirjoitettuja tarinoita. Historioitsijat etenkin näyttävät olleen taitavia kopioimaan tarinoita muista lähteistä, joten käyttäessäni muita lähteitä teen luultavasti samoja asioita kuin käyttämäni historioitsijat. Tarinoista näyttää olleen vähemmän erimielisyyttä, kuin niitten tulkinnoista. Historioitsijoilla on ollut nähtävästi enemmän mahdollisuuksia kommentoida ja kertoa ajasta ennen heidän teoksissaan elävää keisaria. Tällöin he luultavasti ovat tarkimmillaan. Varhaisemmista tapahtumista oli myös helpompi kerätä tietoa, kuin oman ajan tapahtumista, koska omana aikanaan ihmisen näkökulma on rajoittuneempi.

Hallitsevan keisarin aikaan tullessaan historioitsijoilla oli erilaisia toimintatapoja. Eutropius kertoo lopettavansa teoksensa oman aikansa keisariin, jotta joku kirjottaisi siitä paremmin.⁸ Ammianus tekee samankaltaisesti ja toivoo jonkun nuoremman ja paremmassa kunnossa olevan kirjoittavan jatkoa historialle.⁹ Eusebius, Socrates, Sozomenus ja Aurelius Victor alkavat perin ylevin sanankääntein kertomaan oman aikansa keisarista.¹⁰ Nämä riittävät esimerkeiksi siitä, miten toimittiin. Tässä toiminnassa ei välttämättä ollut mukana mitään pahantahtoista tai julkista sensuuria. Oman ajan keisarit saattoivat näyttää varsin yleviltä ja hyviltä. Konstantinus Suuren nouseminen valtaan oli ollut luultavasti suuri helpotus Eusebiuksen ajan kristityille. Socrateelle ja Sozomenukselle jonkinlaisen rauhan palautumien Rooman ryöstön jälkeen oli luultavasti helpotus. Jotkut kirjoittajat luultavasti ajattelivat, ettei kannata kirjoittaa asioista, joista ei vielä ole tarkkoja tietoja saatavilla ja jotka ovat kesken. Muut lähdeyyppit saattavat olla oman aikansa tapahtumien kannalta hyvinkin kiistelevään sävyyn kirjoitettuja.

Tutkimuksen ensimmäinen osa **2. Rooman armeijan kristillistymisen taustalla olevia kehityskulkuja** käsittelee armeijan kristillistymiseen liittyviä asioita. Tämä on taustoittava luku, jossa käsitellään kristittyjen ideologiien ja väestön vaikutusta Rooman armeijan kristillistymiseen. Nämä ovat armeijan ulkopuolisia asioita. **3. Rooman armeijan kristillistymisen**

---

⁷ Etenkin piispa Theodoretilla tuntuu olevan taipumus kommentoida ja tulkita tapahtumaa, mutta hän jättää vähemmälle itse tapahtumasta kertomisen. Hänen kirkkohistoriansa avautuu paremmin, jos lukee muita aikakaudesta kertovia kirjoja.

⁸ EVTR 10. 18.

⁹ Amm. XXXI. 16. 9. Theodosiuksen eläessä ja saatuaan teoksensa valmiiksi 390-luvulla Ammianus oli 30 tai 40 vuotta vanhempi kuin ollessaan palvellessaan sotilana Constantiuksen alaisena. Ammianus on hyvinkin voinut väsyä työhönsä ja tuntea itsensä liian vanhaksi.

¹⁰ Eus. HE. X. I – IX. s. 391 – 481. Aur. Victor. Caes. 42., Soc. VII. XLII, XLVIII., Soz. IX. XVI.

tapahtumahistoria kertoo kristillistymisen tapahtumista. Tämä luku auttaa näkemään, miten kehitys eteni ja ketkä sitä yrittivät ohjata. Tämä osuus kertoo eniten Rooman armeijan kristillistämistä ja mahdollisuuksista käyttää Rooman armeijaa. Kronologinen rakenne auttaa näkemään, milloin eri asioita tehtiin. Samoin näkyvät henkilöiden vaikutukset ja jatkumot. Luku **4. Kristillistyvät käytännöt** kertoo niistä käytännöistä, joissa kristillistyminen erityisesti näkyy. Kyseiseen lukuun on valikoitunut asioita, joista on riittävästi tarinaa, että kehitys näkyy. Nämä käytännöt antavat esimerkkejä siitä, millaista kristillistyminen itse asiassa oli. Kun lähteissä löytyi erilaisia armeijan tapoja, joilla oli jonkinlainen suhde hellenismiin tai kristinuskoon, ne kiinnittivät huomion. Kun vastaan tuli tarpeeksi tarinoita, että näkyi jonkinlainen kokonaisuus, voitiin lähteä tarkastelemaan jotakin tapaa. Jonkinlainen muutos on selvemmin kristillistymistä, mutta myös jonkin hellenisen tavan jatkuminen on kiinnostavaa. Luvussa **5. Johtopäätös** sidon tutkimuksessa olevat asiat yhteen.

1.4. Lähteet

Tutkimuksessani käytän kaikenlaisia kirjallisia lähteitä, jotka kertovat 300-luvun tapahtumista armeijassa. Pääosin lähteet ovat 300- ja 400-luvuilta. Ne ovat kirjoittavan eliitin luomuksia, mikä vaikuttaa niiden sisältöön. Eliitti kuitenkin näyttää olleen se ihmisryhmä, jonka tulkinta ratkaisi sen, minkälainen ideologia valtakunnalla ja sen osilla oli.

Kirkkohistoriat ovat eräs käyttämäni lähdeyyppi. Piispa Eusebius Caesarealainen, piispa Theodoret, oikeusavustaja Socrates Scholasticus ja asianajaja Sozomenus¹¹ kirjoittivat kukin oman *Historia Ecclesiastica*.¹² Eusebiuksen kirjoittama kirkkohistoria on näistä vanhin ja se on kirjoitettu 300-luvun alussa. Muut kirjoittivat 400-luvun puolella välissä ja jatkavat Eusebiuksen ketomaa tarinaa. Socrates ja Sozomenus pohjaavat teoksensa alun varsin paljon Eusebiukseen. Heidän teoksensa muistuttavat toisiaan, joten he ovat käyttäneet ilmeisesti samoja lähteitä ja samanlaista ajattelutapaa, jos eivät suoranaisesti kopioineet toisiaan. Kirkkohistorioihin on käytetty monenlaisia lähteitä.¹³

Eusebius kirjoitti myös Konstantinus Suuren elämäkerran *De Vita Constantini*. Tässä teoksessa käsitellään Konstantinuksen elämä varsin ylevästi ja juhlallisesti. Se julkaistiin Konstantinuksen kuoleman jälkeen. Myös tuntematon kirjoittaja kertoo Konstantinuksen elämästä teoksessa *Excerpta Valesiana*. Siinä oleva Konstantinuksen elämäkertä on peräisin 390-luvulta.

---

¹¹ Jos uskomme Ammianusta, meidän pitäisi eniten epäillä vilppiä asianajajien tuotoksissa. Ammianus ei anna kovin suostuisaa kuvaa tästä ammattikunnasta. Amm. XXX. 4. 2 – 22.

¹² Lukija tekee hyvin, jos hän luottaa vähiten minun kykyyni tulkita puhdasoppisen tieteellisesti kreikankielisiä tekstejä, sillä en osaa kreikkaa. Helleeninimityksen käytön kuitenkin tarkistin kreikankielisestä tekstistä nähdessä suurta vaivaa.

¹³ Socrates kertoo käyttäneensä lähteinä dokumentteja ja haastatteluja. Soc 1.1. Sozomenus kertoo käyttäneensä historioita, lakeja, synodien pöytäkirjoja, kirjeitä ja haastatteluja. Soz. 1.1.

Lactantius kertoo kristittyjen vainoista teoksessaan *De Mortibus Persecutorum*. Suurin osa tästä teoksesta kertoo Diocletianuksen vainosta. Kuten Eusebius Lactantiuskin eli näitten vainojen aikana. Lactantiuksen *Divinae Institutiones* on apologia, jossa ilmenee ajan ajattelutapoja.

Perinteisempiä historioita ovat Ammianus Marcellinuksen *Rerum Gestarum* ja Eutropiuksen *Breviarium ab Urbe Condita*. Tyyllisesti nämä kirjat poikkeavat paljon toisistaan, mutta molemmat teokset keskittyvät enemmän valtakunnan poliittiseen kuin uskonnolliseen historiaan. Ammianuksen teos on pidempi, polveilevampi ja käsittelee lyhyemmän ajanjakson. Armeija käytäntöineen ja uskonto ovat siinä enemmän läsnä kuin Eutropiuksen teoksessa. Eutropiuksen kirja taas on lyhyt tiivistelmä Rooman historiasta. Eutropiuksen teoksesta on paljon iloa tapahtumien hahmottamisessa. Aurelius Victor kirjoitti keisareista lyhyen historian, joka tunnetaan nimellä *De Caesaribus*. Tässä teoksessa on varhaisia tulkintoja Konstantinus Suuresta ja Constantiuksesta, koska se on ilmeisesti kirjoitettu Constantiuksen eläessä.¹⁴

Orosiuksen 400-luvun alussa kirjoitettu *Historiarum adversus paganos* ja Zosimuksen 500-luvulla tehty *Historiae Nova* ovat historioita, joissa tarkastellaan 300-lukua ja 400-luvun alkua jumalisen tahdon näkökulmasta. Zosimus esittää Länsi-Rooman tuhon johtuneen siitä, että perinteisestä jumalien palvonnasta oli luovuttu ja Orosius tarkastelee maailmanhistoriassaan sitä, miten pakanat eivät menesty. Myös lähempänä nykyaikaa ja nykyäänkin on historiaa tarkasteltu jonkin suuren asian kautta. Esimerkiksi maailmanhistoriaa on selitetty järjen edistymisen, kansallisvaltioiden syntyminen, luokkataistelun, talouden, kulkutautien ja luonnon kautta. Orosiuksen ja Zosimuksen historioissa on kuitenkin paljon tapahtumia ja tarinoita, joten heidän katsantokantansa mahdollinen vanhanaikaisuus ei juuri haittaa. Molemmista oli hyötyä erityisesti 300-luvun lopun ja 400-luvun alun tapahtumien yhteydessä. Zosimuksesta on ollut iloa etenkin silloin, kun hän kertoessaan oman tulkinta jostakin tapahtumasta kertoo tarinan tapahtumasta, johon jokin kirkkohistorioitsija vain viittaa.

Acta Maximiliani on marttyyrikertomus kristitystä sotilaasta, joka ei halua olla sotilaana, koska hän on kristitty.¹⁵ Tämä tarina kertoo ajasta vähän ennen Diocletianuksen vainoja. David Woods epäilee, että tämä tarina on kirjoitettu vuosien 384 – 439 välisenä aikana.¹⁶

Gregorius Naziansos teki keisari Julianuksen vastaisen puheen *Contra Julianum*. Siinä käsitellään samoja tarinoita sotilaista ja armeijasta, joista kertovat Sozomenus, Socrates ja Theodoret. On hyvin mahdollista, että tämä puhe on toiminut näitten historioitsijoiden lähteenä.

---

¹⁴ Ammianus mainitsee historioitsija Victorin, joka on luultavasti Aurelius Victor. Amm. XXI. 10. 6.

¹⁵ Tämä näyttäisi olevan yleinen tulkinta. Esimerkiksi Gibbon vol 2, 1993, 58., Southern & Dixon, 1996, 74, 75. Goldsworthy, 2005, 79. Helgeland väittää vastaan. Helgeland, 1974, 158.

¹⁶ Woods, David, 2004, *The Origin of the Cult of St. Maximilian of Tebessa*. (<http://www.ucc.ie/milmart/maxorig.html>)

Gregorius Naziansoslainen eli Julianuksen aikana idässä ja Antiokiassa, missä hänen kertomiaan asioita tapahtui.

Vegetiuksen *Epitoma Rei Militaris* on sotaopas, joka on kirjoitettu joskus 390-luvun ja 450-luvun välissä. Tässä teoksessa näkyy joitakin kristillistyneen armeijan piirteitä, joten se tarjoaa meille tietoja 300-luvun kehityksen lopputuloksesta.

Keisari Theodosius II kirjoitti lakikokoelman, joka tunnetaan nimellä *Codex Theodosianus*. Tähän teokseen on kerätty niitä lakeja, joita tämä keisari halusi noudatettavan, joten se ei anna täydellistä kuvaa aikakauden lainsäädännöstä. Siinä on kuitenkin lakeja 300-luvulta ja 400-luvun alusta.

Runoilija Caludius Claudianus kertoo historiallisista tapahtumista esimerkiksi runossaan *De Tertio Consulatu Honorii*. Tässä runossa on tarinaa Arbogastin ja Eugeniuksen vallankaappauksen kukistumisesta aikalaisen kuvailemana. Hän eli lännessä 400-luvulle tultaessa. Hän oli hovirunoilija, jonka runoissa on selvää helleeniaiaineistoa.

1.5. Aiempi tutkimus

Olen työssäni käyttänyt eri kirjallisuustyyppejä. Pääasiassa ne ovat olleet myöhäisantiikin historioita, sotahistoriallisia tutkimuksia ja kirjoituksia, joissa on tarkasteltu kristittyjen tulemist Rooman armeijaan. Näistä olen selvittänyt suosittuja näkemyksiä ja etsinyt apua lähteitten tulkintaan ja sivistykseni aukkoihin.

Arnold Hugh Martin Jones käsittelee teoksessaan *The Later Roman Empire 284 – 602* kaikkea myöhäisempään Rooman keisarikuntaan liittyvää. Hän mainitsee tapahtumista, jossa uskonto ja sotalaitos kohtasivat, muttei käsittele tätä aihetta syvemmin. Hän käsittelee ajan uskonnollista elämää ja armeijan muutoksia pääosin erillään toisistaan. Konstantinus näyttää aloittaneen sotilaiden kristillistämisen, Julianus yritti kääntää sotilaita takaisin pakanuuteen ja Theodosius jälkeläisineen vei kristillistämisen loppusuoralle. Jones tulkitsee 300-luvun ihmiset hyvin taikauskokoiksi, mikä pitää ymmärtää 1960-luvun käsitykseksi taikauskokoisuudesta.

Averil Cameron on kirjoittanut teoksessaan *The Later Roman Empire AD 284 – 430* yleisesti 300-luvun Roomasta. Teoksessaan hän esittelee valtakunnan eri piirteitä. Nykyajalle ominaiseen tapaan hän korostaa roomalaisen kulttuurin moninaisuutta ja dynaamisuutta sekä pyrkii kumoamaan käsitystä rappiosta. Hän esittelee lyhyesti armeijan kristillistymisen Konstantinuksen aikana. Hän uskoo hitaaseen kristillistymiseen Roomassa. Hän tekee tärkeän huomion väittäessään, ettei kristinuskolle hetkessä kehittynyt omaa esineistöään, eikä kaikkea vanhaa vain heitetty pois.¹⁷

---

¹⁷ Cameron, 1993, 159, 162.

Tämä on hyvä muistutus siitä, ettei kaikkea pidä tulkita helleeniseksi tai kristilliseksi sen vuoksi, että se siltä näyttää.

Peter Heather kirjassaan *The Fall of the Roman Empire – A New History* käsittelee Länsi-Rooman tuhoa ulkoisen vihollisen kautta. Tässä teoksessa kristillistymisen oli osoitus Rooman vahvuudesta, kun paikalliset eliitit saatiin käännetyksi keskushallinnon suosimaan uskoon. Kristityt hallitsijat kykenivät pitämään yllä vaatimuksia kristillisestä elämisestä niin kauan, että paikalliset tahot hyväksyivät ne.¹⁸ Keskushallinto ei ollut sama asia kuin koko eliitti-väestö. Kristillistymistä käsitellään sen vaikutusten kautta ja kumotaan ajatusta, että se olisi näivettänyt Rooman.

Adrian Goldsworthy käsittelee Rooman valtakunnan tuhoa teoksessa *Rooman Valtakunnan tuho*. Hän puolustaa perinteistä näkemystä Rooman rappiosta. Kristillistymisen on tässä teoksessa sivuseikka. Keisarien ja muiden toimet saattoi selittää antamatta liikaa painoarvoa kristinuskolle. Merkittävää tutkimuksen kannalta teoksessa on se, että Goldsworthy muistuttaa, ettei ole mitenkään varmaa, että kristittyjä oli Konstantinus Suuren päivinä vain pieni vähemmistö. Hän tulkitsee käsityksen, että kristittyjä olisi ollut kymmenen prosenttia Rooman väestöstä lähinnä arvailuksi.¹⁹ Tämä on hyvä muistaa, kun miettii väestöä ja kristinuskon leviämistä.

Arther Ferrell käsittelee teoksessaan *The Fall of the Roman Empire – Military Explanation* Länsi-Rooman tuhoa ja armeijan rappeutumista barbaarien vuoksi. Kirja tarjosi selkeän kertomuksen ajan sodista ja omaperäisen kannanoton barbarisaatioon.²⁰ Hän kertoo Theodosiuksen sodasta Eugeniusta vastaan, minkä jälkeen ei ollut enää kristitty-keisari vastaan pakana-keisari sotia. Kristillistymisen on vähällä huomiolla tässä teoksessa. Konstantinus teki kristinuskosta valtionuskonnon. Julianuksen pakanallisuuteen paluu oli Ferrelin mukaan marginaalinen tapahtuma. Tämä teos muistuttaa, ettei kristillistymisen ollut ainoa suuri muutos Rooman armeijassa, eikä välttämättä edes merkittävin, vaan yksi kehityskulku muiden joukossa.

Viihteellisessä Paul Elliotin teoksessa *The Last Legionary* on kertomuksen välissä kertomusta taustoittavia alaviittein varustettuja kohtia, joissa kerrotaan tarinaan liittyvästä historiasta. Paul Elliot uskoo, ettei ainakaan Britanniassa kristinusko ollut levinnyt vahvasti alaluokasta tulleisiin sotilaisiin, ja yleensäkin helleenien tavat jatkuivat armeijassa. Kristinusko ei olisi levinnyt nopeasti. Tämän päätelmän hän on tehnyt pakanaesineistön ja armeijoista kertovien tarinoitten perusteella, jossa hän ei keskity pelkästään Britannian esinelöytöihin, vaan viittaa myös

---

¹⁸ Heather, 2005, 127.

¹⁹ Goldsworthy, 2009, 196. Viittausten perusteella tämä kymmenen prosenttia löytyy K. Hopkinsin tutkimuksesta *Early Christian Number and its Implications*, joka löytyy *Journal of Early Christian Studies*, 6 (1998):sta.

²⁰ Hän yhtyy yleiseen väitteeseen, että barbaarit eivät olleet sen epäluotettavampia kuin roomalaisetkaan. Sen sijaan hän esittää, että barbaarien tapojen kulkeutuminen legiooniin tarveli sotataidon ja synnytti armeijan, joka ei osannut taistella barbaarien tavoin, mutta oli unohtanut roomalaisen sotataidon.

koko valtakuntaan liittyviin asioihin.²¹ Tätä tulkintaa kannattaa verrata edellä mainittuun Cameronin käsitykseen esineistöstä.

Arthur Nock tutki, miten Rooman armeija toimi uskonnollisen kalenterin mukaan tutkimuksessa *The Roman Army and the Roman Religious Year*. Tutkimus on ilmestynyt vuonna 1952. Se käsittelee pääosin pakanoiden toimia, mutta kristityjä käsitellään siinä erikoistapauksena. Esimerkkeiksi siinä otettiin Diocletianuksen ja Julianuksen toimet, joista koitui harmia kristityille. Konstantinuksen ja Theodosiuksen toimet taas eivät saaneet vahvaa vastarintaa pakanoilta ja kristityt hyväksyivät Julianuksen teot.²² Tämä ajatus sai minut tarkkailemaan armeijaa tottelevaisuuden kannalta.

John Helgelandin vuonna 1974 julkaistu tutkimus *Christians and the Roman Army A.D. 173 – 337* on malliesimerkki tutkimuksesta, jossa tarkastellaan kristittyjen suhtautumista sotaan. Helgelandin tutkimuksessa kyseenalaistettiin kristittyjen pasifismi. Varhainen armeijaan menemisen vastustaminen esitetään johtuvan epäjumalien palvonnan vastustamisesta. Minusta hän vie tulkintansa liian pitkälle, koska hän tulkitsee lähes kaikki kristittyjen sotilaselämän vastustamiset tämän teorian kautta. Tämä kuitenkin osoittaa, että asioita voi tulkita perustellusti eri tavoin. Helgeland sortuu myös näkemään kristityt liian yhtenäisenä joukkona. Hän kuitenkin myös huomauttaa, etteivät kristityt välttämättä saaneet tekoihinsa vaikuttaneita tietoja samoista teoksista. Kaikki eivät lukeneet samoja kirjoja ja moni perusti käsityksensä kuulopuheisiin.²³ Helgelandin tutkimus loppuu ajallisesti suurin piirtein siihen, mistä omani alkaa.

Kehityskulku, jossa kristityt tulevat armeijaan, esitellään lyhyesti John Haldonin teoksen *State and Society in the Byzantine World 565 – 1204* alussa pohjustamaan teosta. Siinä kuvattiin kuinka kristityt ajattelijat hiljalleen hyväksyivät sotapalveluksen. Yleensä tällaiset esitykset alkavat 200-luvulta ja päättyvät Diocletianuksen vainojen jälkeen Konstantinuksen aikaan. Haldonilla tämä kulkee Bysantiin asti. Kiinnostuksen kohteina ovat yleensä sotilasmarttyyrit ja kirkollisten ajattelijoiden kirjoitukset.

Veikko Litzen käsittelee Rooman muuttumista kristityksi valtioksi ja kristinuskon muuttumista roomalaiseksi uskonnoksi teoksessaan *Tie Nikeaan*. Kyseisessä teoksessa hän kertoo kuinka kristinuskon ja Rooman symbolit ja ajatukset olivat yhteen sovitettavissa. Teoksessa esiintyy ajatus, että kristinuskon voitosta on vaikea puhua, koska se tapahtui kompromissien kautta ja epämääräisenä aikana.²⁴ Samankaltaisen ajatuksen esitti Edward Gibbon 1700-luvun lopussa.

---

²¹ Elliot, 2011, 125, 135. Erityisesti minun huomioni kiinnitti Elliotin tulkinta sotamerkeistä hitaamman kristillistymisen todisteina. Hän käyttää tässä esimerkkejä Ammianuksen ja Vegetiuksen teoksista. Elliot, 2011, 128, 129.

²² Nock, 1952, 226, 227, 241.

²³ Helgeland, 1974, 155 – 156.

²⁴ Litzen, 2011, 174 – 175.

Hän kertoo kuinka Konstantinuksen jälkeen kristinusko voitti sadassa vuodessa kilpailijansa Roomassa. Kristinusko kuitenkin tällöin taantui ja jäi pakanoiden taikauskoisten tapojen vangiksi.²⁵ Litzen selittää eri käsitteitä, mikä on auttanut minua ymmärtämään, mitä ympärilläni oikein puhutaan.²⁶ Hänen esittämänsä kehityskulku huipentuu vuoden 325 Nikean kirkolliskokoukseen.

Yleisesti teoksissa Konstantinus näyttää aloittaneen sotilaiden kristillistämisen, Julianus yrittää kääntää sotilaita pois kristinuskosta ja Theodosius jälkeläisineen vie kristillistämisen loppusuoralle. Tästä on hyvä lähteä tutkimaan asioita eteenpäin.

2. Rooman armeijan kristillistymisen taustalla olevia kehityskulkuja

Rooman armeijan kristillistyi ympäristössä, jossa muukin yhteiskunta kristillistyi. Siksi armeijan tapahtumien taustoittamiseksi on hyvä kertoa siihen liittyneistä ilmiöistä. Kaksi merkittävää taustalla ollutta asiaa ovat kristillisten ideologiiden suhde sotaan ja väestön uskonnollisen koostumuksen vaikutukset armeijaan. Näitä tarkastelemalla huomaamme, ettei Rooman armeijan kristillistymisen ollut pelkästään muun yhteiskunnan kristillistymisen sivutuote. Se oli oma prosessinsa, vaikka se ei tapahtunut erillään muusta maailmasta. Muun yhteiskunnan muutokset osittain johtuivat armeijan tapahtumista.

2.1. Kristilliset ideologit ja sota

Kirkolliset tahot eivät jääneet toimeettomiksi Rooman sotajoukkojen kristillistämiseksi. Heillä oli erilaisia näkemyksiä ja toisaalta hyvinkin olennainen osa siinä, että kristinusko ja sotiminen saatiin sovitetuksi yhteen.

Athanasius Aleksandrian arkkipiispa ja Ambrosius Milanon piispa olivat merkittäviä 300-luvulla eläneitä kirkollisia ajattelijoita. He monen muun kanssa pitivät ylistettävänä, jos kristitty tarttuu aseisiin suojellakseen Roomaa. Augustinuskin ajatteli näin, vaikka toivoi aikaa, jona ei enää sodittaisi.²⁷ Piispa Theodoret on eräänlainen 300-luvun kehityksen lopputuote.²⁸ Hän

---

²⁵ Gibbon vol 3, 1993, 167 – 169.

²⁶ En ole aivan varma, olenko saanut vaikutteita tai kuinka paljon olen saanut vaikutteita Litzenin esityksestä nykyisen uskonnon, uskon ja muinaisen *religion* välisestä erosta. Hän kertoo ilmeisesti, että uskonto on määriteltyä vakiintunutta suhdetta uskonnon perusteisiin. *Religio* on yhteiskunnan läpi menevien valtasuhteitten tunnustamista. Litzen, 2011, 45 – 48. Luultavasti valtasuhteitten tunnustaminen on hyvä näkökulma menneen maailman uskontoihin, mutta luultavasti nykyinenkään maailma ei siitä olennaisesti eroa. Toisaalta uskonnoissa ei nykyäänkään pidetä aina samoja tai edes samankaltaisia asioita perustavaa laatuun olevan tärkeinä.

²⁷ Haldon, 1999, 15, 16. Athanasius oli jopa joutunut katsomaan Rooman armeijaa väärästä päästä, kun sotilaat olivat keisarin käskystä karkoittamassa tai tappamassa häntä. Theod. HE. II. X. Hän ei ikävän tapahtuman koettuaan luonut negatiivista asennetta Rooman armeijaan.

²⁸ Tosin nykytutkijan pitää nähdä kaikki aikakaudet merkittävänä ja ihmiset oman aikansa tuotteina, joihin menneisyydellä ei välttämättä ole vaikutusta. Hän kuitenkin tarjoaa hyvän esimerkin siitä, miten ajatukset kehittyvät.

kirjoitti 400-luvulla kirkkohistoriassaan, että sodat tuovat enemmän siunauksia kuin rauha. Rauha tekee heikoksi, hauraaksi ja pelkuriksi. Sota lisää rohkeutta ja saa meidät halveksimaan tätä elämää väliaikaisena.²⁹ Tämä saattaa olla äärimmäinen esimerkki sodankäynnin hyväksymisestä. Kuitenkin käsitys sodan hyväksyttävyydestä ja jopa hienoudesta oli pesiytynyt kristinuskoon.

Käyttämäni kirkkohistorioitsijat eivät tuominneet sotaa. Nämä miehet ovat enemmän oireita kristinuskon kehityksestä kuin sen luojia, joskin heidän teoksensa muodostivat tarinaa siitä, mitä oli olla kristitty. Etenkin Eusebius, Theodoret ja Sozomenus kertovat armeijan kristillistämistoimista, jotka olivat syvempiä, kuin pelkkiä pikaisia yrityksiä vedota kristittyjen jumalaan.³⁰ He tekevät tämän esittäen asian hienona kehityksenä.

Eusebius kertoo rauhan ja totuuden saamista voitoista, jotka ovat suurempia kuin sotapäälliköiden verentahrimat voitot.³¹ Kirjassa, jonka aloituksessa hän tämän sanoo, käsitellään kuuluisten roomalaisten sotakeisarien, kuten Trajanus ja Hadrianus, aikana tapahtuneita kristittyjen vainoja ja niissä syntyneitä marttyyreita. Konstantinuksen elämäkerrassa Eusebius jo juhlii voittoa keisaria.³² Henkiset asiat olivat suurempia, mutta sotavoitot eivät olleet epäpyhiä tai turhia.

400-luvulla Socrates tuntuu pyytelevän anteeksi sitä, että hänen teoksensa harhautuu käsittelemään sotia ja keisareita. Hän kuitenkin sanoo tällä tavalla tuovansa vaihtelua piispojen riitojen kuvauksiin ja osoittavansa kirkon ja valtion tilojen rinnakkaisuuden.³³ Hän tässä pyytää pääasiassa anteeksi sitä, että hän harhautuu varsinaisesta tutkimusongelmastaan, mikä on kirkon historia.

Lactantius näyttää suhtautuneen suurimmalla varauksella sotimiseen. *De Mortibus Persecutorum*-teoksessa hän kuvailee tyranniä kärsimiä tappioita enemmän Jumalan rankaisuna vainoajille, kuin oikeudenmukaisia sotapäälliköitä palkitsevina voittoina. Joku voi hyvinkin väittää toisin. Helgeland näkee, että Lactantius kuvaa Konstantinuksen armeijoiden olleen pyhällä ristiretkellä.³⁴ Lactantiuksen kuvaukset Konstantinuksen ja Liciniuksen voitoista ovat maltillisia, kun niitä vertaa Eusebiuksen kertomukseen siitä, kuinka Konstantinus voittaa Liciniuksen. Lactantiuksella kristityille suosiollinen keisari marssii toista keisaria vastaan, tekee kristittyjen jumalaa miellyttävän teon ja kukistaa tyrannin. Eusebiuksella Konstantinus jumalan valitsemana

---

²⁹ Theod. HE. V. XXXVIII. Tosin tässä kohdassa hän kertoo Persiassa 400-luvun alussa tapahtuneista vainoista, vertaa niitä Diocletianuksen ajan tapahtumiin ja ennustaa kristityille voittoa sodassa. Roomalaiset muuten voittivat nämä persiansodat. Soc. VII. XVIII, XX, XXI., Haldon, 1999, 18.

³⁰ Eus. V. Const. I. VIII, XVI, XXXI, XLII., Eus. V. Const. II, II, XX, XXXIII, XLIV., Eus. V. Const. IV. XVIII, XIX, XXXI, XXIII, LII. Theod. HE. III. I. Soz. I. IV, VIII.

³¹ Eus. HE. V. I.

³² Eus. V. Const. I. I, VI. ja Eus. V. Const. II. XVIII.

³³ Soc. V. intro.

³⁴ Helgeland, 1974, 155.

hyvän puolustajana ja kaikista humaaneimpana keisarina lähtee poikansa Crispuksen kanssa pelastamaan suuren osan ihmiskunnasta. Konstantinus ja Crispus käyvät jumalan vihaajien kimppuun ja saavat jumalan tahdosta helpon voiton.³⁵

Teoksessa *Divinae Institutiones* Lactantius kertoo, ettei oikeamielinen ihminen voi olla sotilas, koska tappaminen on väärin.³⁶ Lactantius ei kuitenkaan alkanut tuomitsemaan Konstantinuksen politiikkaa, johon kuului sotiminen. Ilmeisesti sotia voitiin ilman, että sitä piti selittää hyväksi asiaksi.

Yhden suurimman todisteen kirkonmiesten halusta tehdä sodasta kristinuskoon kuuluva asia on vuonna 314 Arlensin ensimmäisessä kirkolliskokouksessa tehty päätös, jossa kiellettiin kristittyjen kieltäytyminen asepalveluksesta. Tässä käskyssä on tulkinnanvaraa, mutta pohjimmiltaan siinä asetetaan kirkonkiroukseen aseistakieltäytyjät. Siinä sanotaan: ”Näistä, jotka rauhassa/rauhanaikana aseensa maahan heittävät, nähdään hyväksi kieltää heiltä ehtoollinen.”³⁷ Tämän seurauksena ei uusille Maximilianuksille³⁸ annettu enää sijaa, vaikkakin ilmeisesti tarina hänestä kirjoitettiin ylös aikana, jolloin kristityn kuului mennä armeijaan.

Nikean kirkolliskokouksessa tehtiin päätös, joka suhtautuu negatiivisesti armeijassaoloon. Kahdennessatoista kaanonissa määrätään rankaisu niille, jotka uskoa osoitettuaan ja sotilasvyönsä jätettyään palaavat armeijaan ja ostavat itselleen vanhan asemansa. Tätä verrataan oksennukselle palaamiseen. Katumusharjoituksia tästä teosta tulee muutamia vuosia ja hyvällä käytöksellä niistä voi saada helpotuksia.³⁹ Tämä päätös voi tarkoittaa eri asioita. Yksi mahdollisuus on 1800-luvulla eläneen kirkkohistorioitsija Karl Josef von Hefelen väite, että tämä päätös koski niitä kristittyjä sotilaita, jotka olivat tukeneet keisari Liciniusta Konstantinus Suuren ja Liciniuksen välisessä sisällissodassa.⁴⁰ Jotkut sotilaat saivat Diocletianuksen vainojen päätyttyä Konstantinukselta luvan jäädä kunniakkaalle eläkkeelle.⁴¹ Voi olla, että tällaisia sotilaita, jotka

³⁵ Lact. Mort. Pers. XLIV – XLVII, XLIX. ja Eus. HE. X. VIII, IX. s. 475 - 477. Kirjoittajien tyyleissä on eroja, mutta tässä kohdassa Eusebius mielestäni käyttää itselleenkin harvinaisen ylevää kerrontaa. Lukijan on hyvä muistaa, että minä ja Helgeland tulkitsemme lähteemme niin, että ne edistävät meidän argumentointiamme.

³⁶ Lact. Div. Inst. 6.20.15. Helgeland kertoo Lactantiuksen tunnustaneen, että joskus on tarve mennä sotaan vastoin tahtoa kohdassa Lact. Div. Inst. 5. 18. Helgeland, 1974, 155. Itse en sitä kyseisessä kohdassa huomannut. Saatoin ymmärtää hänen viittauksensa väärin tai käyttää erilaista tekstiä.

³⁷ “*De his qui arma projiciunt in pace placuit abstinere eos a communione.*” Haldon, 1999, 15., Helgeland, 1974, 163., Jones, 1992, 1400. Jonesin mukaan löytyy C. Arel. 1, can 3.

³⁸ Diocletianuksen aikainen aseistakieltäytyjä. Hänestä kerrotaan hieman luvussa **3.1 Diocletianus kanssahallitsijoihin kristinuskon edistäjinä?**

³⁹ *Quicumque vocati per gratiam primum quidem impetum demonstrarunt deponentes militiae cingulum, postmodum vero ad proprium vomitum sunt relapsi, ita ut quidam et pecunias tribuerent et beneficiis militiam se pararent, hi decem annis post trienni tempus, quod inter audientes erunt, in afflictione permaneant...* C. Nic. XII.

⁴⁰ Käännös, missä tämä väite esiintyy on *Concilium Nicaenum I – The Canons, The Canons of the 318 Holy Fathers Assembled in the City of Nice, in Bithynia*. Ilmeisesti Philip Schaftin tekemä. Luulen myös Litzenin viittanneen tähän tulkintaan hänen kertoessaan, että Nikean kirkolliskokouksessa määrättiin kirkkorangaistukset Liciniuksen myötäilijöille. Litzen, 2011, 385.

⁴¹ Eus. V. Const. II. XX, XXXIII., Soz. I. VIII.

olivat näin tehneet, haluttiin rangaista, jos he päättivätkin palata armeijaan ja vieläpä ostaa asemansa takaisin. Lisäksi piispat ovat voineet suhtautua nyreästi siihen, että jotkut palaavat epäpyhään ammattiin. He ehkä suhtautuivat vihamielisesti nimenomaan sellaisiin henkilöihin, jotka olivat alkaneet munkeiksi tai joksikin muuksi kirkollisen uran edustajiksi. Näitä tulkintoja ja tätä kaanonin yhdistää se, että armeijaan menemistä ja siellä olemista ei kielletty. Korkeintaan kiellettiin sinne palaaminen. Tai ainakin armeijassa olemisesta ja sinne palaamisesta piti puhdistautua. Todennäköisesti vain haluttiin rangaista Liciniusta tukeneita miehiä.

Basileios Kesarealainen pääsee välillä esimerkiksi joittenkin kirkonmiesten sodanvastaisuudesta. Hän ehdotti, että sodassa tappanut ei osallistuisi ehtoolliseen kolmeen vuoteen, koska heidän kätensä ovat epäpuhtaat.⁴² A. H. M. Jones näkee tämän äärimmäisenä sodanvastaisuutena, koska siinä käskettiin asettaa kirkonkiroukseen sotilas, joka tappaa.⁴³ Tämän kaltaiset virheet eivät itse asiassa ole sodan kieltämistä kristityiltä, vaan ovat enemmänkin sen miettimistä, miten tappamisesta voisi puhdistua, jotta palvonta säilyisi puhtaana. Sellaisessa ajattelussa sotimiseen kuuluva tappaminen täytyy hyvittää jotenkin. Lactantiuksen tavoin Basileios ajatteli, että sotiminen ei ole pyhää. Kirkon puhtaus oli tärkeä asia ja siihen liittyi monia tapoja. Ehtoollisesta pois jääminen oli rankaisu aseistakieltäytyjälle, joten se ei ollut myöskään mukava asia sotilaille, joka oli joutunut tappamaan. Tappajalle ehdotettiin kuitenkin vain määräaikaista poissaoloa.

Basileios näkemyksineen vaikutti pääasiassa idässä. Lännessä Ambrosius keisari Theodosiuksen aikaan 300-luvun lopulla ja Augustinus myöhemmin 400-luvun alussa keksivät tehdä tarkemman erotuksen oikeutetun ja oikeuttamattoman tappamisen välille. He yleensä sallivat oikeutetun tappamisen.⁴⁴ Huolimatta siitä, milloin tuli millaisiakin suosituksia ja ajatuksia sodasta ja tappamisesta, armeijassa näiden asioiden kanssa oltiin tultu jo pitkään toimeen. Varsinaiseen roomalaisten sodankäyntitapaan ei kristinusko tuonut merkittäviä muutoksia.⁴⁵ Tämä näkyy eri historioitsijoitten sotakuvauksissa. Eettiset ja moraaliset pohdiskelut eivät näytä pysäyttäneen armeijoita.

Ambrosius kehotti keisari Gratianusta lähtemään sotaan gootteja vastaan teoksessaan *De Fide*. Gootit hän esitti Magogiksi ja jumalan vihollisiksi.⁴⁶ Tämä kehoitus kertoo enemmän ja vaikuttavammin siitä, kuinka kirkko tai ainakin Ambrosius oli hyväksynyt sodankäynnin, kuin

---

⁴² Haldon, 1999, 15,16. Jonesin mukaan kohta löytyy Basil. Ep. 188. 13.

⁴³ Jones, 1992, 984.

⁴⁴ Treadgold, 1997, 126.

⁴⁵ Goldsworthy, 2005, 212.

⁴⁶ Amb. De fide. 2. 16. 136 – 143.

erilaiset teologien pohdiskelut sodan oikeutuksesta. Sota oli kirkonmiehestä hyödyllinen väline, jolla voitiin ratkaista asioita.

Kirkonmiesten rooli armeijan kristillistämässä näyttää olevan enemmän vallitsevien tosiasioiden hyväksymistä ja niihin sopeutumista kuin kehityksen johtamista. Hyväksymällä asioita, he vaikuttivat kristinuskon kehitykseen. Kristityt menivät armeijaan omin päin viimeistään 200-luvulla ja vallanpitäjät pääosin halusivat 300-luvulla kristityn valtakunnan. Kirkonmiesten pääasialliset huolet ja riidat 300-luvulla koskivat muita asioita, etenkin Isän ja Pojan suhdetta toisiinsa ja pääsiäisen viettoa, joten koko kysymys kristillisestä armeijasta saattoi olla monille teologeille mielenkiinnoton. Ainakin kirkkohistorioihin tallentui pääasiassa piispojen taistelua muista uskon piirteistä. Kirkonmiehet kuitenkin valitsivat usein armeijan ja sodankäynnin kristillistymisen tukemisen, vaikkei heidän olisi ollut pakko tehdä niin. Piispoja potkittiin maanpakoon ja pois asemistaan muista syistä. Näistä muista syistä he olivat tarvittaessa valmiita olemaan erimieltä kuin keisari.⁴⁷

2.2. Väestön vaikutus armeijan uskonnolliseen koostumukseen

Armeijat koostuvat sotilaista.⁴⁸ Heidän suhtautumisensa ja osuutensa Rooman armeijan kristillistymiseen oli sen vuoksi varsin ratkaisevaa. Heidän toimistaan näkyisi, paljonko armeija kristillistyi ja paljonko sitä kristillistettiin. Lähdeaineistot keskittyvät pääosin keisarien, piispojen ja muitten tärkeitten ihmisten tekemisistä. Sotilaat jäävät usein muutamiksi esimerkillisiksi tapauksiksi, joista kerrotaan heidän opettavaisten tekojensa vuoksi. Tämän vuoksi varsinainen sotilaitten osuus oman elinympäristönsä kristillistymisessä jää hämäräksi.

Keisari Diocletianus otti käyttöön vuosittaiset väestönotot, jossa miehiä kerätään verona armeijaan. Konstantinus järjesti, että veteraanien poikien kuului mennä armeijaan.⁴⁹ Vielä ainakin 370-luvulla oli käytössä vuosittaiset väestönotot, joskin miesten sijaan valtio saattoi ottaa rahaa.⁵⁰ Vaihe, jossa kristityt tunnettiin siitä, etteivät he mene sotajoukkoihin, oli mennyt ohi jo 200-luvulla.⁵¹ Tämän seurauksena mitä enemmän kristittyjä väestössä oli, sitä todennäköisemmin

---

⁴⁷ Esimerkiksi Athanasiususta ei olisi luultavasti karkoitettu, ellei hän olisi ollut keisarin tai keisarin suosiossa olevien piispojen kanssa eri mieltä. Hänet karkoitti Constantius. Amm. XV. 7. 1 – 10., Soc. II. XI., Theod. HE. II. X. Constantiuksen näkemys kolminaisuudesta oli myöhemmin harhaoppinen. Theod. HE. III. I. Athanasius taas on ollut merkittävässä asemassa kristinuskon suurimmissa lahkoissa. Catholic Encyclopedia: St. Athanasius (<http://www.newadvent.org/cathen/02035a.htm>), Athanasiuksen uskontunnustus (engl. Athanasian creed) (<http://www.newadvent.org/cathen/02033b.htm>).

⁴⁸ ja heidän aseistaan. *Res igitur militaris, ..., armis constat et viris*. Veg. II. 1.

⁴⁹ Ferrell, 1986, 43., Jones, 1992, 615.,

⁵⁰ Valens saatiin suostuteltua ottamaan gootit maahan palkkasotilaksi, jotta hän olisi voinut kerätä verona sotilaitten sijaan kultaa. Socrateen mukaan tämä johti katastrofeihin, kun armeijoita ei enää ylläpidetty. Amm. XXXI. 4. 4., Soc. IV. XXXIV.

⁵¹ Nock, 1952, 224., Haldon, 1999, 15. 300-luvun alussa kirkko kielsi sotapalveluksen välttämisen. Jones, 1992, 1400.

kristittyjä päätyi armeijaan. Näin ei olisi käynyt, jos kristityt olisivat kieltäytyneet menemästä armeijaan tai valtio olisi kieltäytynyt ottamasta kristittyjä armeijaan.

Jotkut kääntyivät kristityiksi mennessään armeijaan tai ollessaan siellä. Esimerkiksi Pachomius oli värvätty armeijaan. Värvättyjä miehiä säilöttiin vankiloissa, kun kuljetusten aikana pysähdyttiin kaupungeissa. Tällöin kristityt toivat lohdutusta vankilassa oleville värvätyille ja ainakin Pachomius kääntyi kristityksi.⁵² Tällaiset tapahtumat toivat vaihtelua siihen Robert Browningin esittämään ajatukseen, että Rooman armeijaan tulleet miehet toivat uskontonsa mukanaan armeijaan, minkä vuoksi pakanoita olisi ollut armeijassa enemmän kuin kristittyjä.⁵³ Miehen uskonto armeijassa ei määräytynyt pelkästään siitä, mitä hän oli kotonaan palvonut. Sotilas saattoi armeijaan tultuaan vaihtaa uskontoaan tai ainakin mukautua armeijan rituaaleihin.

Ihminen saattoi myös jättää kristinuskon. Luultavasti ainakin Diocletianuksen ja Julianuksen aikaan oli sellaisia kristittyjä sotilaita, jotka olivat valmiita jättämään uskonsa.⁵⁴ Muutoinkin saattoi olla tilanteita, jossa kristitty halusi vaihtaa uskontoa. Tämän vuoksi säädettiin lakeja, jossa kiellettiin jättämästä kristinuskoa.⁵⁵ Tällaiset lait mahdollisesti hillitsivät intoa kääntyä juutalaiseksi, manikealaiseksi, helleeniksi tai joksikin muuksi. Tällaisten lakien olemassaolo kertoo, että kristityt hallitsijat olivat huolissaan siitä, että kristitty saattoi hyljätä uskonsa. On luultavaa, että laki ei pelkästään määrittänyt sitä, miten ihmiset palvoivat. Kristinuskon oli menestynyt ympäristössä, jossa se oli ollut virallisesti kielletty. Eri uskomuksilla on oma veto- ja työntövoimansa. Jos oli sotilas, joka vaihtoi palvontaansa, hän todennäköisemmin oli helleeniksi, joka kääntyi kristityksi. Tämän uskallan sanoa lopputuloksen perusteella.⁵⁶

Konstantinuksen hallitessa kristittyjä on arveltu olleen 10 – 30 prosenttia väestöstä.⁵⁷ Tällaisessa ympäristössä kristittyyn törmää tämän tästä. Loppuväestö jakautui erilaisiksi helleeneiksi, manikealaisiksi ja juutalaisiksi. Kristitytkin olivat hajanainen joukko, mutta heistä käytettiin yhteistä nimitystä. Piispa Tituksen mukaan Julianuksen aikana 360-luvulla kristittyjä oli lähes yhtä paljon kuin helleenejä.⁵⁸ Titus ei välttämättä tiennyt koko valtakunnan tilannetta, mutta tällaisen arvion esittäminen kertoo, että kristittyjä oli suuri joukko. Määrä oli tällöin kasvanut, mutta ei välttämättä kovin voimakkaasti, jos kristittyjä olikin ollut hieman yli neljäsosa väestöstä

---

⁵² Tarina löytyy Jonesin mukaan Vita S. Pachomii. *Patrologia Orientaliksesta* (V. Pachomii,4, Chr. 1. 469.). Jones, 1992, 618.

⁵³ Browning, 1976, 161.

⁵⁴ Jones, 1992, 137. Theodoret uskoi, että jotkut sotilaat ehkä monetkin, olivat siirtyneet palvomaan Julianuksen jumalia. *Theod. HE. IV. I. Samoin Gregorius Nazianzoslainen* kertoo Julianuksen saaneen sotilaita puolelleen. *Greg. Naz. Or. IV. 64.*

⁵⁵ Esimerkiksi vuonna 391 säädetty laki CTh 16.7.5. määrää, että kristinuskon jättävä menettää korkean asemansa. CTh 16.7.2 ja CTh 16.7.3 ovat lakeja, jossa kristittyä, josta tulee luopio, rangaistaan.

⁵⁶ Tosin samalla perusteella voisinkin väittää, että kristityt saivat vain enemmän lapsia.

⁵⁷ Goldsworthy, 2009, 196, 197. Litzen, 2011, 351.

⁵⁸ *Soz. V. XV.*

Konstantinuksen aikana. Jos väkeä otettiin armeijoihin sattumanvaraisesti, oli hyvät mahdollisuudet saada sinne kristittyjä ja mahdollisuudet paranivat ajan kuluessa.

Ajateltiin, että parhaita sotilaita saataisiin maaseudulta. Kaupungeista pitäisi kerätä sotilaita vain, kun on pakko.⁵⁹ Tämän voi yhdistää ajatukseen, että maalaiset olivat pakanoita ja kristinusko oli enemmän kaupunkilaisten uskonto.⁶⁰ Tällöin voimme tulla tulokseen, että Rooman armeija kristillistyi hitaammin kuin muu yhteiskunta. Saatamme myös silloin syyllistyä samaan ajatukseen, joka sai sanan *paganus*⁶¹ tarkoittamaan helleeniä. Kaupunkielitiin mielestä maalaisväestö tapoineen varmasti näyttivät ei-kristityiltä.⁶² Voi kuitenkin olla, ettei maaseudulle mentäessä siirrettykään helleenien maailmaan. Esimerkiksi jo Diocletianuksen päivinä kristinusko oli levinnyt vahvana Afrikan ja Egyptin talonpoikien keskuuteen, jotka vastustivat vainoa.⁶³ Toisaalta, vaikka maaseudun väestö olisi aikakauden ajattelun mukaan sopivinta sotilaksi, sotajoukkoja ei välttämättä edes rakennuttu pääosin heistä. Maanomistajat tarvitsivat talonpoikia viljelemään maitaan ja kaupungeissa oli pienemmässä tilassa enemmän ihmisiä, joita voitiin kerätä armeijaan.

Ennen rokotusten yleistymistä 1800-luvulla Ranskan armeijassa maalaiset kärsivät enemmän taudeista, joille kaupunkilaiset olivat immuuneja. Tämän vuoksi vahvojen ja sotaan sopivampien maalaisten kuolleisuus armeijassa oli suurempi kuin heiveröisempien kaupunkilaisten.⁶⁴ Jos noin 1500 vuotta aiemmin Roomassa vallitsi samanlainen tilanne ihmisten tautienkestävyydessä, armeijaan tulleet kaupunkilaiset saattoivat selvitä armeijaelämästä paremmin kuin maalaiset. Tämä on hyvin mahdollista. Ensimmäisellä vuosisadalla Tacituksen mukaan Rooman armeijassa palvelleiden ja sairauksille alttiiden germaanien ja gallien kunto ei kestänyt Rooman pääkaupungin epäterveellistä ympäristöä.⁶⁵ Kaupungit olivat epäterveellisiä ympäristöjä ja vähemmän urbaaneilta alueilta tulleet miehet kestivät kaupunkiolosuhteita huonommin. Tämän perusteella kaupungin kristityt saattoivat pärjätä armeijassa paremmin kuin maaseudun helleenit. Tämä aiheuttaisi tilanteen, jossa maaseudun väestö käy armeijassa kuolemassa tauteihin, kun taas kaupungin väestö kykenee useammin tekemään pidemmän uran armeijassa. Tämä saisi kristityt

---

⁵⁹ Veg. I. 3. Vegetiuksen teos on normatiivinen lähde, joten siitä ei voi aina päätellä, mitä itseasiassa tehtiin.

⁶⁰ Browning, 1976, 160 - 161.

⁶¹ Maalainen.

⁶² Wickham, 2010, 51 – 55. Wickham kertoo maaseudulla olleen pakanoita vielä pitkään, mutta esittelee kristittyjen moninaisuutta tavoissa. Hänen mukaansa tosin Syyriassa, Egyptissä, Palestiinassa ja Afrikassa suurinosa talonpojista oli kristittyjä.

⁶³ Jones, 1992, 74,75.

⁶⁴ Mc Neill, 2004, 70.

⁶⁵ Tac. historiae. II. 93. Germaanit eivät myöskään kestäneet kesän hellettä, vaikka muutoin he olivat hurjaa sotaväkeä. Tac. historiae. II. 32. Voisimme kuvitella, etteivät nämä kansat olleet ensimmäisellä vuosisadalla tottuneet kaupunkielämän tauteihin.

näyttämään siunatummalta väestöltä kuin helleeni, jos uskonnollinen ympäristö olisi jakautunut jyrkästi sen mukaan, elettiinkö kaupungeissa vai maaseudulla.

Paikoin barbaareista värvättiin paljon armeijoihin. Esimerkiksi Julianuksen mielestä hänen armeijansa tarvitsi Reinin toiselta puolelta tulevia germaaneja.⁶⁶ Nämä osaltaan vaikuttivat eri uskontojen suhteisiin. Barbaarit eivät olleet uskossaan yhtenäinen joukkio. Arbogast oli frakki ja helleeni.⁶⁷ Vastaavasti Gainas oli gootti ja areiolainen kristitty.⁶⁸ Nämä kaksi *magisteria* ovat mitättömän pieni otos kansoistaan. Gootit olivat usein areiolaisia kristittyjä.⁶⁹ Frankit taas perustivat pakanoitten hallitseman valtakunnan Länsi-Rooman luhistuttua.⁷⁰ Aikana, jolloin legioonien ja sen liittolaisjoukkojen väliset erot olivat häviämässä tai olivat hävinneet,⁷¹ nämäkin vaikuttivat armeijan ideologiseen ilmapiiriin.

Suuret taistelut synnyttävät tilanteita, joissa armeijoita joudutaan rakentamaan uusiksi. Esimerkiksi Constantiuksen ja Magnentiuksen välisessä sisällissodassa kuoli paljon sotilaita.⁷² Julianuksen sotaretki Persiaan kulutti siihen osallistuneita armeijoita, koska armeija joutui tilanteeseen, jossa se kärsi puutetta.⁷³ Vuosina 377 – 382 käyty goottisota oli tuhoisa. Normaalien tappioiden lisäksi siinä tapahtui suoranaan katastrofi, kun Adrianopolin taistelussa tuhoutui kaksi kolmasosaa siinä käytetystä armeijasta.⁷⁴ Theodosiuksen ja Eugeniuksen välinen sisällissota oli myös hyvin tuhoisa.⁷⁵ Nämä aiheuttivat tilanteita, joissa sotajoukkoja korjattaessa niihin otetaan paljon uutta väkeä, mikä saattaa nopeasti muuttaa armeijan uskonnollista koostumusta.

Miten tämä vaikuttaa kristillistymiseen? Väestön kristillistyessä armeijaan tuli todennäköisemmin enemmän kristittyjä. Kun sotilaat saivat poikia, pojat jatkoivat armeijassa, jos he tottelivat lakeja. Kristittyjen pojat olivat melko todennäköisesti kristittyjä, jos uskonto periytyi ja kristityt olivat haluttomia vaihtamaan uskontoa. Kristittyjen määrä kasvoi. Kuitenkin vielä 360-luvulla enemmistö väestöstä oli helleenejä. Laajakaan kristillinen väestö armeijassa ei välttämättä yksin tekisi armeijasta kristillistä. Silloin olisi vain tilanne, jossa armeijassa on paljon kristittyjä. Enemmistön halut eivät välttämättä vaikuta virallisiin rituaaleihin. Kun armeijassa on väkeä, joka

---

⁶⁶ Amm. XX. 4. 4.

⁶⁷ Orosius 7. 35., Southern & Dixon, 1996, 50.

⁶⁸ Soc. VI. VI., Soz. VIII. IV. Theod. HE. V. XXXII.

⁶⁹ Goldsworthy, 2009, 298, 299., Ulfilan (n.311 – 383) myötä gootit käännyttiin areolaisiksi. Ferril, 1986, 59.

⁷⁰ Tosin kuningas Clovis kääntyi pian katoliseksi ja 500-luvulla frankit olivat historioitsija Agathiaan mukaan kunnan orotokseja. Syväne, 2004, 378.

⁷¹ Veg. II. 1- 3.

⁷² EVTR 10.12. ”Constantius ja Magnentius kävivät melko katkeria taisteluita kolmen vuoden ajan.” Aur. Victor. Caes. 42.

⁷³ Esimerkiksi Amm. XXV. 1. 10., Amm. XXV. 2. 1. Vegetiuksen mukaan nälkä on usein julmempi kuin miekka. Veg. III. 3. Puute ruuasta ja yleensäkin epäonnistunut joukkojen huoltaminen tappoi luultavasti enemmän roomalaisia Persiassa kuin persialaiset.

⁷⁴ Amm. XXXI. 13. 18.

⁷⁵ Theod. HE. V. XXIV., Goldsworthy, 2009, 279. Ferril, 1986, 76.

haluaa noudattaa kristillisiä tapoja, ja valtion johto haluaa, että armeijassa noudatetaan kristillisiä tapoja, syntyy helpommin tilanne, jossa armeijassa noudatetaan kristillisiä tapoja. Selvintä on, että armeijassa oli hyvin monenlaista väkeä eri puolilta valtakuntaa, jotka saattoivat halutessaan vaihtaa uskontoaan. He armeijaan saapuessaan ja siellä ollessaan joutuivat reagoimaan armeijan käytäntöihin, olipa heidän uskontonsa mikä tahansa.

3. Rooman armeijan kristillistymisen tapahtumahistoria

Tässä luvussa käsitellään sitä, kuinka keisarit, muut merkittävät henkilöt ja tapahtumat vaikuttivat armeijan uskonnolliseen kehitykseen. Socrates jo aikoinaan teki huomion, että kristityn kirkon asiat riippuivat paljon keisareista sen jälkeen, kun keisareista tuli kristittyjä.⁷⁶ Tämä luku katsoo armeijan kristillistymistä käytettyjen lähdeaineistojen avulla tästä näkökulmasta. Kronologinen rakenne auttaa näkemään sen, miten kehitys tapahtui. Tarina on kirjoittavan yläluokan näkemyksestä syntynyt, joten se on tämän väestönosan todellisuuden tulkinnasta syntynyt. Toisaalta tämä väestönosa luultavasti tunsu maailman asioita paremmin kuin muut. Tarinoihin on tallentunut armeijan uudistuksia sekä kristittyjen ja helleenien aseman muutoksia.

3.01. Diocletianus kanssahallitsijoinen kristillistämisen edistäjinä?

Keisari Diocletianus⁷⁷ tunnetaan hyvästä syystä hänen hallituskaudellaan alkaneesta vainojen sarjasta. Nämä vainot alkoivat kuitenkin vasta hänen 19. hallituskauteensa.⁷⁸ Ennen tätä vaihetta hänen hallituskautensa vaikutti erilaiselta. Tämän voi nähdä Eusebiuksen kuvauksesta ajasta ja Maximilianuksen kohtalosta. Olisiko keisari Diocletianus ollut Rooman varhaisimpia kristillistäjiä?

Eusebius kertoo, että ennen vainoja kristityillä meni hyvin. Tämä kehitys luultavasti alkoi jo ennen Diocletianusta, mutta se jatkui pitkään hänen hallituskaudellaan. Palvontaa annettiin harjoittaa avoimesti johtajien huonekunnissa. Ihmisiä kerääntyi kristittyjen palvontamenoihin. Uusia kirkkoja rakennettiin kaikissa kaupungeissa. Kristittyjä nousi huomattaviin asemiin ja heidät oli vapautettu uhraamisista.⁷⁹ A. H. M. Jones kertoo, että kristityt julkaisivat ohjekirjoja siitä, miten korkeassa asemassa piti toimia.⁸⁰ Kristittyjen vapaudet olivat lisääntyneet. Rooma tarjoutui

---

⁷⁶ Soc. V. intro.

⁷⁷ *Gaius Valerius Diocletianus Augustus* hallitsi noin vuosina 284 – 305.

⁷⁸ Eus. HE. VIII. II. s. 257. Tarkemmin näistä vainoista, jotka alkoivat armeijasta, myöhemmin tutkimuksessa. Näistä kerrotaan kohdassa **3.2. Diocletianus ja tetrarkia kristillistämisen vastustajina.**

⁷⁹ Eus. HE. VIII. I. s. 251 – 253.

⁸⁰ Jones, 1992, 71.

ottamaan kristityt osaksi itseään ja kristityt ottivat tarjouksen vastaan. Koska Eusebius oli syntynyt noin vuonna 260, hänellä täytyi olla omakohtaisia kokemuksia kuvailemastaan ajasta. Hänen kuvauksensa perusteella kristinusko oli päässyt lähes tasa-arvoiseen asemaan helleenien uskontojen kanssa. Tämä ilmiö oli myös kristittyjen mielestä uusi ja kasvu ja edut olivat ennennäkemättömiä. Miten tämä liittyy armeijan kristillistämiseen? Siitä kertoo osaltaan nuoren marttyyri Maximilianuksen tarina.

Vuonna 295 Afrikassa Maximilianus nimistä nuorta kristittyä oltiin värväämässä armeijaan. Hän kieltäytyi palvelemasta armeijassa, koska hän oli kristitty. Paikallinen proconsuli yritti suostutella Maximilianusta liittymään armeijaan. Maximilianus kieltäytyi, joten hänet teloitettiin. Yksi proconsulin esittämistä argumenteista oli, että kristittyjä sotilaita oli Diocletianuksen, Maximianuksen, Constantiuksen ja Maximuksen pyhissä saattueissa ja he palvelevat.⁸¹

Edellisen tarinan lähdearvo voi olla epäselvä, mutta se ei vaikuta tutkimustuloksiin, koska emme selvitä syytä, miksi Maximilianus kieltäytyi. Tässä yhteydessä on tärkeää, että häntä ei tuomittu kuolemaan sen vuoksi, että hän oli kristitty. Keisarien seurueissa oli avoimesti kristittyjä sotilaita. Tässä oli tapahtunut muutos aiempaan. Aiemmin ainakin Basilides ja Marinus nimiset sotilaat tuomittiin kuolemaan, koska he paljastuivat kristityiksi.⁸² Keisari Trajanus⁸³ oli neuvonut oman aikansa vainon aikana, että kristittyjä piti rangaista, kun heitä löytyy, mutta heitä ei saanut etsiä.⁸⁴ Näiden kahden marttyyriin tarinat sopivat Trajanuksen neuvon ja kristittyjen lailliseen asemaan Roomassa. Kristittyjen asema riippui siitä, miten muut suhtautuivat heihin. Diocletianuksen hallitessa taas proconsuli kertoi kristityistä sotilaista keisarien henkivartioista asiana, jonka kaikki tiesivät ja missä ei ollut mitään ihmeteltävää. Ihmettelyn kohteena oli Maximilianuksen käytös. Kristittyjen katsottiin kuuluvan armeijaan.

John Helgeland esittää, että Maximilianus kieltäytyi menemästä armeijaan, koska hän piti kyseisessä tilanteessa saatua merkkiä epäjumalana.⁸⁵ Tällöin esivalta olisi Maximilianuksen mielestä yrittänyt pakottaa hänet epäjumalan palvontaan. Esivalta ja tarinan kirjoittaja eivät näytä ajatelleen asiaa tältä kannalta. Procuraattori ei näytä suuttuneen siitä, ettei Maximilianus ota merkkiä. Hän paheksuu sitä, ettei Maximilianus mene armeijaan.

---

⁸¹ *Acta Maximiliani*.

⁸² Basilideen tarina. Eus. HE. VI. V. s. 25 – 27. Marinuksen tarina. Eus. HE. VII. XV. s. 171 – 173. Basilides paljastui kieltäytyttyään vannomasta ja Marinus paljastui, kun hänet oltiin ylentämässä *centurioksi* ja seuraavana ylennettävien listassa oleva huusi, ettei Marinusta voida ylentää, koska hän ei kristittynä voi suorittaa asiaan kuuluvia rituaaleja. Marinukselle annettiin kolme tuntia aikaa miettiä, haluaisiko hän tunnustaa olevansa kristitty.

⁸³ Marcus Ulpius Trajanus hallitsi vuosina 98 – 117.

⁸⁴ Eus. HE. III. XXXIII. s. 277 – 279. Tämän vuoksi Trajanus oli kristittyjen ystävä.

⁸⁵ Helgeland, 1974, 158.

Kertomus Diocletianuksen vainon alusta kertoo myös kristittyjen asemasta. Lactantius kertoo, että kerran Diocletianuksen järjestämässä uhraustilanteessa jäi enne saamatta. Ennustajat kertoivat, että epäonnistuminen johtui keisarin seurassa olevista ihmisistä, jotka olivat häirinneet rituaalia. Keisarin seurueessa olevat kristityt olivat tehneet ristinmerkin⁸⁶ otsaansa. Diocletianus suuttui ja määräsi, että palatsissa kaikkien piti uhrata rangaistuksen uhalla. Sitten hän laajensi tätä käskyään. Kaikkien sotilaiden piti uhrata.⁸⁷ Tämän tarinan uhraaminen ei todennäköisesti ollut ensimmäinen, jossa nämä kristityt olivat mukana. He ilmeisesti kuvittelivat voivansa vapaasti tehdä oman rituaalinsa. Oli kristittyjen omalla rituaalilla mikä syy hyvänsä, tässä tarinassa he eivät todennäköisesti halunneet sillä tuhota helleenien rituaalia. Mahdollisesti he halusivat suojella itseään pahoilta voimilta. He saattoivat jopa yrittää itse tehdä tilaisuudesta pyhempää.⁸⁸ Diocletianus säikähti rituaalin epäonnistumista. Hän ei säikähtänyt sitä, että kristityt olivat tehneet oman rituaalinsa varsin näkyvästi otsaansa uhraamisen aikana.

Diocletianuksen vainojen alussa niiden rajoituksessa sotilaisiin, ei verta vielä paljoa vuodatettu. Eusebius kertoo sen johtuneen siitä, että kristittyjen määrä pelotti hallitsijoita. Lisäksi hän kertoo vainojen alkaneen sotilaista, jotta jatko olisi helpompaa.⁸⁹ Eusebius ilmeisesti olettaa vainojen edenneen johdonmukaisesti, suunnitelmallisesti ja suurempia vainoja valmistellen, mikä ei välttämättä pidä paikkaansa. Merkittävintä on, että 300-luvun alussa kirjoittanut historioitsija koki, että kristittyjä oli ollut jo ennen Konstantinusta sellainen määrä armeijassa, etteivät hallitsijat halunneet uhata heitä kaikkia yhtä aikaa.

Perusteet ovat hieman heikot, koska ne perustuvat melko paljon yksittäistapauksiin. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että ennen Diocletianuksen vainoja armeijaan oli syntynyt järjestelmä, joka otti huomioon kristittyjen erikoistarpeet. Kristitty saattoi edetä urallaan joutumatta uhraamaan jumalille. Hän saattoi myös avoimesti tehdä kristillisiä rituaaleja. Kristittyjä kerättiin muun väestön mukana armeijaan, mutta heillä oli mahdollisuus tehdä asioita omien tapojensa mukaan. Kuitenkin kristityt saattoivat vielä nopeasti menettää etunsa. Lisäksi heidän menonsa ja vähäinen osallistuminen helleenien palvontamenoihin vain suvaittiin. Kristittyjen menoista ei tehty valtakunnan yhteisiä uskonnollisia rituaaleja. Diocletianus hallitsijatovereineen oli osaltaan tasoittanut tietä armeijan kristillistymiselle, mutta ei varsinaisesti kristillistänyt armeijaa. Kehitys, jossa kristityt tulevat armeijaan, oli jo käyty läpi. Luultavasti se tapahtui omalla painollaan ilman keisarien ja teologien työtä. Oli tullut sotilaita, jotka olivat kristittyjä.

---

⁸⁶ Lactantius käyttää sanaa kuolemattomuuden merkki, joka Eusebioksen perusteella on risti. Eus. V. Const. I. XXXII.

⁸⁷ Lact. Mort. Pers. X. Lactantius kertoo ristinmerkin karkoittaneen demonit.

⁸⁸ 200-luvulla eläneen Origeneen mukaan kristittyjen oli hyvä rukoilla menestystä Rooman valtakunnalle. Haldon, 1999, 14.

⁸⁹ Eus. HE. VIII. IV. s. 263.

3.02. Diocletianus ja tetrarkia kristillistymisen vastustajina

Diocletianus kollegoineen käynnisti kristittyjen vainot elämänsä ehtopuolella. Ne jatkuivat eri muodoissa siihen asti, kunnes Konstantinuksesta tuli Rooman suvereeni keisari. Vainot alkoivat armeijasta, josta ne parin vuoden jälkeen levisivät muuhun väestöön. Tämä tutkimus keskittyy pääasiassa armeijassa tapahtuneisiin asioihin. Miten vainoaminen tehtiin, miten se toimi ja kuinka hyvin onnistuttiin?

Suurimmat kristittyjen vainot kestivät vuodesta 303 noin vuoteen 313. Armeijan puhdistaminen alkoi vuonna 298. Vainot jatkuivat senkin jälkeen, kun keisari Diocletianus meni eläkkeelle. Kuolemantuomiot harvinaistuivat vuodesta 307 eteenpäin.⁹⁰ Keisareina tänä aikana hallitsivat Diocletianus, Maximianus, Galerius ja Constantius I, Severus II, Maximianus, Konstantinus, Maximinus ja Licinius.⁹¹ Periaatteessa vainot päättyivät, kun Konstantinus kukisti Maxentiuksen Milviuksen sillalla,⁹² ja Licinius voitti Maximinuksen.⁹³ Kuitenkin myöhemmin vuonna 324 Licinius päätti vainota kristittyjä.⁹⁴ Tämä vaino tavalla tai toisella liittyi hänen ja Konstantinuksen väliseen sotaan. Eusebiuksen mukaan Licinius oli kateellinen Konstantinukselle ja alkoi sodan Konstantinusta ja Jumalaa vastaan.⁹⁵ Eutropius kertoo Konstantinuksen alkaneen tämän sodan, koska hän halusi valloittaa maailman.⁹⁶ Jones epäilee vuosisatoja myöhemmin Liciniuksen alkaneen tämän vainon siitä syystä, että Konstantinus oli suosittu kristittyjen keskuudessa, mikä hankaloitti Liciniuksen asemaa.⁹⁷ Kaikenkaikkiaan vainot kestivät vuodesta 298 vuoteen 324. Lännessä vainot loppuivat aiemmin kuin idässä.

Vainot alkoivat armeijassa. Tällöin niitä ei muualla yhteiskunnassa juurikaan huomioitu. Kristittyjä menoja sai harjoittaa vapaasti, kun armeijassa olevia kristittyjä alettiin vainota.⁹⁸ Diocletianus lähetti kirjeitä pitkin valtakuntaa sotilasjohtajille, jossa hän vaati sotilaita osallistumaan uhraamiseen tai heidät erotettaisiin.⁹⁹ Sotilaat jaettiin ryhmiin ja sotilaille tarjottiin

---

⁹⁰ Jones, 1992, 71 – 73. Averil Cameron katsoo vainon päättyneen 311 ja alkaneen uudestaan 312. Cameron, 1993, 16.

⁹¹ Tässä mainitut keisarit hallitsivat pääosin rinnakkain, tänä aikana vallitsi järjestelmä, jossa useampi keisari hallitsi samanaikaisesti. Lopulta kuitenkin keisarit kääntyivät toisiaan vastaan. Katso avuksi **Liite 1. Aikajana kristillistymisestä ja keisareista** nähdäksesi keisarien hallitsemisjärjestykset.

⁹² Lact. Mort. Pers. XLIV.

⁹³ Lact. Mort. Pers XLVII. Aikasempiakin julistuksia vainojen lopettamiseksi oli, mutta ne eivät olleet pitkäikäisiä. Esim. keisari Galerius teki kuolinvuoteellaan Lactantiuksen mukaan lain, jossa kristittyjen vainoaminen lopetettiin, mutta Maximinus jatkoi vainoja. Lact. Mort. Pers. XXXIII – XXXVIII.

⁹⁴ Jones, 1992, 83., Anon. Val. 20., Soz. I. VII., Soc. I. III., Eus. HE. X. VIII. s. 467 – 475.

⁹⁵ Eus. HE. X. VIII. s. 469 - s. 471.

⁹⁶ EVTR. 10. 5.

⁹⁷ Jones, 1992, 83.

⁹⁸ Eus. HE. VIII. I. s. 251 – 255.

⁹⁹ Lact. Mort. Pers. X.

aseman menettämistä tai tottelemista. Jokunen sotilas teloitettiin, mutta ei lähdetty suureen verenvuodatukseseen. Monet sotilaat päättivät ennemmin uhrata asemansa kuin uhrata jumalille.¹⁰⁰ Sotajoukon läpikäynti jakamalla se pieniin osiin viittaa yritykseen etsiä kristityt järjestelmällisesti. Kristittyjen tahdonvoima saattaa myös heikentyä pienessä joukossa, jos ei ole muita kristittyjä seurana. Toisaalta, koska otokset luultavasti otettiin satunnaisotannalla, niin yhteen tarkistettavaan näytteeseen populaatiosta saattoi päätyä paljonkin kristittyjä. On varsin luultavaa, että tällä tavalla pyrittiin lähinnä etsimään ne ihmiset, jotka eivät halunneet uhrata. Rooman sotajoukot olivat suuret, joten järjestelmällisyys, into käskyjen toteuttamiseen ja niiden raportointiin vaihteli vastuhenkilöiden innon mukaan.

Lactantius kertoo meille, että kristittyjen erottaminen armeijasta olisi riittänyt Diocletianukselle, mutta keisari Galerius¹⁰¹ yllytti häntä menemään pidemmälle. Keisarit kysyivät neuvoa myös neuvonantajilta ja jumalilta.¹⁰² Tämä tarina osoittaa, että keisarin lähipiirillä, kuten neuvonantajilla ja keisarin luottamilla uskonnollisilla henkilöillä, on paljon vaikutusta keisarien toimiin. Kun keisari tekee jotakin, suurempi joukko ihmisiä on miettinyt asiaa. Toisaalta Eutropius huomauttaa, että Diocletianus oli mies, joka sai käännettyä omiin ankariin tekoihinsa kohdistuneen paheksunnan toisiin ihmisiin.¹⁰³

Voitaisiin sanoa, ettei kristinuskon hävittäminen armeijasta ollut keisarien tarkoituksena, vaan kaikkien sotilaiden saaminen osallistumaan kunnolla virallisiin rituaaleihin. Vaikutusvaltaisina osa kristityistä oli kuitenkin sitä mieltä, ettei näillä asioilla ollut eroa. Jos kristityt esimerkiksi uhraavat epäjumalille, he eivät ole kunnan kristittyjä. Koska kristityt olivat valmiita kärsimään vainoa, heille ei luultavasti ollut yleisesti tunnustettuna asiana syntynyt sopivia korvausmenetelmiä, jonka avulla he olisivat voineet kevyin mielin tehdä syntiä ja sitten kaikessa hiljaisuudessa korvata tilanteen jollain rituaalilla. Yksilöillä tällaisia saattoi olla. Katumisia uskon pettämisestä otettiin vastaan joissain kristinuskon lahkoissa, mutta esimerkiksi donatistit¹⁰⁴ suhtautuivat vihamielisemmin hairahtuneisiin kuin muut.¹⁰⁵

Pääasiallinen tapa yrittää saada kristityt pois armeijasta oli tarjota vaihtoehtoiksi uhraamista tai eroa armeijasta. Tätä käytettiin vainojen alussa, kuten Lactantius ja Eusebius

---

¹⁰⁰ Eus. HE. VIII. IV. s. 263.

¹⁰¹ *Gaius Galerius Valerius Maximianus* hallitsi augustuksena vuosina 305 – 311.

¹⁰² Lact. Mort. Pers. XI. Tämä on mielenkiintoista, koska Lactantiuksen teos *De Mortibus Persecutorum* on varsin vihamielinen vainoajia kohtaan. Lactantius esittää, ettei Diocletianus ollut pahin vainoavista keisareista, eikä hän ollut suurin syyllinen tapahtumiin. Muut näyttävät ohjailleen vanhaa miestä.

¹⁰³ EVTR 9. 27.

¹⁰⁴ Donatistit ovat eräs kristinuskon lahko, joka on nimetty Karthagolaisen kirkonmiehen Donatuksen mukaan. Lahko perustettiin vuonna 303. Antiikin käsikirja, 2006, 137.

¹⁰⁵ He kielsivät ainakin papin aseman langenneilta papeilta. Cameron, 1993, 59.

kertovat.¹⁰⁶ Tätä keinoa käytti myös näistä vainoajista viimeinen eli Licinius.¹⁰⁷ Tämä ei lopulta toiminut. Kristityt kykenivät selviämään pitämällä matalaa profiilia ja he myös sovittelivat.¹⁰⁸ Konstantinuksen isä Constantius taas osallistu vainoon lähinnä muodollisesti.¹⁰⁹ Konstantinus ei osallistunut vainoon ja Licinius oli aluksi ystävällinen kristityille. Nämä kaksi keisaria armeijoinen lopulta kukistivat vainoajat. Kaikki keisaritkaan eivät siis olleet mukana vainoissa, mikä varmisti kristinuskon säilymisen armeijassa. Kristityt olivat myös osanneet selviytyä aiemminkin ja paikallisella tasolla heitä ei koko valtakunnassa viitsitty vainota.

Armeijaa käytettiin kristittyjä vastaan.¹¹⁰ Pretoriaanikaartia käytettiin ainakin Nicomedian kirkon tuhoamiseen.¹¹¹ Tässä vaiheessa tämä oli selkeästi helleenikeisarien pakkovalan käyttöä kristittyjä vastaan.

Yhdenmukaisemmalla uskontopolitiikalla ja pidempään kestäneillä vainoilla olisi ehkä saatu kristinusko pysymään marginaalissa. Armeijan kristillistyminen olisi saatu pysäytettyä ennen kunnollista alkamistaan, jos kristinusko olisi saatu tuhottua tai kristityt olisi saatu uskomaan, etteivät he voi olla armeijassa, koska siellä täytyy palvoa väärää jumalia. Ainakin yläluokan olisi täytynyt säilyttää jokin muu uskonto. Tärkeintä olisi luultavasti ollut se, ettei riittävän moni merkittävä ihminen olisi innostunut kristinuskosta. Kristillistymisen estäminen onnistui Persiassa. Keisari Konstantinuksen aikana kristittyihin kohdistui siellä vaino. Vainon kuvauksessa näkyy, että siellä oli kristittyjä korkeissa asemissa ja pitkin valtakuntaa.¹¹² Siellä ei syntynyt kuitenkaan samanlaista tapahtumien sarjaa kuin kehittyi Roomassa. Monin tavoin asiat olivat siellä eri tavoin. Persian esimerkki osoittaa kuitenkin, että muinaiset valtakunnat eivät väistämättä kääntyneet kristinuskoon.

Kristityt kuitenkin halusivat olla osana armeijaa. Keisarit eivät onnistuneet kristinuskon tuhoamisessa tai edes kristittyjen poistamisessa armeijasta. Näiden vainojen aikana nousi kristinuskolle suojelijaksi ja sympatisoijaksi Konstantinus Suuri.

3.03. Konstantinus Suuri

Keisari Konstantinuksen¹¹³ varsin merkittävä teko oli, että hän kukisti kristittyjä vainonneet tyrannit.¹¹⁴ Sen jälkeen hän palautti kristityille Jumalan palvonnan. Jokaiselle tuli oikeus

---

¹⁰⁶ Lact. Mort. Pers. X. ja Eus. HE. VIII. IV. s. 263.

¹⁰⁷ Eus. HE. X. VIII. s. 471. ja Eus. V. Const. I. LIV.

¹⁰⁸ Jones, 1992, 75.

¹⁰⁹ Eus. HE. VIII. XIII. s. 299 – 301. Lact. Mort. Pers. XV.

¹¹⁰ Eus. HE. VIII. III. s. 261.

¹¹¹ Lact. Mort. Pers. XII.

¹¹² Soz. II. X – XIV.

¹¹³ Flavius Valerius Constantinus hallitsi caesarina ja lopulta augustuksena noin vuosina 306 – 337.

palvoa, mitä hän halusi.¹¹⁵ Tämä oli varsin oleellinen teko kristinuskon aseman parantamisessa, mutta se ei yksin riitä tekemään hänestä merkittävää armeijan kristillistäjää. Tällaista oli tapahtunut jo pitkään Roomassa. Esimerkiksi keisari Gallienus¹¹⁶, jonka aikana legioonalainen nimeltä Marinus teloitettiin, oli lakkauttanut isänsä Valerianuksen aikaiset vainot.¹¹⁷ Miten Konstantinus kuitenkin toimi armeijan kristillistäjänä?

Kristillistäminen tuskin oli Konstantinuksen suurin päämäärä koko hänen elämänsä aikaa. Maxentiusta vastaan hänen kerrotaan lähteneen sen vuoksi, että Maxentius sorti Rooman asukkaita. Eusebiuskin esittää, että Konstantinus ei vielä tässä vaiheessa mennyt puolustamaan erityisesti kristittyjä.¹¹⁸ Eutropiuksen luonnehdinta, jonka mukaan Konstantinus pyrki saamaan kaiken minkä halusi ja hallitsemaan maailmaa, ei liene täysin väärä.¹¹⁹ Luultavasti yksi Konstantinuksen elämän tärkeimmistä päämääristä oli pysyä vallassa ja hengissä.¹²⁰ Hän näyttää myös pyrkineen luomaan suvustaan pysyvää dynastiaa, koska hän keskitti keisariuden pojilleen.¹²¹ Kristinusko oli luultavasti osa näitä tavoitteita. Ihmisellä kuitenkin on elämässään eri aikoina monia eri tavoitteita ja päämääriä, eivätkä kaikki ihmisen teot ja valinnat palvele näitä.

Socrates kertoo meille, että Konstantinus kiinnostui hyvin paljon kristinuskosta perustettuaan Konstantinopolin. Silloin hän myös hylkäsi helleenien taikauskoiset tavat.¹²² Tämä tapahtui noin vuonna 330. Hän oli kukistanut Liciniuksen vuonna 324, joten hän oli ehtinyt olla jo kuusi vuotta valtakunnan ainut keisari. Konstantinus ilmeisesti alkoi vanhemmiten yhä enemmän kallistua kristittyjen jumalan puoleen. Hän ei tehnyt kaikkia uudistuksia kerralla, eikä hän myöskään ollut nuorena tehnyt valmista suunnitelmaa valtion kristillistämiseksi. Hän kuitenkin ilmeisesti yhä enemmän luopui muitten jumalien palvonnasta ja on turvallista olettaa, että hän pyrki viemään muutakin valtakuntaa samaan suuntaan.

Konstantinus toi kristillisiä symboleita Rooman armeijoihin. Ainakin hänen tuomiaan symboleita alettiin pitää kristillisinä, vaikkei Konstantinus alun perin niitä ehdottoman kristillisiksi olisi tarkoittanutkaan.¹²³ Merkittäviä symboleita olivat Kristuksen monogrammi, joka koostui

---

¹¹⁴ Eus. V. Const. I. V. Eus. HE. IX. IX. s. 359. Vielä *Historia Ecclesiasticassa* Eusebius mainitsee myös keisari Liciniuksen vapauttajana.

¹¹⁵ Lact. Mort. Pers. XXIV. Liciniuksen oli tässä prosessissa aluksi mukana. Eus. HE. X. V. s. 445 – 453.

¹¹⁶ Publius Licinius Egnantius Gallienus hallitsi keisarina vuodet 253 – 268.

¹¹⁷ Eus. HE. VII. XIII. s. 169.

¹¹⁸ EVTR 10.4., Soc I. II., Eus. V. Const. I. V. Zos. II. 14. 4. Eutropius lähinnä kertoo, että Konstantinus hyökkäsi Maxentiuksen kimppuun ja Maxentius oli vainonnut Roomalaisia.

¹¹⁹ EVTR. 10. 5. Lisäksi hän kertoo Konstantinuksen elämästä viittaamatta kristinuskoon. EVTR 10. 7. 8.

¹²⁰ Tämä on Adrian Goldsworthyn yleistys myöhäisantiikin Rooman keisarien tavoitteista. Goldsworthy, 2009, 440.

¹²¹ Soz. II. XXXIV. Tässäkin hän toi eri tavoin kuin Diocletianus, jonka perilliset eivät olleet hänen poikiaan.

¹²² Soc. I. XVIII.

¹²³ Litzén kertoo kuinka Konstantinuksen symbolit muistuttivat vanhoja helleenisymboleita. Litzén, 2011, 330 – 338. Kristityn symboliikan syntyminen on varmasti ollut moninainen prosessi, ja siinä on lainailtu ja keksitty uudestaan jo aiemmin käytössä olleita symboleita. Luultavasti ihmisillä symboleilla on enemmän pysyvyyttä kuin niihin liitetyillä

nimen kreikkalaisista kirjaimista *khi* ja *ro*, ja risti. Molemmat symbolit otettiin käyttöön, koska Konstantinus halusi saada ylimääräistä tukea taisteluihinsa.¹²⁴ Aluksi ne olivat enemmän hädän hetkellä johonkin jumalaan luottamista kuin armeijan rakentamista tiettyyn suuntaan. Ainakaan Maxentiusta vastaan sotiessaan Konstantinuksella ja hänen joukoillaan ei ollut varmuutta siitä, että he olisivat voittoisia.

Konstantius maalautti ristin tai Kristuksen merkin sotilaittensa kilpiin, kun hän oli johdattamassa joukkonsa taisteluun keisari Maxentiusta vastaan.¹²⁵ Myöhemmin hän Eusebiuksen perusteella teki tästä yleisen tavan.¹²⁶ Koska tämä tarina esiintyy Lactantiuksen *De Mortibus Persecutorum*-teoksessa, tämä oli varhaisimpia tarinoita siitä, miten Konstantinus osoitti luottamustaan kristittyjen jumalaan. Toisaalta myös tarve erottaa joukot toisistaan on erityisen suuri sisällissodissa ja on hyvä syy maalata kilvet poikkeavalla tavalla.¹²⁷ Nämä kaksi asiaa eivät sulje toisiaan pois. Konstantinus on voinut haluta osoittaa luottavansa johonkin jumalaan ja erottaa joukkonsa vihollisista. Tällöin hän olisi sanonnan mukaisesti lyönyt kaksi kärpystä yhdellä iskulla.

Goldsworthy kertoo kilven maalauksen olleen tilapäinen ele, jota ei toistettu. Keisarin henkivartijoille tosin tuli käyttöön *khi rho* kuvio.¹²⁸ Toisaalta Konstantinus on hyvinkin voinut käskää kilpiin yleisesti maalattavan kristilliset symbolit, kuten Eusebius hänen elämäkerrassaan väitti,¹²⁹ mutta tapa saattoi monessa paikassa ja sotajoukossa loppua. Myöhempänä aikana sotahistorioitsija ja -teoreetikko Vegetius esittää, että legioonassa eri kohorttien¹³⁰ pitäisi erottautua toisistaan maalauttamalla kilpiin erilaiset kuviot. Täten samaan kohorttiin kuuluvat sotilaat eivät joutuisi erilleen toisistaan taisteluiden sekasorron keskellä. Tämän käytännön Vegetius kertoo olleen voimassa hänen aikanaan.¹³¹ Muutaman vuoden kestäneestä tavasta ei jäisi paljoa jälkiä. Konstantinus saattoi tässä tapauksessa epäonnistua yrittäessään viedä uudistuksiaan pidemmälle. Symbolit eivät aina juuri kerro siitä, mihin sen kantajat uskovat. Etenkään silloin, kun kyse on Vegetiuksen mainitsemasta tavasta erottaa kohortit toisistaan. Tämä saattoi olla käytännön syy, minkä vuoksi mahdollinen uudistus ei levinnyt. Liian suuri kristinuskon julistaminen saattoi haitata liikaa käytännön elämää.

---

ajatuksilla. Emme voi myöskään vaatia, että Konstantinus ja muut saavat symbolit kerralla oikein piirretyiksi. Litzenin kertomuksen vino X saattoi olla myöhäisemmän kopioijan korjaus, koska kopioija saattoi kuvitella Konstantinuksen maalauttaneen kilpiin ristin. Tärkeintä tässä tapahtumassa oli se, että symboli miellettiin ainakin lopulta kristilliseksi.

¹²⁴ Eus. V. Const. I. XXVII - XXXII., Soz. I. III., Soc. I. II. ja Lact. Mort. Pers. XLIV.,

¹²⁵ Lact. Mort. Pers. XLIV., Eus. V. Const. IV. XXI., Soz. I. VIII. kertoo, että Konstantinus merkkautti ristejä sotilaittensa aseisiin.

¹²⁶ Eus. V. Const. IV. XXI.

¹²⁷ Kiitän tästä Ville Vuolantoa, joka huomautti asiasta 24. 11. 2011.

¹²⁸ Goldsworthy, 2009, 195.

¹²⁹ Eus. V. Const. IV. XXI.

¹³⁰ Kohortti on legioonan osa.

¹³¹ Veg II. 18.

Kilpiin tehty risti jäi ilmeisesti erikoistapaukseksi tai rajoittui vain Konstantinuksen omaan armeijaan. Luultavasti historioitsijoilla oli kuitenkin mahdollisuuksia nähdä 300-luvulla sotilaita ja heidän varusteitaan, koska sotilaita oli enemmän hajautettuna pitkin valtakuntaa ja kaupungeissa.¹³² Tämän vuoksi heidän väitteensä sotilaitten varusteista saattavat pitää paikkansa ainakin paikallisesti. Idän ja lännen välillä vallitsi eroja, ja Konstantinuksen ja Vegetiuksen välissä oli vuosikymmeniä, jona aikana armeija ja Rooma muuttuivat eri tavoin. Kuitenkin Konstantinus avasi mahdollisuuden, että kilpiin voitiin maalata kristillisiä symboleita. Näitä saattoi näkyä siellä täällä.

Historioissa, jotka ovat uudempia kuin Lactantiuksen kirjoittama, annetaan suurempi huomio *labarumille*¹³³. Se oli uudenmallinen sotamerkki.¹³⁴ Kirkkohistorioitsijoita miellytti sen ristinmuotoisuus. Merkittävämpi uudistus siinä saattoi olla sen kärkeen kirjoitettu Kristuksen monogrammi, millä korvattiin varhaisempi kotka. Sozomenus kertoo, että tällä ristinmuotoisella esineellä Konstantinus totutti sotamerkkiä valmiiksi palvomaan tottuneet sotilaat hylkäämään taikauskonsa. Tätä merkkiä Konstantinus käski muidenkin legioonien käyttöä.¹³⁵ Lactantius ei kerro tästä esineestä, eikä siitä kerro Eusebiuskaan kirkkohistoriassaan, joten tämä *labarum* ehkä tuli käyttöön Maxentiuksen kukistumisen jälkeen ja ennen Liciniuksen tappiota.

Sotamerkkien yhdenmukaistaminen ei ollut vailla esikuvaa. Aiemmin 100-luvulla eKr Gaius Marius niminen sotapäällikkö oli yhdenmukaistanut roomalaisten sotamerkit kotkan muotoiseksi ja *aquila*-nimiseksi, kun hän uudisti Rooman legioonat.¹³⁶ Konstantinuksen aikana tehtiin koko joukko muitakin uudistuksia armeijan rakenteessa ja aseistuksessa.¹³⁷ Tässä ohessa sotamerkin muuttaminen ei ollut kovin iso asia.

Vaikkei kristillisten symbolien käyttöönotto olisi välttämättä itsessään ollut pelkkää armeijan kristillistämistä ja vaikka uudistukset levisivät epätasaisesti, kristilliset symbolit saivat roomalaiset sotilaat näyttämään kristityiltä. Kaikkien sotilaitten ei tarvitse kääntyä kristityiksi, mutta armeija alkaa vaikuttaa enemmän kristityltä laitokselta. Kristittyjen symbolien mukaanotto oli ehkä aluksi enemmän kristittyjen nostamista muitten kulttien rinnalle ja keisarin suosikki jumalan miellyttämistä. Tämän jälkeen armeija ei ollut vain helleenien työkalu ja paikka.

---

¹³² Cameron, 1993, 5, 114.

¹³³ *Labarumista* lisää asiaa kohdissa **4.2. Labarum – sotamerkkien kuningas**. Keisari Honoriuksella on *labarum* kädessään kuvassa, joka on liitteessä **Liite2. Kuva keisari Honoriuksesta**.

¹³⁴ Koristeltu tanko, jota kuljetettiin pyhänä esineenä rooman armeijoissa. Sana sotalippu kuvaa hyvin esineen käyttötarkoitusta, muttei täysin muotoa. Standaari taas vaatii samalla tavalla selittämistä kuin *labarum* tai sotamerkki.

¹³⁵ Eus. V. Const. I. XXXI., Soz. I. IV.

¹³⁶ Goldsworthy, 2007, 107.

¹³⁷ Aur. Victor. Caes. 41. Ferrill, 1986, 43 – 50.

Konstantinuksen sanotaan opettaneen sotilaille kristinuskon perusteita sekä lempeitä ja järkeviä ohjeita.¹³⁸ Mitä ja miten sotilaita opetettiin?

Eusebiuksen mukaan Konstantinus ei halunnut vuodattaa sodassa paljoa verta.¹³⁹ Tämä erottaa hänet esimerkiksi keisari Galeriukselta, joka myös yritti aikoinaan voittaa Maxentiuksen ja valloittaa Rooman. Hän ei onnistunut siinä ja antoi sotilaitensa tuhota Italiaa. Hänen sotilaansa ryöstelivät, tappoivat, kiduttivat ja raiskasivat väestöä.¹⁴⁰ Helposti tulee mieleen, että kristityt kirjoittajat luonnollisesti näkivät Konstantinuksen sotilaitten hyvätapaisuuden johtuvan siitä, että he olivat saaneet kristillistä opetusta. Asia ei kuitenkaan pelkästään ole niin.

Siitä huolehdittiin, että sotilaat saivat jonkinlaista koulutusta kristinuskon asioista. Hän antoi kristityille sotilaille sunnuntaina¹⁴¹ vapaata, jotta he saattoivat osallistua jumalanpalvelukseen. Muitten sotilaitten piti esittää rukouksia sinä päivänä Ylimmälle Jumalalle, joka antoi voitot ja kaiken hyvän.¹⁴² Tämä ei välttämättä edes ollut yritys käännä helleeneitä kristityiksi, vaan rituaali, jossa osa armeijasta kiitti Konstantinuksen jumalaa menestyksestä. Jumala olisi sitten tyytyväinen ja antaisi lisää menestystä. Luultavasti helleenit olivat niin tottuneita rituaaleihin, ettei tästä ollut juurikaan haittaa, eikä heille varmaan tuottanut vaikeuksia rukoilla jotakin jumalaa, joka oli tuonut heille voittoja. Armeijaa tämä veti kohti monoteismia.

Lisäksi Konstantinus otti pappeja matkaseurakseen.¹⁴³ Nämä luultavasti opettivat häntä ja antoivat hänelle ideoita. Ei olisi ihme, jos he olisivat opettaneet myös sotilaita. Barbarit olivat ryöstöretkillään vieneet roomalaisia vangeiksi omiin valtakuntiinsa. Näiden joukossa oli kristittyjä pappeja. Vankina olevat papit kääntäytyivät eri tavoin barbaareita kristinuskoon.¹⁴⁴ Vaikuttaa siltä, että kristitty papisto kääntäytyi ihmisiä kristityiksi siellä, missä he olivat.

Konstantinus nimitti kristittyjä korkeisiin aseisiin. Hän myös kristittyjen kirjoittajien mukaan kielsi korkea-arvoisilta miehiltä uhraamisen.¹⁴⁵ Hän oli esittänyt juhliessaan kymmenettä hallitusvuottaan ajatuksen uhrien antamisesta rukouksin, mikä oli savutonta uhraamista.¹⁴⁶ Voi olla, että se, minkä kerrotaan olleen uhraamisen kieltäminen, oli alun perin vain uhraamisen poistamista virallisista rituaaleista. Tällöin Konstantinus olisi kristittyjen kannalta palauttanut käytännöt, jotka

---

¹³⁸ Eus. V. Const. I. VIII., Theod. HE. III. I.

¹³⁹ Eus. V. Const. II. XIV. Konstantinuksen etu tosin oli, että hän oli voittaja.

¹⁴⁰ Lact. Mort. Pers. XXVII. Galeriuksen oli häviö ja kristinuskon vihollinen, mikä lisäsi mahdollisuutta siihen, että hänestä jäi jälkipolville ikävä maine. Eutropius kertoo hänen lähettäneen Severus Caesarin kukistamaan Roomassa ollutta pretoriaanien kapinaa. Piirittäessään kaupunkia Severus joutui omien sotilaitensa petoksen uhriksi ja kuoli paetessaan. EVTR. 10.2.

¹⁴¹ Vapahtajan päivänä, jonka nimi tulee auringon ja valon nimistä. Eus. V. Const. IV. XVIII. Konstantinus näytti edelleen pitäneen auringosta.

¹⁴² Eus. V. Const. IV. XVIII – XX.

¹⁴³ Eus. V. Const. I. XLII., Soz. I. VIII.

¹⁴⁴ Soz. II. VI.

¹⁴⁵ Soz. I. VIII. Eus. V. Const. II. XLIV., Eus. V. Const. IV. XXIII.

¹⁴⁶ Eus. V. Const. I. XLVIII.

olivat vallinneet ennen Diocletianuksen suuria vainoja.¹⁴⁷ Helleeneille tämä oli uskonnon reformaatio.¹⁴⁸ Tämä saattoi helpottaa virallisten asioiden hoitoa, mutta jotkut saattoivat kaivata rituaalien tuomia siunauksia.

Yleisesti myöhemmin uskottiin Konstantinuksen kieltäneen uhraamisen ja sulkeneen temppelit ja tehneen tämän vailla verenvuodatusta.¹⁴⁹ Eusebius mainitsee, ettei Konstantinus pitänyt tarpeellisena sotilaiden käyttöä temppelien sulkemisessa. Tosin hän mainitsee, että Venuksen ja Æsculapius Ægaen temppelit tuhottiin sotilaitten avulla.¹⁵⁰ Tämä viittaisi siihen, että ilmeisesti pari temppeliä tuhottiin Konstantinuksen hallitessa. Theodoret kertoo, että Konstantinus käski sulkea temppelit, ei tuhota niitä.¹⁵¹ Luultavaa on, että Konstantinus käski sulkea ainakin joitain temppeleitä ja hurskaammat ihmiset päättivät samalla tuhota niitä. Käskyt on voitu myös ymmärtää väärin.

Koska uhraaminen ainakin väheni ja mahdollisesti temppelitkin, jotkut sotilaat luultavasti kääntyivät enemmän kristinuskon rituaalien puoleen. Eusebius kertoo monien kääntyneen kristinuskoon nähtyään hävitettyjen temppelien rauniot. Kaikki eivät kääntyneet hänen mukaansa.¹⁵² Eusebius on voinut hyvinkin tässä iloita muutamasta kääntyneestä, joilla on ollut hyvä tarina kääntymyksestään. Tapauksissa, joissa sotilaat hävittivät temppelit tai heitä oli vain paikalla tapahtuman aikaan, he olivat ensimmäisinä näkemässä helleenijumalien toimimattomuuden tai valtakunnan ideologioiden uudet mahdolliset suunnat. Tällainen tuskin aiheutti massakääntymisiä ja saattoi toimia joskus jopa kristinuskoa vastaan. Toisaalta tapahtumat on voitu nähdä vain jonkin kultin rajoittamisena muitten kulttien eduksi ilman suoria kytköksiä pelkkään kristinuskoon.

Konstantinus osaltaan vaikutti sotilasväestön demografiaan. Hän peri armeijan, jossa oli melko varmasti enemmän kristittyjä kuin muiden keisarien armeijassa oli ollut. Tämä johtuu siitä, ettei hänen isänsä ollut vainonnut kristittyjä, mutta muut keisarit vainosivat.¹⁵³ Keisari Licinius oli samoilla linjoilla eräässä vaiheessa uraansa. Kun Konstantinus oli voittoisa sisällissodissa, helleenien johtamat armeijat kokivat suurempia tappioita. Antiikin sodissa taisteluissa hävinnyt osapuoli koki suurempia tappioita kuin voittaja, koska häviö yleensä ilmeni pakenemisena ja tämä oli se vaihe, jolloin tappioita kertyy. Sellaisen ihmisen tappaminen on

---

¹⁴⁷ Eus. HE. VIII. I. s. 251 – 253.

¹⁴⁸ Aurelius Victor kertoo, että Konstantinus sääтели uskonnollisia tapoja. Aur. Victor. Caes. 41. Kristillistäminen saattoi näyttää vain uskonnollisten tapojen muokkaamiselta ja säätelemiseltä.

¹⁴⁹ Eus. V. Const. IV. XXIII., Theod. HE. V. XX., Soc. I. III., Anon. Val. 6.33, 34. Sozomenus kertoo tarinassaan ihmisten suostuneen tapahtumiin, koska he pelkäsivät seurauksia siitä, jos he olisivat tottelemattomia. Tämän vuoksi temppelien sulkemiseen ei tarvittu sotilaita. Soz. II. V. Sozomenuksen kuvaus saattaa kertoa enemmän hänen omasta ajastaan.

¹⁵⁰ Eus. V. Const. III. LIV – LVI. Venuksen temppeli saattoi hyvinkin olla pahamaineinen kaikkien silmissä.

¹⁵¹ Theod. V. XX.

¹⁵² Eus. V. Const. III. LVII.

¹⁵³ Eus. HE. VIII. XIII. s. 299 – 301., Lact. Mort. Pers. XV. Kristittyjen sotilaitten vainosta kerrotaan tämän tutkimuksen kohdassa **3.2. Diocletianus ja tetrarkia kristillistämisen vastustajina.**

helpompaa, joka on kääntänyt selkensä ja luottaa henkensä juoksuopeutensa varaan.¹⁵⁴ Toisaalta kaikki armeijat kokivat tappioita monista syistä, mitä liittyy antiikin armeijoihin. Taudit, ravinnon ja veden laatu ja vahingot verottavat sotajoukkoja. Eusebius kehuu Konstantinusta armeliaaksi voittajaksi.¹⁵⁵ Voi siis olla, ettei hän ainakaan lisännyt vihollistensa tappiota sotien jälkeisillä liiallisilla puhdistuksilla. Ehkä hänen sotilaansa eivät kovin suurella innolla edes ajaneet voittamiaan armeijoita takaa? Itse sota ei siten välttämättä kovin paljoa kristillistänyt armeijan väestöä.

Asemansa menettäneet upseerit saivat Konstantinuksen saatua ylimmän vallan vaihtoehtoisesti menettämänsä aseman takaisin tai he saivat vetäytyä kunniakkaasti eläkkeelle.¹⁵⁶ Tällöin sisällissotien aikana poissa taisteluissa turvassa, joskin mahdollisten vainojen kohteina olleet, kristityt entiset upseerit pääsivät palaamaan armeijaan. Vainot olivat todellisia, mutta monen asemansa menettäneen elämä oli todennäköisesti hiljaiseloa jossain päin Rooman valtakuntaa. Näille tuli uusi tilaisuus palata täyttämään sisällissodissa kärsineitten sotajoukkojen harventuneet rivit. Tämä luultavasti kristillisti armeijan väestöä enemmän kuin sattumanvaraiset kuolemat armeijassa.

Jotkut valitsivat kristinuskon jäljitellessään syystä tai toisesta Konstantinuksen valintaa.¹⁵⁷ Tämä ei ole välttämättä tietoisesti opportunistista. Uudet asiat innostavat joitain ihmisiä. On kuitenkin olemassa ihmistyyppi, joka on halukas menemään varsin pitkälle mielistelläkseen herraansa. Jotkut ihmiset olivat valmiita osoittamaan olevansa todellakin uskollisia Konstantinukselle omaksumalla tämän keisarin suosikkiuskonnon ja opettelemalla innolla uudet pelisäännöt. Esimerkkinä tällaisesta ihmistyyppistä on sofisti Ecebolius, joka tosin tarjoaa esimerkin myöhemmältä ajalta. Hän oli Konstantiuksen hallitessa tulinen kristitty. Julianuksen aikana hän oli innokas helleeni. Julianuksen kuoltua hän oli taas kristitty. Socrates mainitsee tämän miehen yhtenä esimerkkinä monista samanlaisista.¹⁵⁸ Eusebiuksen aikana ei luultavasti ollut vielä sopivaa epäillä kristinuskon valinneitten henkilöitten vakaumusta, mutta 400-luvun puolessa välissä se oli jo sopivampaa.

Konstantinus ei kuitenkaan keskittynyt vain oman elämänsä aikaisiin tapahtumiin vaan pyrki pitämään myös huolen tulevaisuudesta. Hän jakoi valtakunnan kolmelle pojalleen. Hän järjesti pojilleen kristillisen koulutuksen. Konstantinus piti huolen siitä, että hänen poikiensa

---

¹⁵⁴ Syväne, 2004, 167, 168.

¹⁵⁵ Eus. V. Const. II. XIV.

¹⁵⁶ Eus. V. Const. II. XX, XXXIII., Soz. I. VIII.

¹⁵⁷ Treadgold, 1997, 120.

¹⁵⁸ Soc. III. XIII.

palvelusväki ja korkea-arvoiset upseerit olivat kristittyjä.¹⁵⁹ Hän ei ehkä itse ollut vielä voimallisesti ollut ottanut selvää pesäeroa helleenien tapoihin. Hän kuitenkin piti huolen siitä, että hänen poikansa kasvaisivat kristityiksi.

Konstantinus teki monia asioita, jotka kristillistivät armeijaa. Pääosin vaikuttaa siltä, että hän lähinnä lisäsi kristittyjen määrää armeijan henkilökunnassa, lisäsi uusia rituaaleja armeijaan, lopetti vainot ja yhdenmukaisti armeijan rituaaleja. Mahdollinen temppelien sulkeminen ja uhraamisten poistaminen luultavasti vaikuttivat sotilaitten elämään. Konstantinus eli pitkään ja menestyi,¹⁶⁰ mikä auttoi hänen järjestämiään muutoksia leviämään. Nopeasti kuoleva keisari ei olisi ehtinut juurruttaa muutoksia yhteiskuntaan ja tällaisen keisarin teot eivät välttämättä näytä jäljittelemisen arvoisilta. Menestyksellä Konstantinus sai harjoittamansa politiikan näyttämään toimivalta.

Tässä kappaleessa on kirjoitettu varsin paljon Konstantinus Suuresta. Muihin kristillistäjiin nähden Konstantinukselle on omistettu paljon sivuja ja käsitelty hänen järjestämiään uudistuksia. Tämän kappaleen rakenne tuo ilmi erään asian. Armeijankin kristillistymisen riippui melko paljon siitä, mihin suuntaan ja kuinka paljon Konstantinuksen hallinnon tekemiä valintoja jatkettiin ja kehitettiin.

3.04. Konstantinuksen pojat ja armeijan käyttö riidoissa

Konstantinus Suurta seuranneitten keisarien ei juurikaan käyttämissäni kirkkohistorioissa kerrota tehneen juuri uusia suoraan armeijaan liittyneitä kristillistämistoimia.¹⁶¹ Tämä kertoo vähintäänkin sen, että kaikki uudistukset oli pistetty Konstantinuksen nimiin. Konstantinus saattoi olla kuolemansa jälkeen suurempi kristillistäjä kuin eläessään. Kaikki näyttävät toistaneen Eusebiuksen ja Lactantiuksen kertomukset, jos he puhuvat aiheesta. Tämä johtuu paljolti siitä, että historioitsijat luultavasti hankkivat tietonsa enemmän aikaisemmista historioista kuin esimerkiksi oikeasta armeijasta. Tämä viittaa joko kirjalliseen perinteeseen tai siihen, että Konstantinuksen jälkeen tulleille kristillistäjille jäi tehtäväksi lähinnä perinteitten jatkaminen. Koska Konstantinuksen merkittävät teot eivät lisääntyneet siirryttäessä ajassa eteenpäin, on melko todennäköistä, että uudistukset tehtiin hänen aikanaan.

---

¹⁵⁹ Soz. II. XXXIV., Eus. V. Const. IV. LI, LII. Ainakin hänen poikansa näyttävät kasvaneen kristityiksi.

¹⁶⁰ EVTR 10. 7.

¹⁶¹ Mutta laeista ja Zosimuksen historiasta niitä löytyy muutama. Nämä eivät ole kirkkohistorioita.

Konstantinuksen kuoleman jälkeen tulivat huomattavimpina Constantinus, Constantius ja Constans.¹⁶² Nämä veljekset supistuivat Constantiukseen keskinäisen ja sotilaitten juonittelun seurauksena.¹⁶³ Constantius riiteli veljiensä kanssa ainakin piispoista.¹⁶⁴ Veljiensä kuoleman jälkeen hän yritti järjestää kristinuskoa haluamakseen.¹⁶⁵ Juonittelussa lienee ollut kuitenkin kyse enemmän tavallisesta valtataistelusta kuin kristinuskon sisällöstä taistelemisesta. Lisäksi Constantiuksen hallitessa käytiin sisällissota Magnentiusta vastaan ja sodittiin idässä persialaisia ja lännessä germaaneita vastaan.¹⁶⁶ Tällaisessa ympäristössä Rooman armeija toimi Konstantinuksen kuoleman jälkeen.

Theodoret kertoo, että Konstantinuksen pojat jatkoivat kristinuskon opettamista sotilaille.¹⁶⁷ Tämä on lopputuloksen kannalta perusteltu johtopäätös tai tieto. Kun Theodoret kirjoitti 400-luvulla, Konstantinuksen poikien voitiin kuvitella jatkaneen isänsä osoittamalla tiellä. Kristinuskon edistämiseen armeijassa saattoi Konstantinuksen jälkeen riittää se, että antoi asioiden olla niin, kuin ne olivat ennen Konstantinuksen kuolemaa olleet. Kristillistämistä edisti, jos sitä ei näyttävästi perunut. Keisari Julianus ei olisi myöhemmin nostattanut samanlaista hälyä, jos hänen edeltäjänsä olisivat tehneet samanlaisia asioita kuin hän.¹⁶⁸

Theodoret kertoo, kuinka lähtiessään sotaan vallananastaja Magnentiusta vastaan, Constantius otti mukaansa vain ne sotilaat, jotka osallistuivat pyhiin rituaaleihin. Muut hän lähetti koteihinsa. Constantius olisi perustellut tämän sillä, että elossa säilyminen on epävarmaa.¹⁶⁹ Tämä tuntuisi viittaavan piispan, ja etenkin Theodoretin, kirjoittamana siihen, että hän olisi ottanut mukaansa vain kristillisiin rituaaleihin suostuneet sotilaat, mikä olisi ollut varsin radikaali kristillistämistoimi. Näin ei kuitenkaan ole. Theodoret luultavasti erehtyi tässä tarinassa. Constantius vaati mitä luultavimmin sotilaita suorittamaan pyhän rituaalin, mutta rituaali ei todennäköisimmin ollut selkeän kristillinen. Se oli luultavasti perinteinen armeijan rituaali *sacramentum*, jossa sotilaat vannovat uskollisuutta majesteettia ja valtiota kohtaan.¹⁷⁰ Tilanne viittaisi tähän. Constantius oli menossa sisällissotaan, joten hänen piti varmistaa sotilaittensa

---

¹⁶² Flavius Claudius Constantinus hallitsi 337 – 340, Flavius Julius Constantius hallitsi 337 – 361, Flavius Julius Constans hallitsi 337 – 350. Constantiuksesta käytetään modernissa kirjallisuudessa myös nimeä Constantius II, minkä avulla hänet voidaan helpommin erottaa isoisästään Constantiuksesta.

¹⁶³ EVTR. 10. 9.

¹⁶⁴ Soc. II. XXII, XXIII., Theod. II. III, X., Soz. III. XX.

¹⁶⁵ Ammianus syyttää Constantiusta kristinuskon sotkemisesta. Tämä on yksi Ammianuksen happamimmista kristittyihin kohdistuneista kommentteista ja myös kehu siitä, että aiemmin kristinuskko oli ollut selkeämpi ja yksinkertaisempi. Amm. XXI. 16. 18. Veljiensä kuoleman jälkeen Constantius järjesti kirkolliskokouksia. Esimerkiksi Soc. II. XXXVI, XXXVII, XXXIX.

¹⁶⁶ EVTR. 10. 10 – 12, 14, 15.

¹⁶⁷ Theod. HE. III. I. Theod. HE. IV. I. Hän myös kritisoi Constantiusta siitä, että tämä oli harhaoppinen.

¹⁶⁸ Julianusta käsitellään luvussa **3.5. Julianus Luopio yrittää hellenisöidä armeijan.**

¹⁶⁹ Theod. HE. III. I.

¹⁷⁰ Veg. II. 5. Sotilasvalasta kirjallisuudessa esimerkiksi Goldsworthy, 2005, 119. Tutkimuksen luku **4.3. Vannominen** käsittelee enemmän tämän rituaalin suhdetta kristinuskoon armeijassa.

uskollisuus. Zosimuksen mukaan Constantius ennen tälle sotaretkelle lähtemistään muistutti sotilaita Konstantinukselle annetusta valasta, jossa he olivat luvanneet pysyä uskollisina Konstantinuksen pojille.¹⁷¹ Molemmilla kirjoittajilla oli käytössään tarina, jossa Constantius vaatii sotilailtaan uskollisuudenvalan tai muistuttaa tällaisesta. Kun Theodoret oli törmännyt sanaan, joka muistutti sakramenttia¹⁷² tarkoittavaa sanaa, hänen mielensä on hyvinkin voinut käsittää sen hänelle tutulla asialla ja hän on syyllistynyt kirkkohistoriassaan anakronismiin. Constantius on saattanut vaatia armeijaltaan osallistumista kristillisiin rituaaleihin, mutta tämän tarinan perusteella en uskalla niin väittää.

Ainakin Konstantinus Suuren veljenpoika Julianus oli varma siitä, että Constantius haluaa kristillistää Roomaa. Constantius oli järjestänyt, ettei Julianuksella ole helleeneitä opettajana, mikä ei onnistunut. Hän myös järjesti sopivia upseereita vahtimaan Julianusta, kun Julianus lähetettiin Galliaan.¹⁷³ Luultavasti upseerien tapauksessa Constantius oli kiinnostuneempi vallankaappauksen estämisestä kuin Julianuksen uskonnosta. Julianus ei kuitenkaan uskaltanut julistautua helleeniksi¹⁷⁴ ennen kuin Constantius oli kuollut.¹⁷⁵ Julianus näytteli kristittyä ja kävi kirkossa ja rukoili kristittyjen tavalla, jotta hän voittaisi puolelleen kaikki ihmiset eikä kukaan vastustaisi häntä.¹⁷⁶ Julianus uskoi, että kristinusko on niin hyvissä asemissa, ettei hän Constantiuksen eläessä siitä uskaltanut avoimesti luopua.

Viimeistään Constantius alkoi temppelien sulkemisen ja uhraamisen lopettamisen.¹⁷⁷ Lännessä sinne caesarina saapunutta Julianusta vaadittiin kunnostamaan temppelit. Tätä tapahtui idässä ja lännessä. Julianus ei olisi voinut myöhemmin avata temppeleitä ja palauttaa uhreja,¹⁷⁸ jos temppeleitä ei olisi suljettu ja uhreja lakkautettu. Kun temppeli suljettiin, itse rakennus jätettiin pystyyn, mutta omaisuus vietiin. Tähän voitiin käyttää pappeja ja väkijoukkoja.¹⁷⁹ On helppo ajatella, että temppelien sulkemiseen olisi käytetty esivallan välineenä sotilaita, mutta luultavasti papit ja ihmisjoukot olivat riittävä väline. Etenkin silloin, kun nämä ajattelevat toimivansa valtion suojaamina.

---

¹⁷¹ Zos. II. 44. 3.

¹⁷² Ambrosius käyttää rukouksista, pyhästä ehtoollisesta ja kasteesta sanaa sakramentti (latinaksi *sacramentum*). Litzen, 2011, 131. Tällä sanalla oli myös kristillinen merkitys Theodoretin eläessä. Tärkeää ei ole, miten tämä kreikan kielellä kuuluu, vaan miten Theodoretin mahdollisesti käyttämässä lähteessä sana *sacramentum* on käännetty latinasta kreikkkaan tai miten Theodoret on ymmärtänyt sanan *sacramentum*.

¹⁷³ Soc. III. I.

¹⁷⁴ Julianus enemmän oli rakentamassa omaa uskontoa omasta näkökulmastaan, kuin olisi varsinaisesti kääntynyt johonkin kulttiin.

¹⁷⁵ Theod. HE. III. I. Amm. XXII. 5. 2.

¹⁷⁶ Amm. XXI. 2. 4, 5.

¹⁷⁷ Soz. III. XVII., Litzen, 2011, 406.

¹⁷⁸ Amm. XV. 8. 22., Theod. HE. III. III., V. XX., Soc. III. I, XI., Soz. V. III., Amm. XXII. 5. 2. Soc. III. I.

¹⁷⁹ Eus. V. Const. III. LIV.

Temppelien sulkemisia saattoi tapahtua paljonkin, koska Ammianus kertoo kuinka jotkin virkamiehet käyttivät temppelien ryöstelyä omaisuutensa kartuttamiseen.¹⁸⁰ Tämä synnyttää helposti tilanteen, jossa keisarin käskyjä noudatetaan enemmän kuin keisari on käskenyt. Se on myös Ammianuksen tulkinta tilanteesta ja ihmisten mielikuva virkamiehistä. Temppelien ja uhraamisen hävittämisen ei tarvinnut olla totaalista, että niistä olisi syntynyt mielikuva, että sitä tapahtui paljon kaikkialla. Riittää, että muutamia sopivan kuuluisia paikkoja hävitetään sopivan kuuluisissa kaupungeissa.

Ainakin Egyptissä sotilaita käytettiin alueen kristillistämiseen. Konstantinus oli nostanut Artemiuksen Egyptin sotilaskomentajaksi. Tämä mies yhdessä piispa Georgiuksen kanssa järjesti temppelien ja epäjumalien tuhoamista Egyptissä ainakin Constantiuksen hallitessa. He myös vainosivat niitä kristittyjä, joita Georgius piti harhaoppisina. Näissä vainoissa käytettiin sotilaita.¹⁸¹ Egyptin paikallishallitsijoilla oli tarpeeksi valtaa ja he olivat tarpeeksi hyvissä asemissa, että he saattoivat käydä omaa sotaansa vääräuskoisina pitämiään ihmisiä vastaan. Heidän käyttämänsä sotilaat olivat ainakin tarpeeksi tottelevaisia, että moinen oli mahdollista. Piispa Georgius uskoi voivansa käyttää sotilaita omiin tarkoituksiinsa. Egyptissä ei välttämättä toimittu keisarin käskystä, koska Constantiuksella oli omia kiireitä ja hän todennäköisesti tiesi Egyptin asioista vain sen, mitä hänelle kerrottiin ja mitä hän uskoi.

Konstantinuksen poikien hallitessa sotilaita kyettiin ja uskallettiin käyttää kristilliseen kurinpitoon. Konstantinus II uhkasi veljeään sodalla, jos tämä ei palauta Paulia ja Athanasiusta piispoiksi. Constantius kutsui heidät takaisin.¹⁸² Tämä melkein sisällissota oli harvinainen esimerkki siitä, kuinka sotaan oltiin valmiina lähtemään kristinuskon vuoksi. Montaa tällaista sotaa ei ollut ja tämäkin sota jäi tapahtumatta.

Constantius oli veljeksistä se, joka tuotti eniten esimerkkejä siitä, kuinka armeijaa voitiin käyttää kristittyjen keskinäisissä riidoissa. Hän karkoitti piispat Paulin ja Athanasiuksen useammankin kerran. Tämä johti välikohtauksiin kaupunkilaisten ja sotilaitten välillä, kun kaupunkilaiset halusivat suojella piispoja.¹⁸³

Piispa Macedonius, joka hallitsi Konstantinopolin kirkkoja Paulin jälkeen, käytti sotilaita niitä kristittyjä vastaan, joita hän piti harhaoppisina.¹⁸⁴ Hän sai Constantiukselta sotilaita, koska uskoi, ettei pelkkä kirkollinen voima riitä karkottamaan Novatuksen seuraajia. Uskottiin, että

---

¹⁸⁰ Amm. XXII. 4. 3.

¹⁸¹ Theod. HE. III. XIV., Soz. IV. XXX., Theod. HE. II. XI., Soc. II. XXVIII. Amm. XXII. 11. 2 – 9.

¹⁸² Soc. II. XXII, XXIII., Soz. III. XX., Theod. HE. II. X.

¹⁸³ Paulin karkoituksesta Soc. II. XVI., Soz. III. VII, IX. Athanasiuksen karkoituksesta. Soc. II. XI., Soz. IV. IX., Theod. HE. II. X. Amm. XV. 7. 1 – 10.

¹⁸⁴ Soc. II. XXVII. Tässä kohdassa Socrates kertoo, että vainot olivat vain vähän vähemmän raakoina kuin helleenien järjestämät vainot olivat olleet.

pelkkä aseistettujen sotilaitten näkeminen olisi riittänyt paikallisten taltuttamiseksi. Näin ei käynyt, vaan improvisoiduin asein varustetut kaupunkilaiset tuhosivat suuria tappioita kärsien heitä vastaan lähetetyt sotajoukot. Macedoniuksen suosio väheni keisarin silmissä.¹⁸⁵

Armeijan kristillistymisestä kertoo se, että nämä vainot tapahtuivat kristinuskon nimissä ja vuoksi. Keisarien alaisuudessa olevat sotilaat toimivat kristityn ei helleenisen henkilön välineenä. Piispat olivat ottaneet kristinuskon vainoajien keinot käyttöönsä valtakunnan kristillistämiseksi. Armeija ei ollut helleenisen sortajan väline, vaan kristittyjen työkalu. Constantiusta ja piispoja ei pidetty helleenisortajina, vaikka harhaoppisia he olivat. Heidän armeijoitaan ei esitetty helleeneinä. Tämä tapa käyttää armeijaa alkoi Konstantinus Suuren jälkikasvun parissa. Se saattoi olla enemmän huomattavia yksittäistapauksia kuin olla laajalle levinnyttä toimintaa. Kristittyjen hallitsijoiden innovaatio oli, kuinka sotajoukkoja voi käyttää teologisten riitojen jatkeena. Constantius, Macedonius ja Georgius eivät jääneet odottamaan sitä, että Augustinus kirjoittaa 400-luvulla, milloin ja miten sotiminen ja armeijan käyttö olisi hyväksyttävää. Itse armeijan kristillistämiseksi ei tehty niin paljoa tarinoitten perusteella kuin kansan kristillistämiseksi tehtiin. Kristitty siviilimaailma oli enemmän riidoissa itsensä kanssa kuin helleenien.

3.05. Julianus Luopio yrittää hellenisöidä armeijan

Keisari Julianus¹⁸⁶ yritti saada oman uskontonsa Rooman viralliseksi uskonnoksi ja työntää kristinuskon marginaaliin. Arther Ferrillin mukaan Julianuksen pakanallistamispolitiikan voi hylätä anakronistisena mahdottomuutena, jolla oli vain vähän kunnollista vaikutusta historiaan.¹⁸⁷ A. H. M. Jones taas kertoo, että Julianuksen armeijan hellenisöinti meni varsin hyvin.¹⁸⁸ Julianuksen onnistui ilmeisesti vakuuttamaan jotkut siitä, että hänen onnistui hellenisöidä armeija. Miten hän sen teki?

Julianus on erikoistapaus, joka halusi luoda järjestäytyneemmän helleeniuskonnon. Hän oli luopiokristitty. Hänen käsityksensä helleenien uskonnoista erosi monien helleenien omasta maailmankuvasta. Alaluokkaiselle väestölle se oli liian älyllistä ja älymystölle siinä oli liikaa uhraamista ja kulttimenoja. Julianuksen ei onnistunut saada pysyvää kannatusta hellenismilleen, joka oli varsin kristillistä.¹⁸⁹ Julianuksen hellenismi oli niin kristillistä, ettei se miellyttänyt kaikia

¹⁸⁵ Soz. IV. XXI., Soc. II. XXXVIII.

¹⁸⁶ Flavius Claudius Julianus hallitsi keisarina vuosina 360 – 363. Oli ollut apukeisarina vuodesta 355 eteenpäin.

¹⁸⁷ Ferrill, 1968, 52. Ferrill tarjoaa tämän vastavedoksi sille, että keisari Julianusta on perinteisesti tarkasteltu sen kannalta, että hän yritti sysätä kristinuskon syrjään. Julianuksen todellinen historiallinen saavutus oli Ferrillin mukaan sota, jonka tuloksena Rooma menetti alueitaan idässä.

¹⁸⁸ Jones, 1992, 137. Vetoaa keisarin ja muiden väliseen kirjeen vaihtoon aiheesta.

¹⁸⁹ Cameron, 1993, 93, 95. Browning, 1976, 137. Goldsworthy, 2009, 250. Soz. V. XVI.

niitä, jotka eivät halunneet olla kristittyjä. Luultavasti eri jumalilla ja nimillä varustetulle kristinuskolle ei ollut kysyntää.

Julianusta pidetään kristittyjen vainoajana, muttei väkivaltaisena sellaisena.¹⁹⁰ Hänen keinosensa hellenisointiin olivat pääosin rauhanomaiset. Julianuksen aikana temppeilit otettiin taas käyttöön ja uhrat alkoivat taas savuta.¹⁹¹ Myös sotilaitten elämään uhrat palasivat.¹⁹² Se, että uhraaminen ja temppeilit otettiin taas käyttöön, tarkoittaa sitä, että ne olivat olleet pois käytöstä ainakin keisari Constantiuksen aikaan.

Julianus otti armeijassa käyttöön taas vanhan sotamerkin, jumalienkuvat ja suitsukkeiden polttamisen palkanmaksun yhteydessä. Näitten sekä kehujen ja palkkoiden avulla hänen sanotaan houkuttelleen sotilaita väärään palvelukseen. Moni sotilas tarinoitten mukaan osallistui rituaaleihin. Kaikki sotilaat eivät ymmärtäneet toimivansa väärin. Jotkut järkyttyivätkin. Jotkut olivat liian tottuneita tottelemaan ja jotkut olivat vain ahneita.¹⁹³ Julianus myös lähetti luotetuimmat upseerinsa keräämään oraakkeliennustuksia.¹⁹⁴ Sotilaat ympäröitiin jälleen ennallistetuilla rituaaleilla ja symboleilla. Jotkut Julianuksen teoista ja niihin reagoineista näyttävät olleen yksittäistapauksia, jotka ilmeisesti tunnettiin laajalti. Koska suuri osa osallistui hänen menoihinsa, voidaan ajatella, ettei suurinosa sotilaita välittänyt muutoseikoista. Voi olla, että sotilaat luottivat keisarinsa tietävän, mikä on kristillistä, koska olivat tottuneet kristittyihin keisareihin ja ehkä myös muutoksiin.

Julianus tarinoiden perusteella vaikutti armeijan henkilöstöön. Hän suosi helleeneitä ylennyksissä.¹⁹⁵ Hänen kerrotaan asettaneen virkojen vaatimukseksi uhraamisen ja antaneen korkeat sotilasvirat ei-kristityille tai ainakin epäuskoisille ja julmille miehille.¹⁹⁶ Kerrotaanpa Julianuksen jopa tehneen ediktin, jossa upseerien piti joko uhrata tai menettää asemansa.¹⁹⁷ Jos Julianus teki tällaisen teon, hän järjesti upseeristoon kristittyjen tilalle helleeneitä tai kristittyjä, jotka olivat valmiita toteuttamaan hänen tahtonsa. Hän oli kuitenkin ainakin valmis pitämään esimerkiksi Jovianuksen, Valenssin ja mahdollisesti myös Valentinianuksen armeijassa, koska tarvitsi heitä.¹⁹⁸ Se, että hän suosi helleeneitä nimityksissä on varsin helppo uskoa. On vaikeampi uskoa sitä, että hän

---

¹⁹⁰ EVTR 10. 16., Soz. V. IV, V., Amm. XXII. 10. 7., XXV. 4. 19, 20.

¹⁹¹ Theod. HE. III. III., V. XX., Soc. III. I, XI., Soz. V. III., Amm. XXII. 5. 2. Soc. III. I. hänen kerrotaan jopa ottaneen *pontifex maximuksen* arvon. Ilmeisesti kuitenkin vasta Gratianus siitä luopui vuonna 381. Jones, 1992, 163.

¹⁹² Soc. III. XIII., Soz. V. XVII., Amm. XXIV. 6. 17., Greg. Naz. Or. IV. 82, 83.

¹⁹³ Soc. III. XIII., Soz. V. XVII., Theod. HE. III. XIII., Greg. Naz. Or. IV. 64, 65, 66, 82, 83

¹⁹⁴ Theod. HE. III. VI.

¹⁹⁵ Jones, 1992, 121., Greg. Naz. Or. IV. 64.

¹⁹⁶ Theod. HE. III. III., Soc. III. XIII., Amm. XXI. 10. 8., Amm. XXIII. 2. 4.

¹⁹⁷ Soc. III. XXII., Theod. HE. III. IV.

¹⁹⁸ Soc. IV. I. Tosin Valentinianuksen hän karkotti aavikkolinnoitukseen tai erotti armeijasta. Soz. VI. VI., Theod. HE. III. XII. Tosin Valentinianuksen karkotti keisari Constantius. Amm. XVI. 11. 6,7. Valentinianuksen kohtalosta voidaan sanoa, että joku siirsi hänet jossainvaiheessa jostakin syystä jonnekin.

olisi poistanut armeijasta kristityt upseerit. Julianus oli herkkä suuttumaan, mutta nopea korjaamaan virheensä, kun häntä oikaistiin.¹⁹⁹ Luultavasti hän oli jossain vaiheessa uhkaillut poistavansa kristityt upseerit armeijasta. Hän on saattanut myös nokkeluuttaan joskus ehdottaa jotain sellaista, ja tämä on myöhemmin tai jopa hänen eläessään otettu tosissaan. Kristityillä historioitsijoilla oli käsitys, että vainoajana hän varmastikin oli erottanut kristittyjä armeijasta. Tämä sopisi tarinaperinteeseen.

Julianus järjesti valtaan tultuaan puhdistuksia armeijassa.²⁰⁰ Hän teloitutti henkivartijat nimeltä Maxentius ja Juventius sekä Egyptin sotilaskomentajan Artemiuksen.²⁰¹ Hän poisti ainakin joitakuita eri tavoin itselleen sopimattomia sotilaita eri tavoin viroistaan. Hän myös karkoitti muualle joukon kristittyjä sotilaita, jotka katuivat uhraamiseen osallistumista ja olivat huudelleet kadulla ja menneet keisarin luo perumaan uhraamisensa.²⁰² Entistä upseeristoa on päätyntyt sotamieheksi ja perussotilaita ei ollut niin tarpeen pitää tarkkaa kirjanpitoa. Uskonto oli tuskin ainoa peruste eri puhdistuksiin. Upseerit, jotka olivat olleet Julianuksen ja hänen toveriensa mielestä liian uskollisia edelliselle keisarille, olivat mahdollinen uhka majesteetin hengelle.

Kristittyjä poistettiin jonkin verran armeijasta ja kristittyjä upseereita poistettiin tehtävistään. Lisäksi sotilaita yritettiin houkutellessa osallistumaan helleenien palvontamenoihin. Tämä oli vähemmän ankaraa kuin Diocletianuksen vainojen aikainen yritys etsiä ja poistaa kristityt armeijasta ja uhraamiseen pakottaminen.

Kun upseerit miettivät kuka olisi Julianuksen seuraaja, tavalliset sotilaat ehdottivat Jovianusta. Upseerit olivat miettineet vaihtoehdoksi Salutiusta, joka oli helleeni, mutta tämä kieltäytyi tehtävästä.²⁰³ Tämä tarkoittaisi, että Jovianus oli suosittu Julianuksen upseeriston ulkopuolella. Ammianus kertoo, että upseeristo oli miettinyt muita ehdokkaita ja kristitty keisari tuli tavallisten sotilaitten keskuudesta. Hänen tarinassaan pääasiallinen jakolinja eri upseeriston edustajien välillä ei ollut uskonnollinen vaan maantieteellinen. Gallian ja idän upseereilla oli omat klikkinsä.²⁰⁴ Jos Julianus oli alentanut joitain kristittyjä upseereita, tavallisten sotilaitten keskuudessa oli entisiä suuriarvoisia kristittyjä. Nämä olisivat olleet valmiita luopumaan asemastaan ennemmin kuin uskostaan, joten he olivat innokkaimpia kristittyjä. Julianus saattoi siten kristillistää armeijan alaluokkaa. Jovianuksen uskonto ei estänyt hänen keisariksi tulemistaan, joten jako helleeniupseereihin ja kristittyihin sotilaisiin ei ollut ainakaan kovin jyrkkä. Upseerienkin mielestä Jovianus kelpasi keisariksi.

---

¹⁹⁹ Amm. XXV. 4. 16.

²⁰⁰ Amm. XX. 3. 1 – 10., Greg. Naz. Or. IV. 64.

²⁰¹ Theod. HE. III. XI, XIV. Amm. XXII. 11. 2.

²⁰² Soz. V. XVII., Theod. HE. III. XIII., Greg. Naz. Or. IV. 84.

²⁰³ Amm. XXV. 5. 1 – 4., Browning, 1976, 216., Bunson, 1995, 377.

²⁰⁴ Amm. XXV. 5. 2. Constantiuksen jäljellä olevat upseerit muodostivat oman joukkonsa. Gallialaiset omansa.

Helleenien keskuuteen oli herännyt Konstantinuksen poikien hallitessa tyytymättömyyttä, koska ei ollut saanut uhrata tai käydä temppeleissä.²⁰⁵ Luultavasti Konstantinus Suuren menestys ja mahdollinen vapaamielisyys oli haihtunut hänen pojissaan. Oli käyty sisällissotia ja sodat barbaareita ja persialaisia vastaan eivät olleet menneet erityisen hyvin.²⁰⁶ Todennäköisesti kristinusko ei vaikuttanut enää niin kivalta asialta, kuin se oli ollut Konstantinus Suuren aikaan. Julianus sattui ilmeisesti aikaan, jolloin ihmisten mielissä oli nostalginen kaipuu menneeseen maailmaan. Hän oli myös tämän ajattelutavan oire. Tämä osaltaan selittää sen, että hänen järjestämiään muutoksia meni läpi.

Julianuksen keinot hellenisöidä armeija muistuttavat paljon Konstantinus Suuren tekoja. Julianus muutti rituaaleja ja vaikutti henkilöstöön ainakin suosimalla helleenejä. Sotilaat ottivat nämä teot melko hyvin vastaan, joskaan hän ei ehkä ehtinyt vaikuttaa asioihin paljoa idän ulkopuolella. Itään hän oli tosin kerännyt valtavan armeijan, kun hän valmisteli sotaretkeä Persiaan.²⁰⁷ Tämän seurauksena hänen muutoksensa vaikuttivat suureen osaan armeijaa, vaikka niiden keskuksena olivat Rooman itärajan armeijat. Tällöin vanhojen rituaalien ja symbolien myötä armeija alkoi vaikuttaa taas helleeniseltä. Etenkin vanhan sotamerkin käyttöönotto oli suora isku Konstantinuksen *labarumia* vastaan. Julianus halusi Konstantinuksen tavoin osoittaa, että hänen kannattamansa jumalat ovat nyt armeijoiden voiman lähteenä. Tällä teolla Julianus siirsi kristittyjen jumalan alempaan asemaan armeijassa.

Uuden käskijän ja ulkonäön myötä armeijasta tuli taas helleenisen sortajan väline. Julianus käytti sotilaita kristittyä väkijoukkoa vastaan Antiokiassa, kun oli syntynyt levottomuuksia pyhimyksen haudan siirtämisen vuoksi.²⁰⁸ Lisäksi hän ainakin karkotti sotilaitten avulla Athanasiuksen ja mahdollisesti yritti ottaa hänet hengiltä.²⁰⁹ Julianus teki samaa kuin Constantius oli tehnyt, mutta nyt oli kyse helleenistä, joka vainosi kristittyjä. Julianusta ja hänen virkamiehiään syytettiin tarinoissa enemmän kuin armeijaa.

Konstantinuksen aikaisesta onnistuneesta uuden uskonnon istuttamisesta Roomaan Julianuksen hellenisöinti yrityksen erottaa pari asiaa. Julianus ehti olla helleenikeisarina vain hetken. Hän ei ollut järjestänyt itselleen kunnolla perillistä.²¹⁰ Hänellä ei ollut lasta, jonka hän olisi

---

²⁰⁵ Soc. III. I.

²⁰⁶ Ammianuksen mukaan Constantius pärjäsi siällissodissa, mutta ulkoiset sodat olivat katastrofeja. Amm. XXI. 16. 15. Eutropius on samoilla linjoilla. EVTR 10. 10.

²⁰⁷ 65 000 miestä. Ferrill, 1986, 52., Goldsworthy, 2009, 244. Zos. III. 13. 1. Sotaretken sivustaa jätettiin vahtimaan 30 000 miehen vahvuinen sotajoukko. Amm. XXIII. 3. 4, 5. Jokilaivastoon kuului 20 000 miestä. Amm. XXIV. 7. 4.

²⁰⁸ Soc. III. XIX., Soz. V. XIX, XX.

²⁰⁹ Theod. HE. III. V., Soc. III. XIV., Soz. V. XV. Hän oli ensin kutsunut Athanasiuksen maanpaosta ja sitten taas karkoittanut. Treadgold, 1997, 60. Soc. III. IV.

²¹⁰ Kuollessaan hän toivoi, että häntä seuraisi hyvä hallitsija. Amm. XXV. 3. 20. Jalo toive, josta on vähän käytännön hyötyä politiikan jatkuvuuden kannalta. Ei ole ainut tarina hänen kuolemastaan.

kouluttanut.²¹¹ Hän oli ehkä nimittänyt huhun mukaisesti Procopiuksen seuraajakseen,²¹² mutta Procopius jäi kukistetuksi vallankaappaajaksi.²¹³ Jos hän olikin järjestänyt Procopiuksen perilliseksi, hän ei ollut varmistellut sitä tai politiikkansa jatkumista tarpeeksi. Lopuksi yksi tärkeimmistä syistä hänen epäonnistumiseensa oli hänen lyhyt hallituskautensa. Hän kuoli persiansodassa johdatettuaan valtion tappiolliselle sotaretkelle.²¹⁴ Hän ei menestynyt riittävästi, mikä jätti huonon jälkimaun hänen uskonnostaan. Kristittyjen hänestä levittämä mielikuva ei ollut myöskään mairitteleva.

Jovianus, Valens ja Theodosius eivät palauttaneet helleenien vastaisia lakeja sille tasolle, kuin ne olivat olleet Constantiuksen eläessä.²¹⁵ Luultavasti Julianuksen ponnistukset eivät kadonneet jälkiä jättämättä. Jos ristinmuotoinen *khi rolla* varustettu *labarum* oli korvannut muut ylimmät sotamerkit ennen hänen hallituskauttaan, vaikuttaa siltä, että hänen jälkeensä oli taas käytössä erilaisia sotamerkkejä. Eugenius ja Arbogast ainakin käyttivät vielä 300-luvun lopulla sotamerkinään Herculeen kuvaa.²¹⁶ Se ei välttämättä ollut heidän oma innovaationsa, vaan saattoi hyvinkin olla jäännös Julianuksen hallituskaudesta.

Vaikuttaa siltä, että Julianuksen uudistuksia armeijassa ei kumottu samalla innolla kuin siviilipuolella. Kirkkohistorioitsijat kertovat pääosin siviilipuolella tehdyistä Julianuksen tapojen perumisista.²¹⁷ Tämä voi tosin johtua siitä, ettei muu kiinnostanut heitä tai tiedonhankinta oli vaikeaa. He mahdollisesti myös olettivat siviilipuolen muutosten tapahtuneen armeijassakin. Kun Julianuksen ajan jälkeen armeijassa näkyy helleenisiä asioita, ne saattavat olla siellä myös Julianuksen vuoksi.

Theodoretin analyysi Julianuksen uskonnollisesta ohjelmasta armeijassa on, että sotilaat olivat totuudessa kasvatettuja kristittyjä. Veteraanit olivat olleet Konstantinuksen opettamia ja nuorempia oli opettanut Constantius. Julianuksen valtakausi kesti vain muutamia vuosia, eikä siksi jättänyt pysyviä jälkiä edes heihin, joita se petti.²¹⁸ Tämä on hyvä, joskin liian yksinkertaistava, yhteenveto. Se paljastaa, kuinka poikkeuksellinen tapaus Julianuksen hallituskausi oli 300-luvulla. Tuskin Konstantinus tai Constantiuskaan olivat kaikkia sotilaita kristityiksi

---

²¹¹ Lapsettomuustarina. Sisältää salaliittoteorian, jossa Julianuksen vaimolle on juotettu keskenmenoja aiheuttavaa myrkkyä ja Galliassa syntyneeltä lapselta oli tahallaan leikattu napanuora väärin. Amm. XVI. 10. 18, 19. Julianuksen siveellisyys. Amm. XXV. 4. 2, 3.

²¹² Amm. XXIII. 3. 2.

²¹³ Amm. XXVI. 9. 9.

²¹⁴ Soc. III. XXI, XXII., Soz. VI. I, III., EVTR 10. 16, 17. Tappiollisen rauhan Persian kanssa solmi Jovianus, mutta sotaan vei Julianus. Hänen päätöksensä seurauksena oltiin jääty pahaan tilanteeseen. Goldsworthy, 2009, 247 – 249.. Ferrill, 1986, 52 – 56.

²¹⁵ Treadgold, 1997, 120.

²¹⁶ Theod. HE. V. XXIV.

²¹⁷ Soz. VI. III., Soc. III. XXIV., Theod. HE. IV. II, III, IV.

²¹⁸ Theod. HE. IV. I.

käännyttäneet. Julianuksen ei onnistunut muuttaa Rooman armeijaa taas helleniseksi laitokseksi, vaikka siellä olisi vielä ollut paljon helleeneitä ja heidän rituaalejaan.

3.06. Jovianus kristillistää Rooman armeijan

Julianuksen kuoltua vuonna 363 kristitystä Jovianuksesta²¹⁹ tuli keisari. 400-luvun kristityillä oli tarina, jossa hän kieltäytyi hallitsemasta helleniarmeijaa. Sotilaat kääntyivät tämän seurauksena kristityiksi.²²⁰ Tämä olisi ollut valtava armeijan kristillistäminen. Ammianus kertoo, että upseerien miettiessä Julianukselle seuraajaa, joukko sotilaita ryntäsi sisään ja vaati, että Jovianuksesta tehtäisiin keisari.²²¹ Äkkiseltään nämä tarinat ovat ristiriitaiset. Toisaalta ne eivät ole. Kun Ammianuksen tarinassa upseerit keskustelevat seuraajasta, muussa armeijassa saattoi olla samasta aiheesta omat keskustelunsa. Jotkut saattoivat kirkkohistorioiden mukaisesti haluta Jovianuksen keisariksi, koska tämän jumalasta olisi apua tiukassa tilanteessa. Joittenkin mielestä Jovianus saattoi olla mukava mies, jolla oli maineikas isä.²²² Moni tuskin pääsi suuressa ihmisjoukossa kertomaan mielipidettään. On kuitenkin hyvin epäuskottavaa, että Jovianus olisi saanut koko armeijan kääntymään kristinuskoon.²²³

Jovianuksen kerrotaan peruneen siviilipuolella Julianuksen hellenisöintitoimia. Hän palautti kirkolle sen etuoikeudet.²²⁴ Jovianus kuoli pian valtaannousunsa jälkeen. Armeijan kristillistämisestä on vähän suoraa tarinaa keisari Jovianuksen jälkeisestä ajasta keisari Theodosiuksen poikiin asti. Voimme ajatella, että tällä tavoin kirkkohistorioitsijat ovat johdonmukaisesti jatkaneet tarinaansa, jossa Jovianus sai sotilaat kääntymään kristityiksi. Kyseisen tapahtuman jälkeen olisi ristiriitaista kertoa siitä, kuinka armeijaa kristillistettiin. Omalle uteliaisuudelleni ei riitä, että pysähtyisin tähän, vaan yritän katsella tapahtumia pidemmälle.

3.07. Jako itään ja länteen sekä panikointia taikuuden vuoksi

Jovianuksen jälkeen sotilaat nostivat keisariksi kristityn Valentinianuksen.²²⁵ Tämä nosti valtaan nuoremman veljensä Valensin, joka oli areiolainen kristitty.²²⁶ Valentinianus lähti

---

²¹⁹ Flavius Jovianus halitsi vuosina 363 – 365.

²²⁰ Soz. VI. III., Soc. III. XXII., Theod. HE IV. I.

²²¹ Amm. XXV. 5. 1 – 4.

²²² Amm. XXV. 5.4., Amm. 25. 10. 14, 15.

²²³ Vaikka ihmiskunta toimii joskus erikoisesti ja odottamattomilla tavoilla. Kuten usein sanotaan, historia on vieras maa, jossa ihmiset käyttäytyvät eritavalla kuin nykyään.

²²⁴ Soz. VI. III.

²²⁵ Soc. IV. I., Theod. HE. IV. V., Soz. VI. VI., Amm. XXVI. 2. 2, 3. Flavius Valentinianus hallitsi keisarina vuosina 364 – 375.

²²⁶ Soc. IV. I., Soz. VI. VI., Theod. HE. IV. V., Amm. XXVI. 4. 1 - 3. Flavius Valens hallitsi vuosina 364 – 378.

hallitsemaan länttä ja Valens hallitsi itää. Taas valittiin kristityt keisarit. Kristittyjä oli sopivissa paikoissa, että heistä tuli keisareita. Tämä ei tarkoita sitä, että keisarit olisivat aina pyrkineet pelkästään kristillistämään armeijaa.

Valentinianus ei ollut kiinnostunut alaistensa uskonnosta. Hän ei pakottanut ketään uskomaan mihinkään tai säätänyt uskonnollisista asioista uhkaavia lakeja. Hän ei myöskään ottanut kantaa uskonnollisiin riitoihin.²²⁷ Valentinianus oli mukana kieltämässä yöllisiä uhraamisia. Hän salli tästä huolimatta niitten harjoittamisen sen jälkeen, kun kiellosta valitettiin. Hän jopa varmisti, että asiat tehtiin vanhojen tapojen mukaisesti.²²⁸ Valentinianus oli jälkimaineensa perusteella kristitty, joka virallisesti edisti lainsäädännöllään kristinuskoa, mutta käytännössä hän antoi asioiden tapahtua omilla tavoillaan. Luultavasti tämä piti paikkansa myös armeijassa, vaikkei sitä erikseen sanota. Hän vaikutti pääasiassa lännessä, joka oli ollut keisaria vailla siitä lähtien, kun Julianus sieltä lähti.

Gratianus²²⁹ oli Valentinianuksen poika, jonka Valentinianus nosti keisariksi.²³⁰ Keisari Valenssin jälkeen keisari Gratianus julisti uskonnonvapauden kaikille paitsi manikealaisille sekä Photinuksen ja Eunomiuksen seuraajille. Samalla Gratianus lopetti Valenssin järjestämät vainot.²³¹ Gratianus luopui *pontifex maximuksen* arvosta vuonna 381.²³² Toisaalta hän poisti Voiton alttarin Roomasta.²³³ Se tosin vaikutti enemmän Rooman kaupungin senaattorien elämään kuin sotilaitten. Sotilaitten elämästä Gratianus näyttää tehneen miellyttävämpää. Gratianus antoi sotilaille luvan olla käyttämättä haarniskoja ja kypäriä. Myös harjoitukset vähenivät.²³⁴ Hän ei välttämättä lopulta pitänyt erityisen tiukkaa kuria armeijassaan,²³⁵ joten hän ei välttämättä myöskään esittänyt sotilaille vaatimuksia uskonasioista. Gratianus nostatti Arbogast nimisen frankin Baudon alaiseksi. Baudon taas oli *magister militum*.²³⁶ Arbogastista tuli myöhemmin viimeinen helleeneihin vedonnut vallankaappaja.²³⁷ Hänestä kerrotaan lisää luvussa **3.9. Arbogast ja Eugenius**. Hurskas helleeni pääsi vielä kohoamaan korkeaan asemaan Gratianuksen hallitessa.

Vaikuttaa siltä, että Valentinianus ei tehnyt monia kristillistämistoimia lännessä. Gratianus ei ainakaan uransa alkuvaiheilla ollut suuri kristillistäjä. Tosin länsi ei ole

²²⁷ Soz. VI. VII., Amm. XXX. 9. 5. Keskittyi ilmeisesti enemmän sotimiseen Galliassa. Amm. XXX. 9. 4. Theodoret tosin väittää Valentinianuksen opettaneen kristinuskoa lännessä. Theod. HE. IV. V.

²²⁸ Zos. IV. 3. 2, 3.

²²⁹ Flavius Gratianus hallitsi keisarina vuosina 367 – 383.

²³⁰ Amm. XXVII. 6. 4, 10, 11.

²³¹ Soc. V. II., Soz. VII. I.

²³² Jones, 1992, 163., Zos. IV. 36. 5.

²³³ Goldsworthy, 2009, 298.

²³⁴ Veg. I. 20.

²³⁵ Gratianus murhattiin, kun Maximus kaappasi vallan. Soc. V. XI., Soz. VII. XIII., Zos. IV. 35. 2 – 6. Tämä viittaisi kurittomaan armeijaan, jota Gratianus on lopulta saattanut yrittää voittaa puolelleen mielistelemällä.

²³⁶ Zos. IV. 33. 1., Zos. IV. 53. 1.

²³⁷ Goldsworthy, 2009, 279, 294., Treadgold, 1997, 75.

lähdeaineistossani kovin edustettuna, mikä ei olisi estänyt kirjoittajia keksimästä siellä tapahtuvia asioita.

Theodoret kertoo Valenssin sallineen kaiken uskonnon ja sallineen taas helleenien tavat.²³⁸ Keisari Valens oli areiolainen ja, toisin kuin veljensä Valentinianus, hän käytti väkivaltaa edistääkseen suosimaansa kristinuskoa.²³⁹ Theodoret ilmeisesti oli valmis Valenssin areoilaisuuden takia pitämään tätä helleenien suosijana ja uutena Julianuksena. Valensin vapaamielisyys helleeneitä kohtaan on luultavasti enemmän Theodoretin vihamielistä suhtautumista Valensiin kuin totuus. Tämän uskallan päätellä siitä, että muut käyttämäni lähteet eivät kerro Valenssin olleen tällä tavoin suvaitsevainen. Theodoret oli suosiollisempi Valentinianusta kohtaan ja on siksi helposti voinut kuvitella, että Valentinianuksen sallivuus uskonasioissa olikin Valenssin sallivuutta.

Lucius niminen piispa kävi kenraalin ja armeijan kanssa Nikean oppeja kannattavien munkkien kimppuun ja karkotti heidät helleenien asuttamalle saarelle.²⁴⁰ Orosius kertoo, että Valens oli määrännyt, että Egyptissä olevien munkkien piti palvella armeijassa. Monet munkit kuolivat tämän seurauksena.²⁴¹ Tämän perusteella tämä vainoaminen oli sitä, että armeija kävi hakemassa riveihinsä munkkeja, jotka eivät sitten kestäneet sotapalvelusta. Tällainen toimenpide kuitenkin osoittaa, että Valens halusi munkit johonkin muuhun työhön kuin askeetikoiksi.

Toinen tapaus armeijan käyttämisestä kristittyjä vastaan on mielenkiintoisempi. Valens halusi käyttää armeijaa Edessan kristittyjen kurittamiseen, koska hän piti heitä harhaoppisina. Tässä tapauksessa armeijaa johtanut Modestus uskoi, että syntyisi verilöyly. Hän järjesti neuvotteluita paikallisten kanssa, jotka kuitenkin kokoontuivat palvomaan keisarin kieltämällä tavalla. Modestus oli itsekkin areiolainen, mutta hän sai keisarin suostuteltua hylkäämään tämän hankkeen. Jokunen kaupungin asukas kuitenkin pidätettiin.²⁴² Armeijan käyttäminen kansaa vastaan ei ollut itsestäänselvää, mutta sitä voitiin yrittää.

Valens on voinut hyvinkin yrittää käännättää muita kristittyjä areiolaisuuteen. Hänen hallitsemassaan osassa valtakuntaa syntyi tarinoita vainoista, johon käytettiin sotilaita. Näissä hallinnon tarmo kohdistui kristittyjen saattamiseen oikeaksi pidettyyn lahkoon. Ne eivät niinkään kohdistuneet helleeneihin. Idässä ja lännessä armeijan kristillistäminen oli Valentinianuksen, Valenssin ja Gratianuksen päivinä vähemmällä huomiolla kuin muut asiat.

Sozomenuksen mukaan helleeni-filosofit hävisivät lähes täysin Valenssin hallitessa. Valens tapatti paljon väkeä pelätessään taikuutta, koska jotkut olivat erehtyneet ennustamaan hänen

---

²³⁸ Theod. HE. IV. XX., Theod. V. XXI. Ainakin hän korjasi ja rakensi julkisia rakennuksia. Amm. XXXI. 14. 4.

²³⁹ Soc. IV. I., Soz. VI. VI.

²⁴⁰ Soz. VI. XX.

²⁴¹ Orosius 7. 33.

²⁴² Soc. IV. XVIII., Soz. VI. XVIII., Theod. HE. IV. XV. Ammianus syyttää Modestusta Valenssin yllyttämisestä taikuuteen liittyneissä puhdistuksissa. Amm. XXIX. 1.10. Modestus ei ollut pelkästään mukava mies.

seuraajansa. Uhrien joukossa oli monia kuuluisia filosofeja. Lisäksi oli palatsissa olevia sotilaita.²⁴³ Vainot alkoivat, kun Fortuanatianus *comes rerum privatum* määräsi, että eräs sotilas piti ruoskia noituuden vuoksi. Tässä kidutettu mies ilmiantoi muita, mikä sai Valenssin alkamaan vainot, jotka kohdistuivat filosofeihin, kirjailijoihin, hoviin ja ylipäätään kaikenlaisiin ihmisiin, jotka olivat käyttäneet ennustelua mihin tahansa. Näiden lisäksi tapettiin miehiä, jonka nimet alkoivat kirjaimilla Theod.²⁴⁴ Myös suuri määrä kirjoja poltettiin.²⁴⁵ Pelko levisi ja idässä monet polttivat itse kirjojaan pelätessään tulevansa tuomituiksi.²⁴⁶ Vainoa pitivät eniten käynnissä ilmiantajat ja väkijoukot, jotka murtautuivat sattumanvaraisiin taloihin, ryöstivät niitä ja veivät ihmisiä teloitettaviksi ilman oikeudenkäyntejä.²⁴⁷ Tämä tapaus näyttää olleen keisarin panikointia, sitä hyväksikäyttävien ihmisten juonittelua sekä maailmaa parantamaan pyrkivien massojen yhteistyötä. Se ei näytä olleen suunnattu nimenomaan helleenejä vastaan, joskin siinä ilmeisesti kuoli moni helleenien filosofi. Ei voida myöskään olettaa, että helleenejä ei olisi osallistunut vainoamiseen.

Miten sotilaisiin vaikutti, jos helleenifilosofit olisi tuhottu sukupuuton partaalle idässä 300-luvun puolenvälin jälkeen? Tarvitsisivatko helleenisotilaat filosofeja uskonsa harjoittamiseen? Mikä oli filosofien suhde helleenien uskontoon ja kykyyn ylläpitää kulttejaan? Nämä ovat minulle liian vaikeita kysymyksiä ja tunnustan, etten tiedä vastausta.

Tätä vainoa edeltävänäkään aikana ei sotilaan sopinut ilmeisesti harjoittaa taikuutta, koska sotilasta ruoskittiin sen vuoksi. Helleenitkään eivät pitäneet taikuudesta.²⁴⁸ Tämän vuoksi taikuudenvastaiset toimet eivät yksin ole kristittyjen tekoja tai kristillistämistä. Valensin panikointi kuitenkin oli varsin vahva taikuudenvastainen kannanotto. Koska ihmiset hävittivät kirjojaan, voidaan olettaa, että muutenkin hävitettiin taikuuteen mahdollisesti liitettäviä esineitä.

Sotilaista tuomittiin ainakin palatsissa sotilaana palvellut Hilarius, joka oli ollut taitava ennustaja.²⁴⁹ Kaikki syytetyt eivät saaneet tuomiota. Valens säästi ainakin ystävänsä Numeriuksen ja antoi hänen pitää sotilasarvonsa. Numerusta syytettiin siitä, että hän oli ennustanut sikiöllä, joka oli leikattu irti elävästä naisesta.²⁵⁰ Ennustelua harjoitettiin armeijassa. Pelkästään muutama tapaus riittää saamaan kaikki sotilaat varuilleen, jos tarinat leviävät laajalle. Hilarius ei ainakaan ennustellut tämän jälkeen. Vainon alku, jossa sotilasta kidutettiin, kertoo, että

---

²⁴³ Soz. VI. XXXV., Soc IV. XIX., Amm. XXIX. 1. 5 – 2. 28., Zos IV. 13. 3. – 15. 2.

²⁴⁴ Zos. IV. 14. 1 - 4., Amm. XXIX. 1. 5 – 12., Soc IV. XIX., Treadgold, 1997, 65. Todennäköisesti vainoissa ilmiantajilla oli enemmän vaikutusta siihen, keitä vainon kohteena oli kuin Valensilla.

²⁴⁵ Amm. XXIX. 1. 41.

²⁴⁶ Amm. XXIX. 2. 4.

²⁴⁷ Zos. IV. 15. 2.

²⁴⁸ Litzen, 2011, 221.

²⁴⁹ Amm. XXIX. 1. 7.

²⁵⁰ Amm. XXIX. 2. 17. Tämä tapaus piti kirjata tutkimukseen sen vuoksi, että yleensä kristityt kirjoittajat kirjoittavat ennustelusta, joissa käytetään ihmishuuhreja. Esim. Eus. HE. VIII. XIV. s. 305., Soc. III. XIII. Luultavasti Ammianus ei pitänyt Numeruksesta. Toisaalta ehkä Ammianuskin kauhistui syytettä?

sotilaita rangaistiin armeijassa taikuudesta. Tämä oli erilaista suhtautumista, kuin oli ollut Julianuksella, joka oli suhtautunut ennusteluun positiivisemmin. Julianuksen hellenismi, johon ennustelu liittyi oleellisesti, ei ollut suosiossa.

Samanlaiset vainot tapahtuivat myös lännessä Rooman kaupungissa. Oli ollut myrkytys- ja aviorikosepäilyjä, mutta nämä laajenivat sisältämään taikuutta ja ennustelua. Valentinianus oli käskenyt tutkia tapauksia, mutta yritti myöhemmin pysäyttää kiduttamisen. Gratianuksen hallitessa taikuuden vastaisten vainojen suurimat lietsotat teloitettiin.²⁵¹ Rooman vainot eivät saaneet alkuaan sotilaitten teoista vaan Rooman kaupungin asukkaiden teoista. Tänä aikana taikuus näyttää pelottaneen ihmisiä. Toisaalta ihmisiä kiinnosti taikuus, koska siitä tuomittiin ihmisiä. Tapaukset eivät ainakaan suoranaisesti kristillistäneet Rooman armeijaa. Ne vähensivät taikakirjallisuutta, taikureita, Theod-alkuisen nimen omaavia ihmisiä,²⁵² filosofeja ja sattumanvaraisia ihmisiä.

Valentinianuksen, Valensin ja Gratianuksen hallitessa ilmeni eräs vähäiseltä vaikuttava armeijan kristillistymisen oire. Kristittyjä pappeja käytettiin armeijoissa neuvottelijoina, kun neuvoteltiin Rooman armeijan kanssa. Afrikkalainen Firmus lähetti hävittyään taisteluita pappeja neuvottelemaan roomalaisten kanssa.²⁵³ Vuosien 377 – 382 aikana käydyssä goottisodassa gootit lähettivät Valensin luo kristityn presbyterin neuvottelemaan rauhasta.²⁵⁴ Halutessaan neuvotella roomalaisten kanssa kapinalliset ja barbaarit tunsivat turvalliseksi ja edulliseksi käyttää kristittyjä pappeja. Roomalaisten armeijoissa ilmeisesti arvostettiin ja kunnioitettiin kristittyjen papistoa. Tämä tieto oli levinnyt kapinallisten ja barbaarien keskuuteen, jotka yrittivät käyttää tätä tietoa hyväkseen.

3.08. Theodosius kristillistää Roomaa

Theodosius I Suuri oli Rooman keisarina vuosina 379 – 395. Keisari Gratianus nosti hänet keisariksi Valensin kuoltua goottisodassa. Piispa Ambrosiuksella oli häneen suuri vaikutus. Vuonna 391 Theodosius kielsi temppelissä käymisen ja seuraavana vuonna hän kielsi helleenikultit. Hän kuitenkin suhtautui suvaitsevaisesti perinteistä uskontoa kannattaviin virkamiehiin ja

---

²⁵¹ Amm. XXVIII. 1. 1 – 57.

²⁵² Vuonna 375 Gratianus tuomitsi tulevan keisari Theodosiuksen isän Theodosiuksen kuolemaan. Goldsworthy, 2009, 275. Olisiko ollut Valensin säikähtymisen aiheuttaneen ennustuksen viimeisiä vaikutuksia? Kuitenkin Gratianus päätti myös toteuttaa ennustuksen nimeämällä Theodosiuksen keisariksi vuonna 379.

²⁵³ Amm. XXIX. 5. 15.

²⁵⁴ Amm. XXXI. 12. 8, 9.

oppineisiin. Theodosius järjesti vuonna 381 toisen ekumeenisen kirkolliskokouksen Konstantinopolissa.²⁵⁵

Theodosiuksen järjestämällä kirkolliskokouksella onnistuttiin määrittämään Rooman virallinen kristinusko.²⁵⁶ Tällä kirkolliskokouksella ei suoranaisesti vaikutettu armeijaan. Kuitenkin se, että tietty kristinuskon lahko voitti muut, osoittaa kyseisen lahkon muuttuneen tarpeeksi suosituksi roomalaisten keskuudessa. Aiempien kirkolliskokousten ei ollut onnistunut synnyttää sopivaa perustaa kristinuskolle. Riidat eivät loppuneet, mutta nyt oli periaatteessa olemassa yksi ja oikeaoppinen kristinusko, jonka tarvitsi sietää vähemmän toisia kristinuskon lahkoja. Tällä tuli olemaan vaikutuksia myöhemmin helleenien elämässä.

300-luvun lopun kristittyjen uskonnolliset johtajat kehittivät ajatuksen, että johtajat olivat vastuussa laumansa synneistä. Näihin ajattelijoihin kuuluivat Ambrosius Milanolainen, Basileios Caesarealainen, Johannes Krysostomos ja Augustinus.²⁵⁷ Hallitsijoiden tuli tavalla tai toisella reagoida tällaisiin vaatimuksiin oman suosionsa tai sielunsa vuoksi.

Kaikki kristityt keisarit yleensä ottaen kielsivät uhraamisia ja sulkiivat temppeleitä.²⁵⁸ Vasta Theodosius sulki yleisemmin, joskaan ei systemaattisesti kaikkia, temppeleitä.²⁵⁹ Keisari Peter Brownin mukaan Theodosius enemmän hyväksyi sen, että kristityt massat tuhosivat temppeleitä, kuin määräsi niin tehtäväksi.²⁶⁰ Theodosius II keräsi myöhemmin lakikokoelmaansa temppelien lakkauttamiseen liittyvät lait. Tämä toiminta yleisesti vahvisti kristinuskkoa. Temppeleitä sulkemalla ja uhraamisia kieltämällä hiljalleen hankaloitettiin helleenien palvontamenoja. Jokaisella lailla ja lakkauttamisella ei saatu tai edes yritetty kerralla lopettaa jumalien palvontaa. Jokainen kerta kuitenkin hankaloitti joittenkin helleenien palvontamenoja.

Miksi temppelien ja uhraamisen lopettaminen oli iso asia? Kun helleeneiltä vietiin temppeleitä, he kävivät ainakin 400-luvun puolessavälissä kirkoissa.²⁶¹ Voisi kuvitella, että tällainen oli alkanut jo vuosikymmeniä aikaisemmin. Helleenit saattoivat vielä rukoilla ja salatusti palvoa omia jumaliaan, mutta ulkoisesti toimivat kristittyjen tavoin. Helleeneiltä puuttui kristittyjen into marttyyrikuolemiin ja niiden autuuttatekevyyden mainostaminen.

---

²⁵⁵ Antiikin Käsikirja, 2006, 574. Treadgoldin mielestä Theodosius palautti helleenit siihen asemaan, joka heillä oli ollut Constantiuksen hallitessa kaksikymmentä vuotta aiemmin. Treadgold, 1997, 73.

²⁵⁶ Treadgold, 1997, 72, 73. Lisäksi Theodosius teki lain, jossa nimitys katolinen kirkko varattiin vain niille, jotka antavat saman arvon kolmelle Pyhän Kolminaisuuden Persoonalle. Soz. VII. IV.

²⁵⁷ Brown, 2006, 108.

²⁵⁸ Theod. V. XX., Soc. III. XXIV. Esimerkki lakeja löytyy CTh 16.10.6., CTh 16.5.4., CTh 16.10.8., CTh 16.10.10.

²⁵⁹ Theod. HE. V. XX., Zos IV. 37. 3., Soz. VII. XX., Jones, 1992, 208., Cameron, 1993, 75, 76, 173. Theodoret mainostaa hänen tuhonneen temppeleitä.

²⁶⁰ Brown, 2006, 104, 106.

²⁶¹ Soz. VII. XX. Uskon Sozomenuksen nähneen ja kuulleen helleenien kirkoissa, koska hän kertoo tällaisesta.

Silloin kun armeijoita ei tarvittu sodissa, kenttäarmeijoiden²⁶² sotilaita majoitettiin kylissä ja kaupungeissa.²⁶³ Tämän seurauksena sotilailla oli ainakin mahdollisuus elää ja käydä palvomassa muun väestön kanssa.

Erään areiolaisen tapaus osoittaa, miten temppelien lakkauttamiset vaikuttivat sotilaitten elämään. Tässä oletetaan, että harhaoppisten, joilla ei ole kirkkoa kaupungissa, ja helleenien, joilla ei ole temppeliä, kokemusmaailmat ovat vertailtavissa olevia palvontapaikkojen suhteen. Tämä esimerkkinä toimiva mies on goottisyntyinen Gainas.

Sotapäällikkö Gainas kapinoi Theodosiuksen kuoltua. Tämän kapinan syyt ja tapahtumat eivät nyt kiinnosta meitä. Hänen kapinansa yksi rauhanehto kiinnittää huomiomme. Hän vaati kaupunkiinsa areiolaista kirkkoa, koska hänen mielestään ei ollut sopivaa, että Rooman armeijan ylipäällikkö joutuu menemään rukoilemaan Konstantinopolissa kaupungin muurien ulkopuolelle.²⁶⁴ Theodosius oli karkoittanut harhaoppiset ainakin Konstantinopolista.²⁶⁵ Gainaksella ei ollut omaa palvontapaikkaa kaupungissa. Theodosiuksen aikana hän ei kapinoinut ja luultavasti hän silloin totteli ja käveli kaupungin ulkopuolelle palvomaan.

Ne sotilaat, joilta oli palvontapaikat viety, joutuivat turvautumaan erilaisiin ratkaisuihin. Tämä ihmisryhmä ei syntynyt kaikkialla samanaikaisesti yhdessä rysäyksessä, vaan vähän kerrallaan paikassa toisensa jälkeen. Paikoissa ja sotajoukoissa, joissa muutoksia ei ollut tapahtunut, ei ollut tarvetta muuttaa käytäntöjä. Muutosten tapahtuessa sotilailla oli erilaisia tapoja toimia. He saattoivat kääntyä kulloinkin suosiossa olleeseen kulttiin tai lahkoon. He saattoivat käydä muitten palvontapaikoissa ja muitten seassa palvoa omia jumaliaan. Toisaalta helleenit saattoivat myös palvoa kristittyjen jumalaa kristittyjen palvontapaikassa. Riippui paikasta, tilanteesta ja henkilöstä, mitä kukin sotilas teki.

Konstantius oli järjestänyt erillisen tavan helleeneille palvoa. He menivät sunnuntaisin kaupungin ulkopuolelle rukoilemaan Ylintä Jumalaa, joka tuo voiton.²⁶⁶ Helleeneille oli tavallaan järjestetty virallinen tilaisuus, jossa he saattoivat palvoa jumalaa. Tällöin temppelien sulkeminen vähensi vain heidän vapaa-ajan mahdollisuuksiaan palvoa, mutta sotilaat saattoivat olla muuta väestöä tottuneempia palvomaan omissa tiloissaan. Tämän vuoksi he eivät välttämättä kokeneet paljoakaan tuskaa temppelien hävittämisen vuoksi. Harhaoppiset taas eivät päässeet omiin kirkkoihinsa palvelemaan, koska kirkkoja ei ollut kaupungeissa. Omissa tiloissa salaa palvominen

---

²⁶² *Comitatenses*-joukot.

²⁶³ Goldsworthy, 2009, 225 – 227., Ferrill, 1986, 43., Cameron, 1993, 114., Zos. II. 34. 2.

²⁶⁴ Soz. VIII. IV.

²⁶⁵ Soc. V. X. Sozomenus kertoo, että Konstantinopolissa säädetyt lait levisivät nopeasti muihin kaupunkeihin. Soz. VII. IV. Sozomenus oli asianajaja, joten hän tiesi, miten lait käyttäytyivät. Tämän vuoksi muissa kaupungeissa olevilla muilla harhaoppisina ja vääräuskoisina pidetyillä sotilailla oli myös sama ongelma kuin Gainaksella.

²⁶⁶ Eus. V. Const. IV. XVIII – XX.

ei ole julkista palvontaa, joten virallisesti sotilaat noudattivat kristillisen armeijan rituaaleja osallistuessaan virallisiin rituaaleihin.

Arbogast kykeni jatkamaan menestyksekkäästi uraansa Theodosiuksen hallitessa koko Roomaa. Hän eteni *magister militumiksi* asti ja oli mukana sodassa vallankaappaja Maximusta vastaa.²⁶⁷ Hurskas helleenit kykeni etenemään vielä 300-luvun lopussa keisarista vain pykälän verran alempaan asemaan.

Theodosiuksen hovissa ja armeijassa palveli avoimesti helleenejä. Libanius ylistää herraansa siitä sallivaisuudesta, että hän ei pannut täytäntöön ankaria lakejaan.²⁶⁸ Lakien noudattaminen eri puolilla valtiota riippui paikallisista hallitsijoista.²⁶⁹ Tämä ei aina tarkoita, että Theodosiuksen hallitseman alueen ulkopuolella lakeja olisi noudatettu keveämmin. Myös päinvastainen on mahdollista. Voitaisiin ajatella tämän perusteella, että Theodosiuksen lakien säilymistä edesauttoi vaihteleva suhtautuminen niihin. menivät läpi. Alueilla, jossa niistä pidettiin, niitä noudatettiin. Muualla niitä ei välttämättä noudatettu, mutta niitä ei myöskään kumottu. Laeilla oli kasvava vaikutus hänen aikanaan ja hänen jälkeensä, koska ajan kuluessa niitä voitiin käyttää. Ne olivat ainakin aluksi varsin pitkälti Konstantinopoliin suunnattuja, mutta lakien vaikutus levisi muualle itään. Näitä lakeja levittivät väkijoukot johtajineen, jotka tulkitsivat saaneensa keisarilta luvan valtakunnan kristillistämiseen. Koska väkijoukkoja ei rangaistu tästä, he käytännössä olivat saaneet luvan.

Armeija ja temppelien tuhoaminen kohtasivat varsin suoralla tavalla. Armeijaa käytettiin temppelien tuhoamiseen.²⁷⁰ Tämä liittyy pääasiassa idän tapahtumiin.

Monessa kaupungissa helleenit nousivat puolustamaan temppeleitään. Näin kävi esimerkiksi Petressä ja Areopoliksessa Arabiassa, Raphiassa ja Gazassa Palestiinassa, Heriopoliissa Phoenikiassa ja Apameassa Syyriassa. Samoin kävi Aleksandriassa. Näihin kahakoihin osallistui piispoja, väkijoukkoja, gladiaattoreita ja sotilaita. Sotilaitten ei onnistunut Aleksandriassa kukistaa temppelin tuhoamista vastustavaa väestöä, mutta Theodosiuksen onnistui armeliaalla politikoinnilla neuvotella paikalliset luovuttamaan ja lähtemään.²⁷¹ Uutta näissä tarinoissa on laajempi temppelien tuhoaminen ja suurempi vastarintaan noussut kansa kuin aiemmin oli ollut.

Armeija ei kuitenkaan välttämättä aina vapaaehtoisesti ja suurella innolla osallistunut temppelien tuhoamiseen. Theodoret kertoo, kuinka Theodosius käytti sotilaita Jupiterin temppelin tuhoamiseen. Väkijoukko oli hiljaa, koska he pelkäsivät sotilaita. Sotilaat katsoivat, että temppeli

---

²⁶⁷ Orosius. 7. 35., Soc. V. XXV., Soz. XXII., Zos. IV. 47. 1. Goldsworthy kertoo Arbogastin ylentäneen itsensä *magister militumiksi*. Goldsworthy, 2009, 278. Vaikka näin olisikin, Theodosius ei vastustanut tätä.

²⁶⁸ Gibbon vol 3, 1993, 159.

²⁶⁹ Goldsworthy, 2009, 297.

²⁷⁰ Cameron, 1993, 173.

²⁷¹ Soc. V. XVI., Soz. VII. XV., Theod. HE. XXI.

oli liian tukeva tuhottavaksi. Piispa Marcellus piti sotilaita johtavaa miestä liian pelokkaana. Tällöin piispa apulaisineen otti tehtäväkseen temppelin tuhoamisen. Temppleri tuhoutui.²⁷² Piispa saattoi olla oikeassa. Sotilaitten tehtävänä oli periaatteessa linnoitusten tuhoaminen, joten he olisivat luultavasti voineet tuhota myös temppelin. Tempppelin arvioiminen liian vahvarakenteiseksi saattoi olla tapa yrittää venkoilla itsensä irti epämiellyttävästä tehtävästä. Tämä tehtävä jäi piipalle ja väkijoukolle. Tätä sotilaat eivät vastustaneet.

Keisari Theodosius ja hänen alamaisensa olivat valmiita käyttämään armeijaa helleenejä vastaan. Tämä kertoo, että he luottivat armeijan tottelevan tässä tätä käskyä. Theodosius on lisäksi ensimmäinen kunnon kristittynä pidetty keisari Konstantinus Suuren jälkeen, joka turvautui tähän keinoon. Tästä ei kuitenkaan tullut armeijan pääasiallista tehtävää. Näyttää siltä, että Theodosiuksen hovi keksi tehokkaamman tavan aloittaa helleeniyden rappioittaminen ja temppelien tuhoaminen. Hän ja hänen poikansa lakkauttivat valtion rahoituksen helleenien rituaaleille ja ohjasivat rahat armeijalle.²⁷³ Kun temppelien ja rituaalien rahoitus oli kiinni ihmisten vapaaehtoisuudesta, perinteitten ylläpitäminen ei ollut enää yhtä mukavaa ja vaivatonta. Väestön kääntymisen kristinuskoon vähensi kustannuksiin osallistuvien määrää. Lopulta ajan kuluessa tämä sai temppelit hajoamaan. Tämä oli tehokkaampaa kuin sotilaitten käyttäminen. 400-luvulla eläneet historioitsijat saattoivat väittää, että temppelit oli tuhottu.

Aina välillä 300-luvun kuluessa oli hallitsijoille tullut mieleen käyttää sotilaita uskonnolliseen kurittamiseen. Piispojen karkottaminen ja vastaavat pienet operaatiot yleensä onnistuivat. Muulloin sotilaat toimivat paremmin silloin, kun heitä pelättiin, kuin silloin, kun heitä itse asiassa käytettiin. Tarinan kuluessa sotilaitten käyttö on epäonnistunut Constantiuksella ja Valensilla. Julianuksella ja Theodosiuksella oli vaikeuksia saada tahtonsa läpi. Parhaiten sotilaita pystyivät tarvittaessa käyttämään Diocletianuksen tetrarkia, Konstantinus Suuri sekä Artemius ja Georgius. Sotilaitten käyttämistä vääräuskoisina tai harhaoppisina pidettyjä vastaan kokeiltiin aina välillä, mutta tulokset eivät olleet varmoja. Rooma ei armeijan merkittävydestä huolimatta

---

²⁷² Theod. HE. V. XXI. Tosin Theodoret voi yrittää ottaa papistolle kunniaa temppelin tuhoamisesta.

²⁷³ Zos. IV. 59. 2, 3., CTh 16.10.19

Imppp. Arcadius, Honorius et Theodosius aaa. Curtio praefecto praetorio.

pr. Post alia: templorum detrahantur annonae et rem annonariam iuvent expensis devotissimorum militum profuturae.

1. Simulacra, si qua etiam nunc in templis fanisque consistunt et quae alicubi ritum vel acceperunt vel accipiunt paganorum, suis sedibus evellantur, cum hoc repetita sciamus saepius sanctione decretum.

2. Aedificia ipsa templorum, quae in civitatibus vel oppidis vel extra oppida sunt, ad usum publicum vindicentur. Arae locis omnibus destruantur omniaque templa in possessionibus nostris ad usus adcommodos transferantur; domini destruere cogantur.

3. Non liceat omnino in honorem sacrilegi ritus funestioribus locis exercere convivia vel quicquam sollemnitatis agitare. Episcopis quoque locorum haec ipsa prohibendi ecclesiasticae manus tribuimus facultatem; iudices autem viginti librarum auri poena constringimus et pari forma officia eorum, si haec eorum fuerint dissimulatione neglecta. Dat. XVII kal. dec. Romae Basso et Philippo cons. (408 [407] nov. 15).

ilmeisesti ollut 300-luvulla tehokas kristillinen sotilasdiktatuuri, joka olisi asein tuhonnut helleenien uskonnon.

Ainakin idässä armeija näyttää olleen tottelevaisempi Theodosiuksen kristillistoisissa kuin siviiliväestö. Temppeleiden sulkemista ja tuhoamista nousi vastustamaan paikallinen väestö. Idässä olevat armeijat eivät nousseet vastustamaan tapahtumia. Paikallisessa väestössä saattoi olla sotilaita, mutta sotilaat ilman armeijaa eivät ole osoitus armeijan kannasta. On toki mahdollista, etteivät armeijan helleenit kokeneet kummoistakaan veljeyttä muitten helleenien kanssa, mutta tällöinkin he toimivat kristityn herransa tahdon mukaan.

3.09. Arbogast ja Eugenius

Arbogast niminen *magister militum* tapatti Valentinianus II:n ja järjesti Eugenius nimisen grammatikon valtaan. Valentinianus II oli yrittänyt erottaa Arbogastin asemastaan. Eugenius ei ollut rehellinen kristinuskossaan ja hän oli saanut pretoriaani prefekti Flavianukselta²⁷⁴ ennustuksen, että hänestä tulisi keisari ja kristinusko lakkautettaisiin. Keisari Theodosius ja lähti vallankaappajia vastaan barbaarisotajoukon kanssa ja Frigidusjoella käytiin suuri taistelu, jossa vallankaappajat kokivat tappion.²⁷⁵

Vaikka Arbogast oli edennyt korkeaan asemaan, hän ei itse halunnut ottaa keisariutta itselleen.²⁷⁶ Tämän valintansa seurauksena hän ei katkaissut Orosiuksen mainitsemaa kristittyjen keisarien 300-luvun sarjaa, jossa Julianus oli ainoa helleenikeisari.²⁷⁷ Tämä oli kuitenkin hyvin pienestä kiinni. Periaatteessa kristittyjä oli valtakunnassa sopivissa asemissa, että he saattoivat lähes monopolisoida keisarin aseman. Käytännössä helleenit eivät olleet kovin etäällä perässä. Jokin sai kuitenkin Arbogastin välttämään keisarin asemaa.

Periaatteessa on romanttista mieltä kutkuttavaa kuvitella lännen yrittäneen tuottaa helleeni Konstantinuksen, joka lähti taistelemaan helleenien oikeuksien puolesta. Joskus on ilmeisesti uskottu, että tällöin tapahtui senaattorien keskuudessa paluu vanhoihin uskomuksiin.²⁷⁸ Ferrill kertoo Frigidus-joen taistelun olleen viimeinen roomalaisen helleeniarmeijan ja roomalaisen kristittyjen armeijan yhteenotto.²⁷⁹ Tällaisia taisteluita ei kuitenkaan ollut liiaksi aikaisemminkaan

---

²⁷⁴ Nichomachus Flavianus, joka antoi ennustuksen, ilmeisesti kirjoitti kadonneen teoksen *Annales*, johon muinaiset kirjoittajat viittailivat. Cameron, 1993, 22.

²⁷⁵ Soz. VII. XXII, XXIV, Soc. V. XXV., Orosius. 7. 35. Zos. IV. 53. 1. – 58. 6. Sozomenuksen ja Orosiuksen kuvauksissa Arbogast ja Eugenius ovat enemmän kristinuskon vihollisia. Sozomenuksen mukaan he uskoivat ennustukseen, jonka mukaan kristinusko häviäisi. Socrateella he ovat vain vallankaappajia.

²⁷⁶ Goldsworthy, 2009, 278.

²⁷⁷ Orosius. 7. 28.

²⁷⁸ Cameron ei pidä tätä näkemystä oikeana. Cameron, 1993, 22, 157 – 162. Hänen reagoitinsa siihen kertoo, että tällainen väite kuitenkin on olemassa.

²⁷⁹ Ferrill, 1986, 71. Ferrill ei erityisesti korosta tätä. Esittää vain huomiona.

Se, että joku on ajatellut, että 300-luvun lopussa tapahtui kristittyjen ja helleenien suhteitten kärjistyminen, sai minut tarkastelemaan tätä tapausta. Lisäksi vallankaappaus tapahtuu sopivasti sen jälkeen, kun Theodosius alkoi sulkea temppeleitä idässä.

Tässä tarinassa ja etenkin Sozomenuksen kertomuksessa herättää mielenkiinnon se, että vallankaappaajien kerrotaan olleen edes jonkinlainen kristinuskon vihollinen. Tavallisesti pelkkä vallankaappaus riitti syyksi sotaan, eikä historioissa vallankaappaajista tehty kristinuskon vihollisia. Edes toinen Theodosiuksen aikainen vallankaappaaja, jonka nimi oli Maximus, ei tätä mainetta saanut. Maximus perusteli vallankaappauksensa kristinuskon suojelulla. Sozomenus kuitenkin epäilee, että Maximus halusi vain kaapata vallan.²⁸⁰ Ei ole yleistä, että vallankaappaajan kerrotaan jollain tavalla olleen kristinuskon vastainen.

Arbogastin ja Eugenuksen pääasiallinen tapa olla ei-kristillisiä näyttää olleen Herculeen kuvan suojaamana marssiminen, kun Theodosius marssi ristin suojaamana.²⁸¹ Lisäksi Arbogastes oli helleeni, joka luotti jumalankuviin.²⁸² Hän ja Eugenius pyrkivät saamaan kannatusta helleeneiltä ja he suvaisivat helleeniyttä.²⁸³ Tämä ei vielä tarkoita, että he olisivat vastustaneet kristittyjä. Kristittyjen jumala kuitenkin näyttää vastustaneen vallankaappaajia, koska hän järjesti ihmeitä heitä vastaan. Niistä kerrotuin oli tuulenpuuska, joka vaikutti heittoaseisiin.²⁸⁴ Kristittyjen jumala ei kovin usein puuttunut näin suoralla ihmeellä taisteluihin, joten kertojilla oli joku syy korostaa tätä taistelua. Vihollisen heittoaseita häirinnyt tuulenpuuska on hyvinkin mahdollinen tapahtuma,²⁸⁵ joten ihmeellinen asia saattoi oikeasti tapahtua. Ihme on saattanut kuulua tarinaan, koska sellainen tapahtui.²⁸⁶ Tällaisia ei kerrottu olleen Maximuksen kanssa käydyssä sisällissodassa, joten ihmeet eivät automaattisesti koituneet kohtaloksi Theodosiuksen vihollisille. Eugeniuksen ja Arbogastin vastaisesta sodasta tehtiin jostakin syystä hieman pyhempi.

Ammianus kertoo Amidan piiritystaistelun yhteydessä siitä, että taisteluissa lopputuloksen voi ratkaista onnekas sattuma, joka ratkaisee taistelun.²⁸⁷ Taistelun häviämiseen ei tarvita muuta kuin, että jossain päin rintama pettää ja tilannetta ei saada korjattua. Frigidus-joen

---

²⁸⁰ Soz. VII. XIII., Theod. HE. V. XIII. Zosimus kertoo armeijan pettäneen Gratianuksen ja liittyneen Maximiuksen riveihin, koska Gratianus antoi liikaa etuja alaanisotilaille. Zos. IV. 35. 2 – 6.

²⁸¹ Theod. HE. V. XXIV.

²⁸² Orosius 7. 35.

²⁸³ Goldsworthy, 2009, 279, 294., Treadgold, 1997, 75.

²⁸⁴ Soz. VII. XXIV., Theod. HE. V. XXIV., Soc. V. XXV., Orosius 7. 35., Claudian. de III. cos. Hon. 92 – 107.

Kerrotuin ihme oli tuulenpuuska, joka auttoi Theodosiuksen joukkoja ja häytti vallankaappaajan joukkoja. Myös väijytyksestä pelastuttiin ja joukot rohkaistuivat rukouksen voimalla.

²⁸⁵ Ferrill, 1986, 74.

²⁸⁶ Zosimus tosin kertoo Theodosiuksen joukkojen tehneen yllätyshyökkäyksen edellisen päivän voittoa juhlineeseen sotaleirin. Zos. IV. 58. 4, 5.

²⁸⁷ Amm. XIX. 8. 2 – 4.

taistelu käytiin ilmeisesti alueella, jonka lähistöllä oli kukkuloita,²⁸⁸ joten taistelulla saattoi olla seuraajia, jotka näkivät, mistä Arbogastin ja Eugenuksen joukkojen rintama hajosi. Kun sotilaat säikähtivät tuulenpuuskan vaikutusta heittoaseisiin, he kukin omasta syystä säikähtivät. Luultavasti pelkkien heittoaseitten osuminen rintamaan ei olisi riittänyt hajoittamaan sitä, koska heittoaseitten käyttäminen taistelun aikana oli roomalaisille yleistä ja sotilaat olivat taistelleet jo edellisenä päivänä. Sotilaat säikähtivät odottamatonta tapahtumaa. Theodosiuksen puoli luultavasti iloitsi tästä tapahtumasta.

Kristityt eivät omineet tätä ihmettä itselleen ja helleeneillä ei välttämättä ollut mitään sitä vastaan, että jumala saattoi aiheuttaa Arbogastin ja Eugeniuksen tappion. Runoilija Claudianuksen runossa jumala ohjaa nuolia, jotka tuovat tappion.²⁸⁹ Orosius kertoo runoilija Claudianuksen olleen pakana ja käyttää siksi tämän runoilijan kirjoitusta todistuksena jumalan avusta.²⁹⁰ Ihme ei luultavasti alun perin ollut yksiselitteisen kristillistävä tai osoitus armeijan erityisestä kristillisyydestä. Se kertoo etupäässä sen, että ihmeisiin uskottiin. Ihme kuitenkin auttoi kristittyä keisaria.

Sozomenus kertoo joidenkin Arbogastin ja Eugeniuksen sotilaitten loikanneen Theodosiuksen armeijaan. He olivat väijyttäneet Theodosiuksen armeijan, mutta keisarin rukoilun jälkeen he tarjoutuivat liittymään Theodosiuksen armeijaan, jos he saisivat korkean aseman.²⁹¹ Sozomenukselle ei olisi tuottanut tuskaa kertoa kristittyjen sotilaitten puolenvaihdosta. Hänen mielestään ei olisi ollut häpeä, jos joku roomalainen sotilas olisi tappanut keisari Julianuksen Persiassa.²⁹² Sozomenus olisi hyvinkin voinut edes keksiä ylevämmän syyn Theodosiuksen ja Arbogastin välisessä sodassa tapahtuneeseen loikkaukseen. Hän ei tee niin, eikä niin tee kukaan muukaan lähteeni. Ilmeisesti aina on yrittelijäitä sieluja, jotka onnistuvat haistamaan, mikä puoli on voitolla ja yrittävät kohota korkeampaan asemaan.

Sodan jälkeen Theodosius päätti yrittää saada Rooman senaatin luopumaan jumalistaan ja kääntymään kristittyjen jumalan puoleen.²⁹³ Tämä voi olla rankaisu mahdollisesta kapinallisen tukemisesta, mutta kyse voi olla myös siitä, että Theodosius päätti länteen saavuttuaan tehdä jotain oikeamielisenä pitämäänsä. Tämä muutos ei juuri koskenut sotilaita ainakaan Rooman kaupungin ulkopuolella.

---

²⁸⁸ Ferrill, 1986, 73.

²⁸⁹ Claudian. de III. cos. Hon. 92 – 107.

²⁹⁰ Orosius. 7. 35.

²⁹¹ Soz. VII. XXIV. Orosius kertoo Arbitio nimisen *comesin* väijyttäneen Theodosiuksen. Arbitio kuitenkin päästi Theodosiuksen menemään ja jopa auttoi tätä. Orosius 7. 35.

²⁹² Soz. VI. II.

²⁹³ Zos. IV. 59. 1.

Argobast ja Eugenius eivät olleet tämän tarinan perusteella kovinkaan suuria kristinuskon vastustajia tai armeijan hellenisöijiä. Toisin kuin Julianusta, heitä ei tästä edes syytetä. Heitä ei syytetä senkään verran vainosta kuin syytettiin Constantiusta tai Valensia. Näin oli, vaikka kirkkohistorioitsijat olivat innokkaita kertomaan vainoista. Tässä näkyy sen muuttuminen, mikä on kristinuskon vastustusta ja kuinka vahvoja helleenit olivat. Aluksi 300-luvulle tultaessa kristittyjä yritettiin hävittää armeijasta ja muustakin yhteiskunnasta. Vuosikymmeniä myöhemmin Julianus yritti ottaa vanhoja käytäntöjä takaisin sekä suosi ja edisti hellenismää, minkä vuoksi hän oli vainoaja ja kristikunnan vihollinen. Arbogast ja Eugenius taas päätyivät esimerkeiksi siitä, ettei helleenien jumaliin pidä luottaa. He olivat vanhanaikaisia reliikkejä. Helleenien ja kristittyjen välillä tavallaan käytiin viimeinen taistelu, jota ei kuitenkaan hirveästi käyttämissäni lähteissä sellaiseksi edes kuvailtu. Frigidusjoen taistelu oli suuri ja verinen.²⁹⁴ Tämä kertoo taisteluun osallistuneiden sotilaitten olleen molemmin puolin valmiita kuolemaan ja tappamaan oman puolensa vuoksi. Tämä sota muistuttaa kuitenkin enemmän tavallisia sotia, joita käytiin vallananastuksen jälkeen, kuin Konstantinuksen ja Liciniuksen sotia Diocletianuksen perillisiä ja toisiaan vastaan.

Tämä sota kuitenkin osoittaa myös sen, että sotilaat olivat edelleen valmiita seuraamaan ja tottelemaan eriuskoisia sotapäälliköitä. Lännen armeijassa helleeni Arbogastin ja kristityn Eugeniuksen uskomukset eivät näytä vaikuttaneen heidän suosioonsa. Idän armeijassa oltiin valmiita seuraamaan Theodosiusta. Kummallakaan puolella ei tapahtunut ratkaisevaa petturuutta, jossa riittävän moni sotilas olisi loikannut toiselle puolelle tai muulla tavalla pettänyt toisen puolustaakseen tosi uskoa.

Zosimus ja Orosius ovat yhtä mieltä siitä, että Arbogast oli taitava sotapäällikkö. Orosiuksen mukaan Arbogast oli menestyvä sotapäällikkö niin kauan, kun hän oli Theodosiukselle alamainen.²⁹⁵ Tämä kertoo siitä, että kristittyjen mielestä vääräuskoisuus ei tehnyt sotapäälliköstä käyttökelvotonta. Tällainen mies saattoi palvonnastaan huolimatta menestyä urallaan ja olla valtiolle hyödyllinen. Alamaisuus kristitylle keisarille oli asia, mikä takasi tällaiselle henkilölle menestyksen.²⁹⁶

---

²⁹⁴ Soc. V. XXV., Zos. IV. 58. 3. Ferrill, 1986, 71., Heather, 2005, 212. Goldsworthy, 2009, 279. Orosius väittää, että taistelu oli suhteellisen veretön, koska suurinosa kuolleista oli gootteja, joiden kuolema oli oikeastaan voitto Roomalle. Orosius. 7. 35.

²⁹⁵ Zos. IV. 53. 1., Orosius. 7. 35.

²⁹⁶ Olisikohan jopa Arbogast uskonut tähän, koska hän nimitti kristityn Eugeniuksen keisariksi? Tätä emme voi tietää.

3. 10. Theodosiuksen pojat ja lopullisen armeijan kristillistämisen alku

Theodosiuksen poikien myötä lännessä syntyi laki, jossa kiellettiin heitä, jotka eivät olleet kristittyjä, pitämästä sotilasvyötä hovissa. Tämä sai Generidus nimisen barbaarisyntyisen sotapäällikön protestoimaan. Koska keisari Honorius²⁹⁷ tarvitsi häntä valtakunnan turvaamiseen, hän perui lain. Aluksi Honorius pyrki siihen, että poikkeus tehtäisiin vain Generiduksen kohdalla. Tätä Generidus ei hyväksynyt, koska tunsi siinä tapauksessa pettävänsä muut helleenit.²⁹⁸ A. H. M. Jones tulkitsee tämän tarinan kertoneen siitä, että Honorius oli karkottanut helleenit armeijasta, mutta perui kiellon Generiduksen takia.²⁹⁹ *Codex Theodosianuksen* perusteella vuonna 408 oli säädetty laki, jossa he, jotka ovat riidoissa katolisen lahkon kanssa ja vastustavat katolisten uskoa, eivät saa palvella palatsissa sotilaina.³⁰⁰ Olipa kyse suoranaisesta karkotuksesta tai vain jonkinlaisesta nöyryytyksestä, lait olivat kuitenkin helleeneitä ja kerettiläisiä vastaan. Pelkkä yön käytön kieltäminen oli sotilaille häpeärangaistus.³⁰¹ Tämä lännessä tapahtunut yritys kristillistää armeija väkisin keskeytettiin. Lännessä sota kaipasi yhtä miestä tarpeeksi, että hän saattoi neuvotella lain pois. Toisin kuin Arbogast, Generidus ei vain poistanut itselleen harmillista keisaria. Hän neuvotteli. Armeijassa olevia ei-kristittyjä yritettiin hätistää pois. Tämä olisi voinut jäädä yksittäisen keisarin yksittäiseksi päänäpistökseksi, jos tälle politiikalle ei olisi tullut jatkoa.

Theodosiuksen oli saanut poikansa Arcadiuksen³⁰² ja Honoriuksen keisareiksi.³⁰³ Näiden miesten hallitessa alkoi voimakkaampi armeijan kristillistäminen. Tämä näyttää olleen Theodosiuksen saavutus, koska hänen poikansa olivat keisareina. Jännittävänä piirteenä tässä on se, että Arcadius ja Honorius olivat heikkoja keisareita ja valta päätyi sotapäälliköille. Lännessä Stilicho sai vallan.³⁰⁴ Tämän seurauksena Arcadiuksen ja Honoriuksen hallitessa armeija luultavasti itse päätti, mitä lakeja se sovelsi ja miten. Generidus neuvotteli asemastaan ilmeisesti *magister militum* Stilichon kuoltua eli noin vuoden 408 jälkeen.³⁰⁵ Ennen Stilichon kuolemaa Generiduksen

²⁹⁷ Flavius Honorius hallitsi lännessä vuosina 395 – 423.

²⁹⁸ Zos. V. 46. 2 – 4.

²⁹⁹ Jones, 1992, 938. Tätä mieltä on myös Zosimuksen kääntänyt Ronald T. Ridley.

³⁰⁰ *Imp. Honorius et Theodosius aa. Olympio magistro officiorum et Valenti comiti domesticorum.*

Eos, qui catholicae secte sunt inimici, intra palatium militare prohibemus, ut nullus nobis sit aliqua ratione coniunctus, qui a nobis fide et religione discordat.

dat. XVIII kal. dec. Ravennae Barro et philippo cons. (408). CTh 16. 5. 42.

³⁰¹ Goldsworthy, 2005, 101, 119. Sotilasvyö oli symbolisesti tärkeä sotilaitten varuste, koska se erotti sotilaan siviilistä. Southern & Dixon, 1996, 118. Vyön symbolinen merkitys näkyy myös eräässä Honoriusta esittävässä kuvassa, Katso **Liite 2. Kuva keisari Honoriuksesta.** Kyseisessä kuvassa sotilaallisesti pukeutuneella Honoriuksella on muiden sotilaallisten varusteiden lisäksi sotilasvyö.

³⁰² Arcadius hallitsi idässä vuosina 395 – 408.

³⁰³ Soc. VI. I., Theod. HE. V. XXV.

³⁰⁴ Soz. IX. IV., Zos. V. 1. 1 – 3., Goldsworthy, 2009, 308.

³⁰⁵ Stilichon kuolema vuoden 408 loppukesällä Zosimuksen kääntäjä Ronlad T. Ridleyn mukaan. Zos. V. 34. 2 – 5. Tarina Generiduksesta samaisen kääntäjän mukaan vuoden 410 alussa. Zos. V. 46. 2 – 5.

asema luultavasti riippui pitkälti Stilichosta, mikä ei itsessään kerro paljoa. Generiduksen oli kuitenkin onnistunut jossain vaiheessa olla sotapäällikkö. Kuitenkin Stilichon kuoltua ja ehkä myös ennen sitä Honoriuksen oli onnistunut hetkellisesti karkottaa helleenit armeijasta tai ainakin huonontaa heidän asemaansa. Helleenit olivat ilmeisesti totelleet. Stilichon kuoltua ja uhkien kasvaessa Honorius tarvitsi osaavaa sotapäällikköä enemmän kuin uskonnollisesti oikeaoppista.

Vuonna 416 Theodosius II säätöi idässä lain, jossa kiellettiin pakanoilta pääsy armeijaan.³⁰⁶ Samoin hän kirjasi aiemman Honoriuksen säätämän lain lakikokoelmaansa *Codex Theodosianukseen*. Tällaiset lait aiheuttavat sen, että helleenit häviävät armeijasta luonnollisen poistuman kautta, kun uusia helleeneitä ei enää oteta armeijaan. Tätä voitaisiin pitää Rooman armeija kristillistämisen lähtöpisteenä, mutta on hyvin varmaa, että kristinusko oli melko hyvin juurtunut itään ennen tätä. Lakia tuskin valvottiin absoluuttisen tarkasti. Sellainen oli kuitenkin säädetty. Tämä laki luultavasti vaikutti idässä enemmän kuin lännessä, koska valtakunnan puolikkaat alkoivat vuoden 395 jälkeen kasvaa erilleen toisistaan.³⁰⁷ Tällaisten lakien laatimisen voitaisiin sanoa päättäneen 300-luvun Rooman armeijan kristillistämiskehityksen ja aloittaneen uuden vaiheen kristillisen roomalaisen armeijan kehittämisessä.

Oltiin lopulta tultu vaiheeseen, jossa keisarit näkivät tarpeelliseksi ja uskalsivat säätää lakeja armeijassa olevien helleenien poistamiseksi. Keisareilla tuskin oli ollut monien sukupolvien läpi yhteistä ohjelmaa ja suunnitelmaa siitä, että armeija pitää kristillistää. Kyseistä kehitystä ilmeisesti tuettiin keisarien taholta, kunnes päästiin tilanteeseen, jossa valtaan pääsi keisareita, joilla oli halua ja kykyä lähteä viemään kehitystä loppuun. Arcadius ja Honorius levittivät isänsä ankarampaa uskontopolitiikkaa armeijaan.³⁰⁸ Heidän jälkeensä helleenit olivat samassa tilanteessa kuin kristityt olivat helleenien hallitsemassa Roomassa. Heitä saattoi olla paljon armeijassa ja he saattoivat voida jatkaa palvontamenojaan. He olivat kuitenkin virallisesti laittomia ja kristittyjen hyväntahtoisuudesta riippuvaisia.

4. Kristillistyvät käytännöt

Miten kristillistyminen itse asiassa vaikutti armeijassa? Tämä näkyy parhaiten palvontaan liittyvissä asioissa, koska niissä oli tärkeimpiä ja näkyvämpiä eroja helleenien ja

---

³⁰⁶ *Idem aa. Aureliano praefecto praetorio II.*

Post alia: qui profano pagani ritus errore seu crimine polluuntur, hoc est gentiles, nec ad militiam admittantur nec administratoris vel iudicis honore decorantur.

Dat. VII id. dec. d. n. Theodosio a. VII et Palladio cons. (416 dec. 7). CTh 16.10.21.

³⁰⁷ Goldworthy, 2009, 281 – 283.

³⁰⁸ Jones kertoo, että heidän myötäan helleenejä, samarialaisia ja juutalaisia karkotettiin armeijasta. Jones, 1992, 208, 938, 948.

kristittyjen välillä. Aineistoni tuskin täysin paljasti kaikkia armeijassa tapahtuneita asioita. Joistakin käytännöistä on kuitenkin tarpeeksi materiaalia, että ne kertovat, mitä oli armeijan kristillistymisen.

4.1. Ylin jumala

Jumalilla on kautta aikojen ollut usein merkittävä asema eri uskonnoissa. Uskonnot usein liitetään joihinkin jumaliin. Varsin paljon kristinuskon leviämisestä kertoisi kristittyjen jumalan suosion kasvaminen. Monoteismin lisääntyminenkin olisi kuvaavaa. Tämän vuoksi on kannattavaa tarkkailla, kuinka Rooman armeijassa yhden jumalan merkitys kasvoi 300-luvulla.

Valmistellessaan taistelua keisari Maximinusta vastaan keisari Licinius päätti pistää sotilaansa rukoilemaan Ylintä Jumalaa, joka antaa voiton. Hän teetätti monia kopioita rukouksen sanoista ja levitti niitä upseereille, joiden piti opettaa rukous sotilailleen. Licinius sai voiton Maximinuksesta.³⁰⁹ Tässä vaiheessa Licinius oli vielä kristikunnan sankari. Rukous kuului Lactantiuksen mukaan:

”Me rukoilemme sinua Ylin Jumala. Me rukoilemme sinua Pyhä Ylin Jumala. Sinua me ylistämme kaikesta oikeasta. Sinua me ylistämme turvallisuudestamme. Sinua me ylistämme imperiumistamme. Sinun kauttasi me elämme, sinun kauttasi olemme voittoisia ja onnellisia. Kuule ylin Jumala rukouksemme. Sinua kohti levitämme kätemme. Kuule meitä Pyhä Ylin Jumala.”³¹⁰

Koska rukouksen sanoista oli tehty monia kopioita, on hyvin mahdollista, että sen sanat päätyivät Lactantiuksen käyttöön. Itsessään tämä Liciniuksen jollekin Ylimmälle Jumalalle osoitettu rukous olisi hyvinkin voinut olla vain tilapäinen kokeilu. Tärkeää on, että kristityt kirjailijat päätyivät pitämään tätä rukousta heidän jumalalleen suunnattuna. Mahdollisesti niin ajattelivat sotilaatkin.

Konstantinus päätti järjestää säännöllisen palvontatilaisuuden helleenisotilailleen, jotta he luottaisivat aseittensa, taitojensa lisäksi Ylimpään Jumalaan. Samaan aikaan kristityillä sotilaille oli oikeus mennä harjoittamaan omaa palvontaansa. Sunnuntaisin helleenisotilaat menivät tasangolle kaupungin lähelle ja rukoilivat aiemmin oppimansa rukouksen:³¹¹

”Me tunnustamme sinut ainoaksi Jumalaksi. Olet Kuninkaamme ja rukoilemme sinun apuasi. Sinun suosiosi vuoksi olemme saaneet voiton. Sinun kauttasi olemme vahvempia kuin vihollisemme. Me kiitämme menneistä siunauksista ja luotamme sinun siunaavan meitä jatkossakin. Yhdessä rukoilemme sinua ja

³⁰⁹ Lact. Mort. Pers. XLVI, XLVII.

³¹⁰ Lact. Mort. Pers. XLVI.

³¹¹ Eus. V. Const. IV. XIX.

pyydämme sinua pitkään säilyttämään turvassa ja voitokkaana keisarimme Konstantinuksen ja hänen uskolliset poikansa.”³¹²

Suurimmaksi osaksi Konstantinuksen lanseeraaman rukouksen sisältö oli Eusebiuksen mukaan Liciniuksen rukouksen mukainen. Luultavasti, jos Eusebius ei ollut säveltänyt omiaan, Konstantinus oli ottanut Liciniuksen rukouksen yleisempään käyttöön. Malli oli valmiiksi olemassa, jos Liciniusta palvelleet sotilaat olivat säilyttäneet rukouksensa sanat pyhänjäännöksenä. Pyydettiin turvallisuutta, voittoja ja tunnustettiin yhden jumalan olevan suuremmassa asemassa kuin muut. Molempien keisarien³¹³ rukoukset ovat enemmän monoteistisiä kuin varsinaisesti kristillisiä. Voimmeko mistään päätellä sitä, kuinka hyvin nämä rukoukset ja niitten sisältö otettiin käyttöön?

Luultavasti muista lähdetyypeistä kuin niistä, mitä olen käyttänyt, voisi löytyä kaikenlaista mielenkiintoista siitä, millaisilla nimillä jumalia kutsuttiin. Ammianus oli helleeninen, joten hänen lausumistaan paljastuu mielenkiintoisia piirteitä armeijan käytännöistä. Ammianus ei näytä karsastaneen jumalien nimien käyttöä, monista jumalista puhumista tai salanneen uskomuksiaan. Ongelmana kohdissa, joita tulen esittämään, on se, että ne ovat kuitenkin Ammianuksen kertomuksia tapahtuneesta ja hänen muistikuviaan. Uskon, että voimme luottaa siihen, että armeijan käytännöt olivat tarttuneet häneen tässä asiassa.

Idässä Amidan piirityksessä gallialaiset sotilaat rukoilivat taivaan suojelusta (...*orantes caeleste praesidium, ut propitium adesset et libens.*) lähtiessään hyökkäämään persialaisten kimppun.³¹⁴ Taivas on perin epämääräinen suunta pyydetessä suojelusta. Kuitenkin tämä suunta voisi hyvinkin olla yhteinen kristityille ja helleeneille.

Ennen Strasbourgin taistelua³¹⁵ sotamerkin kantaja ylisti Julianuksen olevan ylhäällä olevan tai ylempään jumalan (*superum numen*) suosiossa.³¹⁶ Tällöin Julianus oli vielä olevinaan kristitty keisari. Ammianus kuvaa taistelussa saadun voiton olleen ylimmän jumalan (*superni numinis*) tahdon mukainen.³¹⁷ Myöhemmin Galliassa saatiin voitto frankeista ja alamanneista taivaan jumalan (*dei caelistis*) avulla.³¹⁸ Ylin jumala voi viitata jumalan asemaan tai olinpaikkaan taivaalla. Taivaan jumala on yksiselitteisempi. Molemmat sopivat kuvaamaan kristittyjen jumaluutta tai vaikka helleenien auringonjumalaa. Molemmat olivat myöhäisantiikissa monien mielestä muita ylempiä jumalia ja he asuivat, ainakin rahvaan mielissä, taivaassa.

---

³¹² Eus. V. Const. IV. XX.

³¹³ Keisarit eivät välttämättä itse sanottaneet näitä rukouksia, mutta on helpompi puhua keisarien rukouksista kuin nimettömien komitean jäsenten, joiden käsialaa nämä rukoukset ehkä olivat.

³¹⁴ Amm. XIX. 6. 7.

³¹⁵ Strasbourgin taistelu käytiin vuonna 357. Siinä Rooman armeija voitti germaanien liittouman.

³¹⁶ Amm. XVI. 12. 18.

³¹⁷ Amm. XVI. 12. 62.

³¹⁸ Amm. XXI. 5. 3.

Constantius ja Julianus valmistelivat sisällissotaa pari vuotta Strasbourgin taistelun jälkeen. Kristitty Constantius kertoi sotilailleen, että korkein jumaluus (*numinis summi*) toimii syyttömien puolesta.³¹⁹ Samassa tilanteessa kristittyä esittävä Julianus kertoi olevansa ikuisen jumalan (*numinis sempiterni*) auttama.³²⁰ Ikuinen jumala on varsin juutalais-kristillien ilmestys, koska heidän jumalaansa on yleensä aluton. Tämä ei tarkoita, etteikö helleeneilläkin olisi ollut ikuisia jumalia.

Kun myöhemmin Julianus oli jo avoimesti julistautunut helleeniksi ja sotajoukko oli hyökkäämässä Persiaan, sotilaat kutsuivat puhetilaisuudessa jumalaa (*deum*) todistamaan, että heidän hallitsijansa oli voittamaton.³²¹ Myöhemmin sotaretkellä sotilaat olivat valittaneet palkkioittensa pienuudesta. Tähän liittyvässä puheessa Julianus lupasi sotilaille rikkauksia, jos he seuraavat jumalan (*deo*) johdatusta.³²² Näissä tilanteissa osapuolet katsoivat parhaaksi puhua yhdestä jumalasta. Ammianus ei väittänyt Julianuksen olleen kristitty ja luultavasti hän ei näin hienovaraisesti yrittänyt saada tätä keisaria näyttämään paremmalta yleisölleen. Hän teki sen muilla tavoin selvemmin. Julianuksen hellenismien turmelema sotaväki oli Ammianuksen mukaan taipuvainen monoteismiin.

Julianuksen kuolemanjälkeisessä tilanteessa Ammianus kertoo taivaan jumalan ikuisen voiman (*numen dei caelestis aeternum*) olleen roomalaisten puolella.³²³ Tässä ilmauksessa taivaan jumalalla on ikuinen voima. Tätä voitaneen verrata kristittyjen jumalaan ja pyhään henkeen. Vuosina 377 – 382 käydyn goottisodan aikana keisari Gratianus sai voiton germaaneista ikuisen jumalan (*sempiterni numinis*) avulla.³²⁴

Ammianus käyttää näiden kaltaista ilmausta armeijan ulkopuolisistakin asioista. Hän kerrottuaan tarinan piispojen valtakamppailusta mainitsee, että ikuinen jumala (*perpetuo numini*) suosii maaseudun yksinkertaisempaa elämää viettäviä kohtuullisia piispoja.³²⁵ Helleenien ei välttämättä tarvinnut uskoa, että kristityt olisivat väärässä. Joidenkin helleenien mielestä kristittyjen jumala saattoi olla olemassa ja kristityt saattoivat tulla uskollaan autuaiksi.

Roman armeijan palvoma jumala asui taivaalla, oli suurin kaikista jumalista ja oli ikuinen. Ammianus ainakin oli omaksunut tällaiset jumalasta käytetyt nimitykset. Hänen tarinoittensa perusteella niin olivat tehneet muutkin. Kun tarpeeksi kauan puhuu jumalasta näin, suuri osa taustalla olevista jumalista voi kadota. Voi myös syntyä uusi jumala. Ne jumalat, jotka

---

³¹⁹ Amm. XXI. 13. 14.

³²⁰ Amm. XXIII. 5. 19.

³²¹ Amm. XXIV. 1. 1.

³²² Amm. XXIV. 3. 6.

³²³ Amm. XXV. 7. 5. *Numen* tarkoittaa sekä jumalaa, että jumalista voimaa. Se tarkoittaa myös käskyä, tahtoa, viittausta ja nyökkäystä.

³²⁴ Amm. XXXI. 10. 18.

³²⁵ Amm. XXVII. 3. 15.

jäävät jäljelle, tulevat merkittävimmiksi. Kun sotilaat oppivat tarpeeksi kauan käyttämään yksijumalaisia ilmauksia ja puhumaan taivaalla olevasta jumalasta, joka on korkein, he näyttävät kristityiltä. Samoin silloin, kun he alkavat liittää mielessään yhä useammin kristittyjen jumalan näihin jumaliin, he puhuvat kristittyjen jumalasta. Jumalasta ylipäätään puhuminen käyttämättä nimeä mahdollisesti suosi kristittyjä.

Käytetyt nimitykset tuntuvat sopivan niin kristittyjen kuin helleenienkin suihin. Helleenien keskuudessa oli jo pitkään vallinnut tapa ajatella, että yksi jumala on muita ylempi tai, että on yksi jumala.³²⁶ Esimerkiksi keisari Aurelius oli v. 274 julistanut korkeimpaan asemaan Sol Invictuksen.³²⁷ Hän rakensi auringonjumalan temppelin Roomaan.³²⁸ Sol Invictuksen kultista tuli tärkeä Rooman armeijassa.³²⁹ Yksi jumala, joka on ylitse muiden, oli tuttu asia roomalaisille. Sol Invictuksessa oli auringonjumalana vahva ylimmän taivaanjumalan leima. Hänestä ja kristittyjen jumalasta voitaisiin helposti käyttää samanlaisia ilmauksia. Konstantinus Suurikin näyttää sekoittaneen nämä toisiinsa.³³⁰ Kun Rooman armeijan muuttui yksijumalaiseksi, Sol Invictus ja kristittyjen jumala olivat suurimmat kilpailijat. Kyse oli siitä, kumpi näistä valittiin.

Helleenien jumalat olivat jo jonkin aikaa sulautuneet toisiinsa. Heidän ominaispiirteensä ja tehtävänsä kasautuivat joillekin jumalille.³³¹ Tässä vaiheessa se jumala oli menestyksekkäin, johon yhdisteltiin eniten ominaisuuksia. Kristittyjen ja juutalaisten jumalalla oli tällöin se etu, että häneen oli jo valmiiksi liitetty monia ominaisuuksia.

Armeijan joukkotilaisuuksissa oli käytetty jo pitkään yhteispyhityksiä, joissa monia jumalia lähestyttiin samaan aikaan.³³² Yleisestikin jumalisten väliintulojen yhteyksissä oltiin epämääräisiä. Tutkimuksen aikarajausta edeltäneenä aikana vuonna 173 tapahtui ihme, jossa sade auttoi legioonalaisia taistelussa germaaneja ja sarmaatteja vastaan. Tämä katsottiin Juppiterin, egyptiläisten maagien tai kristittyjen jumalan aikaansaamaksi.³³³ Ei ollut täyttä yksimielisyyttä siitä, kenen ansioita mikäkin oli. Pääasia saattoi olla, että oli tapahtunut ihme. Yhdenmukaisesti palvotut jumalat saattoivat hyvinkin sulautua armeijassa yhteen. Kaikki ovat iloisempia, jos saattoivat kuvitella oman jumalansa olleen tärkein. Tähän ei välttämättä kannustettu, mutta sitä tapahtui. 300-luvulla oltiin jo ehkä tultu tilanteeseen, jossa armeijan virallisissa tilaisuuksissa palvottiin jumalaa. Kaikille ei ole välttämättä suuri hyppäys siirtyä palvomasta monia jumalia yhdellä kertaa yhdellä rituaalilla siihen, että palvotaan yhtä suurinta jumalaa yhdellä rituaalilla.

³²⁶ Brown, 2006, 50., Jones, 1992, 957.

³²⁷ Litzen, 2011, 152, 267 – 268.

³²⁸ EVTR 9. 15.

³²⁹ Hoey, 1939, 479 – 481.

³³⁰ Jones, 1992, 81.

³³¹ Litzen, 2011, 264.

³³² Goldsworthy, 2005, 110.

³³³ Eus. HE. V. V. s. 445 – 449., Helgeland, 1974, 157.

Eusebiuksen perusteella kristityt saattoivat ajatella 300-luvulla, että armeijassa käytetyt ilmaukset, sopivat kuvaamaan heidän jumalaansa. Ylin jumala saattoi olla helleenien perinne, mutta nimi siirtyi tarkoittamaan myös kristittyjen jumalaa. Kristityt sotilaat olisivat saattaneet kieltäytyä osallistumasta tapahtumiin, jossa puhutaan epämääräisestä jumalasta siinä pelossa, että palvotaankin vierasta jumalaa. Kristityt kuitenkin näyttävät ottaneen tämän jumalan omakseen. Helleenit taas eivät juhlineet sillä, että he saivat kristityt palvomaan jotakin omaa jumalaansa. Tämän perusteella vaikuttaa siltä, että yleisesti ajateltiin kristittyjen jumalan päässeen korkeimpaan asemaan.

Rooman armeijassa yksi taivaalla asunut ikuinen jumala oli noussut korkeaan asemaan. Parhaimmillaan hän oli ainoa jumala. Armeijan palvontamenoissa ei luultavasti ollut aina suurta eroa yhden jumalan tai useamman jumalan palvonnan välillä. Siinäkin tapauksessa, että armeijassa oli vielä lukuisia jumalia, se vaikutti varsin monoteistiseltä. Ainakin kristittyjen jumalasta tai jostakin sitä hyvin paljon muistuttavasta oli tullut kunnioitettava jumaluus.

4.2. Labarum – sotamerkkien kuningas

Yksi huomattavimmista uudistuksista, jonka Konstantinus teki, oli *labarum*. Hän teki aluksi omalle armeijalleen ristinmuotoisen koristellun sotamerkin. Myöhemmin hän käski muidenkin Rooman armeijoiden käyttää sitä. Sozomenus esittää, että Konstantinus teki vanhasta *labarumista* erinäköisen. *Labarumissa* oli keisarin ja hänen perheensä kuvat, koristeltu lippu sekä Kristuksen monogrammi. Eusebius kertoo itsekin nähneensä tämän esineen. Socrates kertoo, että Konstantinuksen *labarumia* säilytetään palatsissa.³³⁴ Muistettavaa on, etteivät kirkonmiehet olleet välttämättä itse nähneet moniakaan sotamerkkejä. Merkittävin ero edellisiin roomalaisiin sotamerkkeihin oli luultavasti *labarumin* kärjessä oleva Kristuksen monogrammi, jolla keisari ilmoitti, mihin jumalaan hän luotti. Kirkonmiehiä innostanutta ristinmuotoa tarvittiin luultavasti koristellun lipun kannatteluun, mutta siitä saattoi lopulta itsessään tulla tärkeä asia.³³⁵ Keisarin ja hänen perheensä kuvien pitäminen oli myös vanha tapa.³³⁶

Konstantinus halusi, että uutta sotamerkkiä levitettäisiin pitkin valtakuntaa. Sozomenus kertoo roomalaisten sotilaitten olleen tottuneita palvomaan sotamerkkiä.

---

³³⁴ Soc. I. II., Soz. I. IV., Eus. V. Const. I. XXX, XXXI. Litzeninkin mukaan *labarum* muistutti paljon vanhaa sotamerkkiä. Litzen, 2011, 303. *Labarumista* on kuva **Liitteessä 2. Kuva keisari Honoriuksesta.**

³³⁵ 300-luvun lopulla eräs egyptiläinen temppeli purettiin. Sieltä paljastui purkamisen yhteydessä ristin muotoinen hieroglyfi, mikä herätti ihmetystä paikallisessa helleenien väestössäkin. Miksi kristillinen symboli oli muinaisessa temppelissä? Soc. V. XVII. Ristiä ilmeisesti pidettiin tässä vaiheessa kristillisenä symbolina.

³³⁶ Goldsworthy, 2007, 123.

Ristinmuotoinen aina esillä oleva merkki sai sotilaat hylkäämään vanhan taikauskonsa.³³⁷ Epäjumalia palvottiin, mutta kristillistä kuvastoa kunnioitettiin. Keisari Julianuksen aikainen tapaus osoittaa, että vaihtamalla kuvastoa kunnioittaminen muuttuu taikauskoiseksi palvonnaksi. Julianus palautti sotamerkin vanhaan muotoonsa ja asetti oman kuvansa yhteyteen epäjumalien kuvia. Tällöin keisaria kunnioittavat sotilaat palvoivat kristittyjen kirjoittajien mukaan epäjumalia.³³⁸

Paul Elliot väittää, että sotamerkkien palvonta paljastaa, etteivät roomalaiset sotilaat olleet vielä 300-luvun lopussakaan kovin kristillistyneitä.³³⁹ *Labarumin* tapauksessa on syytä muistaa, että erään määritelmän mukaan taikauskoa on se, että palvoo vääriä jumalia. Uskontoa on se, että palvoo totuuden mukaan.³⁴⁰ Tämän perusteella sotamerkin palvonta on taikauskoa, jos se liittyy väriin jumaliin. Jumalan palvonta taas ei ole väärin, joten kristillistä *labarumia* sai palvoa.³⁴¹ Ainakaan Sozomenusta ja Eusebiusta ei häirinnyt sotilaitten sotamerkkeihin kohdistuneet tavat. Tietenkin voidaan selittää, ettei sotamerkkiä palvottu, vaan sitä kunnioitettiin. Roomalainen sotilas kuitenkin luultavasti itse päätti, kumpaa hän teki. Paljon riippui sotilaan kielitaidosta. Kristillistymisestä ei kerro niinkään se, miten eri esineisiin suhtauduttiin, vaan se, mitä niitten katsottiin edustavan. Se, mitä ihmiset pitävät kristillisenä, on ajan kuluessa muuttunut.

Konstantinus teki sotamerkin, jolla sotilaitten luottamus saatiin suunnattua yhteen jumalaan. Konstantinuksella oli todennäköisesti aluksi synkretistinen vaiheensa, jossa hän piti jotakin auringonjumalaa ja kristittyjen jumalaa samana.³⁴² Tämä yksi Konstantinuksen jumala ei välttämättä ollut kaikille edes aluksi sama, mutta saatettiin pitkään kuvitella sotamerkin edustavan jotakin sopivaa jumalaa. Tällä uudistuksella oli luultavasti enemmän merkitystä kristityille kuin helleeneille. Tämä ei ollut ensimmäinen kerta, kun joku keisari julisti luottavansa erityisesti johonkin tiettyyn jumalaan. Suurin vaikutus Konstantinuksen *labarumilla* oli ehkä siinä, että kristityt saatiin kunnioittamaan jotakin sodankäynnin symbolia. Siten vaikutus oli päinvastainen, kuin Sozomenuksen esittämä tai Konstantinuksen tarkoittama. Armeijaa kristillistettiin ottamalla käyttöön kristillistä kuvastoa ja kristittyjä roomalaistettiin saamalla heidät kunnioittamaan kristilliseksi muodostunutta symbolia.

Miten *labarumia* käytettiin? Konstantinus halusi, että taisteluissa sitä pidetään hänen mukanaan. Eusebius kertoo, että Konstantinus valitsi *Labarumia* kantamaan ja suojelemaan 50 kunnostautuneinta henkivartijaansa. Sozomenus kertoo sen mukana kulkeneen urheimpia

³³⁷ Soz. I. IV. Sotamerkkien ja keisarinkuvien perinteinen arvo oli suuri myös Vegetiuksen mielestä. Veg II. 6.

³³⁸ Soz. V. XVII. Luonnollisesti ne sotilaat, jotka eivät huomanneet ansaa, kuvittelivat toimivansa normaalisti.

³³⁹ Elliot, 2011, 129.

³⁴⁰ Lact. Div. Inst. 4.28. 11.

³⁴¹ *ad-oro*: rukoilla, anoa armoa, palvoa, kunnioittaa. Tämä sana on voinut aiheuttaa kaikenlaista hämmennystä ainakin latinankielisessä maailmassa.

³⁴² Jones, 1992, 81.

keihäsmiehiä. Taisteluissa hän käski lähettää *labarumin* sinne, missä sotilaita pahiten ahdistettiin. Siellä se toi voimaa ja kestävyyttä sotijoille.³⁴³ Eusebius kertoo, että jopa Licinius oli huolissaan Konstantinuksen sotamerkistä ja käski sotilaitaan olla hyökkäämättä sen kimppuun.³⁴⁴ Konstantinuksen tapa näyttää olleen näkyvä tapa tuoda taivaallista apua ja maallisia lisäjoukkoja paikalle, jossa tarvittiin tukea. Oman puolen sotilaat tuntevat helpotusta huomattessaan saavansa tukea. Eusebiuksen kertomus Liciniuksesta kertoo tämän vaikuttaneen myös toisinpäin. Harva asia laskee mielialaa niin paljon kuin tieto siitä, että vastapuoli saa vahvistuksia. Luultavasti *labarumin* ominaisuuksista oli levitetty propagandaa Liciniuksen joukoille ja Liciniuksen piti jollakin tavalla, joskaan ei välttämättä Eusebiuksen kuvaamalla, reagoida tilanteeseen.

On monia syitä siihen, miksi *labarumin* kantajina oli rohkeita ja vahvoja miehiä. Kullalla ja jalokivillä koristellut sotamerkit ovat painavia, etenkin silloin, kun niitä pitää kantaa kauan. Olisi ollut noloa ja moraalille haitallista, jos *labarum* olisi kesken taistelun kaatunut.³⁴⁵ Samoin rohkeudelle oli kysyntää. Jos pyhän sotamerkin kantajat pakenisivat, se näkyisi selvästi. Tämä voisi aiheuttaa tappiomielialaa. Olisi myös hyvä, että sotilaat osaisivat puolustaa itseään ja mahdollisesti auttaa toisia taistelussa. Lisäksi kunniapaikalla on syytä olla kunnioitettavan näköisiä ihmisiä, jotka voivat ajatella olevansa kunnioitettavassa asemassa. Tavoittelemisen arvoinen kunniapaikka tekee siihen liittyvästä esineestä kunnioitettavan. Pyhän symbolin lisäksi siitä tulee tavoittelemisen arvoinen palkinto ja kunniapaikka. Silloin se ei ole vain arkinen työväline.

Vegetiuksen sodankäyntioppaan perusteella sotamerkkejä palvottiin tai kunnioitettiin syvästi armeijassa. Lisäksi hänen aikanaan vanhat sotamerkit olivat edelleen käytössä. Hän kirjoittaa legioonien ensimmäisen kohortin suojelevan kotkaa³⁴⁶, mikä on aina ollut legioonien pyhin tunnus. Kotkan kantajaa hän nimittää nimellä *aquilferi*. Hän kertoo myös *signiferi* ja *draconarii* nimisistä erilaisista eri legioonan pienempien osien sotamerkkien kantajista. Sotamerkkejä oli eriarvoisia ja legioonien pienemmillä osilla oli omansa.³⁴⁷ Tämän perusteella vanhat tavat olivat edelleen voimassa armeijassa. Toisaalta teoksessaan Vegetius esitteli vanhoja armeijoita ja toivoi, että keisari uusisi legioonat niitten mukaisesti. On mahdollista, että vain vanhat

---

³⁴³ Eus. V. Const. II. VII, VIII., Soz. I. IV.

³⁴⁴ Eus. V. Const. II. XVI. Historioitsijoilla on tapana keksi asioita, mutta miksei Licinius olisi ollut huolissaan tilanteesta. Häinkin ilmeisesti oli itse aiemmin turvautunut Ylimpään jumalaan. Lact. Mort. Pers. XLVI, XLVII. Lisäksi hänen täytyi ottaa huomioon se tilanne, että hänen sotilaansa saattoivat pelätä Konstantinuksen armeijan ihmeasetta.

³⁴⁵ Orosius kertoo tarinan, jossa sotapäällikkö nimeltä Gildo hävisi taistelun sotamerkin maahan laskemisen takia. Sotamerkin kantaja oli ollut rintaman etuosassa innostamassa muita taisteluun. Hänen kätensä löyettiin irti ja sotamerkki putosi maahan. Tämän seurauksena Gildon armeijan muut kohortit luulivat armeijan antautuneen ja antautuivat. Orosius. 7. 36.

³⁴⁶ *aquilam*

³⁴⁷ Veg. II. 6. ja Veg. II. 7, 13.

nimet olivat edelleen käytössä. *Aquilferi*-mies saattoi kantaa ristinmuotoista sotamerkkiä, jota kaikki eivät edes kutsuneet *labarumiksi*.

Litzenin mukaan Konstantinuksen *labarum* oli legioonan suuriarvoisin vain sotapäällikölle kuulunut sotamerkki.³⁴⁸ Tällaisen rinnalla saattoivat vanhat sotamerkit jatkaa hyvin elämäänsä. Keisarit armeijoihin erottuivat muista armeijoista selvemmin. Gregorius Nazianzoslainen kuvaakin *labarumia* sotamerkkien kuninkaaksi.³⁴⁹ 400-luvulle tultaessa periaatteessa keisaria vähäisempi, mutta kuitenkin armeijoiden johtaja, saattoi kantaa *labarumia*. *Magister militum* Stilicho valmistellessaan retkeä itään otti mukaansa *labarumin*.³⁵⁰ Myös muodit vaihtuvat ajoittain. Eri keisarit ja armeijat saattoivat hyvinkin eri aikoina suhtautua eri tavoin sotamerkkeihin. Ristinmuotoinen sotamerkki korvasi siten todennäköisimmin vain suuriarvoisimmat sotamerkit. Vähäisempiarvoiset sotamerkit jatkoivat elämäänsä sen varjossa.

Vallananastaja Eugeniuksen joukot mahdollisesti kantoivat Herculeksen kuvaa ja häntä vastaan taistelleen Theodosiuksen armeija kantoi ristiä. Tämän käsityksen saa piispa Theodoretin kirkkohistoriasta.³⁵¹ Tilanne ei olisi lainkaan mahdoton. Grammatikkona³⁵² Eugenius saattoi hyvinkin luottaa perinteisiin symboleihin, oli hänen ja hänen tukijoittensa uskonto mikä tahansa. Theodosius taas oli luultavasti hurskaana keisarina taipuvainen turvautumaan ristiin. Sisällissodissa oli luultavasti hyödyllistä ottaa käyttöön erilaiset tunnuksot, jotta sotilasosastot saattoivat erottaa toisensa. Järjestyksen ja perinteitten jatkuvuuden takia sotilaille oli tärkeintä, että oli jonkinlainen sotamerkki.

On mahdollista, että Konstantinus ja hänen poikansa saattoivat korvata kristillisellä sotamerkillä vanhemmat sotamerkit. Tämä ei kuitenkaan välttämättä jäänyt pysyväksi asiaksi, eikä muutos tapahtunut kerralla. Julianuksen vanhan uskonnon³⁵³ ja Rooman ennallistamisohjelmaan kuului vanhan sotamerkin palauttaminen.³⁵⁴ Tällaiset eri suuntaan menevät uudistukset luovat tilanteen, jossa voi törmätä lähes mihin vain.

Entistä *aquilam* sotamerkkiä, jonka Konstantinuksen *labarum* korvasi, vähäisemmät sotamerkit olivat säilyneet ennallaan tai ainakin niiden kantajien asemien nimet säilyivät. Ammianus kertoo, että *draconarii*-mies ojensi Julianukselle kaulakorunsa *ad hoc* kruunuksi, kun hänestä tehtiin keisaria.³⁵⁵ Hän yleensä ottaen käyttää nimityksiä *aequila* ja *signa, vexillum* ja

---

³⁴⁸ Litzen, 2011, 323.

³⁴⁹ Greg. Naz. Or. IV. 66.

³⁵⁰ Retkestä ei tosin tullut mitään, koska Stilicho murhattiin juonittelujen vuoksi. Soz. IX. IV.

³⁵¹ Theod. HE. V. XXIV.

³⁵² Soc. V. XXXV.

³⁵³ Tässä kohdassa voin varsin legitiimisti käyttää sanaa uskonto, koska se yhtenäinen helleeniuskonto näyttää olleen Julianuksen tavoitteena ja mielikuvana todellisuudesta.

³⁵⁴ Soz. V. XVII., Greg. Naz. Or. IV. 66.

³⁵⁵ Amm. XX. 4.16.

draco. Merkkien kantajista hän käyttää nimiä. *dragonarii*, *signiferi*.³⁵⁶ Historioitsijat kertovat erilaisista siviilipuolella tapahtuneista Julianuksen tekojen perumisista.³⁵⁷ He eivät kerro Julianuksen palauttaman vanhan sotamerkin uudelleen poistamisesta. Voi olla, ettei kirkkohistorioitsijoitamme kiinnostanut tässä asiassa sotilaspuoli. Toisaalta voi olla, ettei keisari Jovianus seuraajineen jostain syystä poistanut uudelleen käyttöönotettuja sotamerkkejä. Tämän vuoksi Vegetiuksen kirjassa ja Eugeniuksen armeijassa oli käytössä epäkristillistä tarpeistoa. Ero voi johtua myös niin tylsältä asiasta kuin kielestä. Kirkolliset kirjoittajat luultavasti käyttivät kieltä eri tavoin kuin sotilaat.

Kristityt eivät muutenkaan ilmeisesti heittäneet pois vanhoja helleeniseen palvontaan liittyneitä esineitä, tyylejä ja asioita. Taikuutta harjoitettiin yleisesti vielä kristittyjenkin keskuudessa sen aiheuttamasta paheksunnasta huolimatta.³⁵⁸ Ajan kuluessa vanha helleenien palvontaan liittyvä kuvasto saattoi lisäksi muuttua mukavaksi nostalgiseksi esineistöksi, jota ei ollut tarve poistaa. Vanhat sotamerkit muistuttivat Rooman mahdista, mikä varmaan oli entistä tärkeämpää silloin, kun tuo mahti oli häviämässä.³⁵⁹ Syntyi tilanne, jossa emme voi päätellä esineistön perusteella sitä, kuinka pitkälle kristinusko oli edennyt. Helleenien kuvaston poistaminen ei enää silloin tuntunut niin aiheelliselta, kun helleenit olivat jääneet marginaaliin. Julianuksen jälkeen ei välttämättä tarvittu, muistettu tai uskallettu poistaa vanhoja sotamerkkejä. Theodosiuksen jälkeen sitä ei välttämättä enää pidetty edes tarpeellisena.

Labarumiin liittyy ihmetarina. Eräässä Liciniusta vastaan käydyssä taistelussa joltain sotilalta oli pettänyt hermot ja hän oli paennut *labarumin* luota ja saanut surmansa vihollisen heittoaseista. Rohkeasti pyhää esinettä suojellut sotilas oli vuorostaan säilynyt hengissä, vaikka hänen ympärillään olivat heittoaseet lennelleet.³⁶⁰ Kirkkohistorioitsijat ainakin kertoivat tällaisia tarinoita. Ei olisi uskomatonta, jos niitä olisi ollut sotilaittenkin keskuudessa. Sotateoreetikko Vegetius kuitenkin esittää, että sotamerkkien kantajat olivat erityisen alttiita vihollisen aseille, koska keisari Gratianuksen myöntämien helpotusten takia heiltä puuttui panssarit ja kypärät. Tämä oli vahingollista, koska sotamerkkien kantajien kädet olivat varattuina sotamerkkien kantamista varten. Tässä Vegetius mainitsee sotamerkkien kantajiksi *signiferi*- ja *dragonarii*-miehet.³⁶¹ Tämän

³⁵⁶ Esim. Amm XV. 8. 4., Amm XVI. 10. 6., Amm XIX. 8. 10., Amm XXI. 5. 13., Amm XXIV. 1. 3., Amm XXV. 1. 8., Amm XXV. 5. 8., Amm XXVI. 7. 17., Amm XXVI. 9. 7., Amm XXVII. 1. 6., Amm XXVII. 2. 6., Amm XXVII. 10. 9., Amm XXVIII. 5. 3., Amm XXIX. 5. 16.

³⁵⁷ Soc. III. XXIV., Theod. HE. IV. II, III, IV., Soz. VI. III.

³⁵⁸ Soz. VII. XXII., Cameron, 1993, 159, 162, 164.

³⁵⁹ Brown, 2006, 29 – 34. Brown kertoo myöhäisantiikin eliitin innosta takertua menneeseen loistoon myöhäisantiikissa. Sovellan tätä ajatusta muuhunkin Roomaan.

³⁶⁰ Eus. V. Const. II. IX., Soz. I. IV. Eusebius kertoo Liciniusta vastaan käydystä taistelusta. Sozomenus kertoo eräästä taistelusta, mikä ei välttämättä ole sama taistelu kuin mistä Eusebius kertoo. Melkoisella varmuudella tarina kuitenkin on sama.

³⁶¹ Veg. I. 20.

perusteella asia näyttää siltä, että siviilikirjoittajien usko *labarumiin* oli suurempi kuin sotilaitten. Toisaalta Vegetius on voinut hyvinkin oman näkökulmansa ja järkensä perusteella päätellä sotamerkkien kantajien olleen erityisessä vaarassa, vaikka käytännössä sotamerkin kantaja saattoi olla hyvinkin suojattu sotilas. Hän saattoi myös puhua muista sotamerkeistä. Luultavasti kuitenkin tarina, jossa *labarumin* kantaja selviää ihmeen avulla heittoaseista, on yksittäistapaus, joka ihmeellisenä asiana kiehtoi kovasti historioitsijoita.

Luultavasti ajan kuluessa *labarumin* teho sotilaitten keskuudessa laski, kun siihen totuttiin ja sitä eivät käyttäneet yhtä voittoisat miehet kuin aiemmin. Konstantinuksen jälkeen sen ei enää välttämättä nähty lupaavan voittoja. Kuitenkin jumalan avulla vahvistettujen reservien käyttö säilyi. Eräässä vaiheessa taistelussa Eugeniusta vastaan Theodosiuksen rintama hajosi barbaarijoukkojen kohdalta. Theodosius heittäytyi maahan ja pyysi Jumalalta apua. Tällöin hänen kenraalinsa nimeltä Bacurius inspiroitui rohkeudella ja hyökkäsi vihollisen kimppuun, joka oli ajamassa takaa Theodosiuksen joukkoja. Eugeniuksen joukot vuorostaan pakenivat.³⁶² Theodoretin mukaan Theodosius oli luottanut ristin suojelukseseen.³⁶³ Lisäjoukot olivat tulleet ainakin historiankirjoituksessa kristillisten ihmeitten välineiksi. Voimme kuvitella taistelun tiimellyksessä ahtaalla olevan sotilaan kiittäneen Jumalaa, kun vahvistuksia saapui.

Vanha roomalaiseen uskontoon liittynyt sotaväline muutettiin kristittyjen palvontaan sopivaksi. Ainakin suuriarvoisin sotamerkki muutettiin niin, että vanhojen helleenijumalien sijaan sillä julistettiin kristittyjen jumalan asemaa. Helleeneille tämä oli keisarin suosikkijumalan mainostamista. Kristityille tämä oli sitä, että kristittyjen palvontamenoihin liitettiin yhä enemmän esineistöä. Tämän esineen kunnioittaminen oli hyvin lähellä tämän esineen palvomista. Kristityt näyttävät hyväksyneen nopeasti tämän esineen ja jopa ihastuneet sen olemassaoloon, vaikka se oli hyvin epäjumalamainen. Keisari Julianus yritti poistaa sitä, mikä herätti ainakin Gregorius Naziansoslaisessa vihaa. Ainakin tämän seurauksena oli liikenteessä erilaisia sotamerkkejä. Vähäisemmät sotamerkit näyttävät säilyneen tai ainakaan niiden nimiä ei muutettu. Nämä kuitenkin olivat alisteisia kristittyjen *labarumille*, mikä on hyvin symbolista. Jos muita uskontoja ja jumalia armeijassa olikin, ne olivat kristityille alamaisia.

---

³⁶² Soc. V. XXV. Bacurius ilmeisesti kuoli urotyönsä aikana. Zos. IV.58. 3. Tämä on esimerkki siitä, että kannattaa omistaa päteviä alaisia. Theodosiuksen reaktio voi olla kristillistetty ja oikeasti hän on saattanut käskä Bacuriusta käyttämään lisäjoukkoja. On myös mahdollista, että keisari panikoi ja Bacurius otti johdon tässä tilanteessa.

³⁶³ Theod. HE. V. XXIV.

4.3. Vannominen

Sacramentum oli sotilaallisessa elämässä vala, jossa sotilaat uskonnollisin sitein sitoutuivat tottelemaan keisaria.³⁶⁴ Vannominen on yleisesti rituaalisesti vahvistettu lupaus. Ainakin se on sana, jonka käytön kuvitellaan lisäävän rehellisyyttä. Basilides nimisen sotilaan tapaus tekee vannomisesta tämän tutkimuksen kannalta mielenkiintoisen ilmiön. Samoin tekee vannomisen uskonnollinen sisältö.

Kristityt olivat aikoinaan tunnettuja siitä, etteivät he vannoneet. Basilides niminen sotilas päätyi marttyyriksi keisari Severuksen vainojen aikana. Basilides oli toiminut vainoajana, mutta oli äkisti päättänyt alkaa kristityksi Potamiaena nimisen neitsyen marttyyrikuoleman todistettuaan. Basilides paljastui kristityksi, koska hän kieltäytyi vannomasta, kun hänen ystävänsä jostain syystä sitä vaativat. Hän oli paljastanut syyksi siihen, ettei hän vannonut, kristinuskon. Hänet mestattiin uskonsa vuoksi.³⁶⁵ Tässä tarinassa on kaksi puolta. Basilides piti aikanaan kristityille ominaisena asiana sitä, etteivät he vannoo. Hän oli jopa valmis tunnustamaan uskontonsa ja kuolemaan sen vuoksi.³⁶⁶ Myöhemmin 300-luvulla Eusebius käytti tätä tapausta esimerkkinä hyvästä ihmisestä, joka oli valmis kuolemaan marttyyrinä.³⁶⁷ Vielä hänen aikanaan oli kuviteltavissa, että joku ei ehdottomasti halunnut vannoa. Toisaalta aseistakieltäytyjä Maximilianuksen tarina oli kertomisen arvoinen vielä silloin, kun kristityt kuuluivat armeijaan ja aseistakieltäytyminen oli rikos myös kristillisessä mielessä. Basilides saattoi kuitenkin sotilaana olla erikoistapaus ajalta, jolloin ei ollut yhdenmukaista kristillistä tapaa toimia.

Maximilianus, joka kieltäytyi palvelemasta Rooman armeijassa vuonna 295, tuomittiin tarinan mukaan sotilasvalasta kieltäytymisestä. Rikos oli kieltäytyminen sotilaspalveluksesta, mutta tuomio julistettiin sotilasvalasta kieltäytymisestä. Tarinassa Maximilianus kertoo kieltäytyvänsä sotilaspalveluksesta, koska hän on kristitty.³⁶⁸ Lactantiuksen mukaan ainakin keisari Galerius käytti tuomareina röyhkeitä ja lukutaidottomia ihmisiä,³⁶⁹ joten tuomio ja rikos eivät välttämättä kohdanneet ja on myös hyvin mahdollista, ettei tuomiokaan ollut lain mukainen. Tuomari saattoi tuomita Maximilianuksen kuolemaan sellaisesta rikoksesta, jonka

³⁶⁴ *Antiikin käsikirja*, 2006, 498. Hieman muokkasin Castrenin ja Pietilän kirjoittamaa näkemystä.

³⁶⁵ Severuksen vainojen aika Eus. HE. VI. I. s. 9. Basilideen tarina. Eus. HE, VI. V. s. 25 – 27. Kyse tässä tarinassa ei ilmeisesti ole sotilasvalasta, vaan tavallisesta vannomisesta.

³⁶⁶ Hän ilmeisesti kuoli, koska hän paljastui kristityksi. Vannomisesta kieltäytyminen ei itsessään ollut tässä tapauksessa syytä hänen kuolemaansa.

³⁶⁷ Hän tosin antoi marttyyriin aseman häden hetkellä itsemurhan tehneellekin. Eräässä tapauksessa naiset tekivät itsemurhan ennemmin kuin olisivat joutuneet pakotettuina mahdollisesti harjoittamaan haureutta sotilaitten kanssa. Eus. HE. VIII. XII. s. 291. Oman käden kautta tuotettu marttyyrikuolema on äkkiseltään melko erikoinen tapaus. Eusebius ja tapauksen muistiinmerkitsijä ilmeisesti tunsivat sympatiaa naisparkoja kohtaan.

³⁶⁸ *Acta Maximiliani*.

³⁶⁹ Lact. Mort. Pers. XII. Sotilaista näyttää usein tulleen huonoja tuomareita. Myöhemmin Julianuksen nimittämä tuomioistuin tuotti paljon kritiikkiä keisaria kohtaan. Amm. XXII. 3. 2. 10.

nimen hän tiesi ja joka jotakuinkin sopi rikokseen. Tämän vuoksi Maximilianus ei luultavasti tullut marttyyriksi vannomisesta kieltäytymisen takia.

Helleenit vannoivat jonkin jumalansa tai keisarin geniuksen kautta,³⁷⁰ mikä oli hankalaa hurskaimmille kristityille. Toisella vuosisadalla Polycarpus niminen vanha mies, josta tuli marttyyri, oli kieltäytynyt vannomasta keisarin geniuksen kautta.³⁷¹ Tämä saattoi olla tärkeämpi syy kristittyjen kieltäytymiseen vanna kuin Jeesuksen sanat, jossa hän kieltää vannomisen ja käskää vain puhumaan totta.³⁷² On olemassa ainakin kaksi syytä, miksi kristitty ei vannoisi. Molemmat näistä voivat helposti lyhentyä ihmisten mielissä muotoon ”ei saa vanna” Pitää muistaa, ettei kaikilla ollut täyttä tietoa omasta ja ympäröivästä kulttuurista. Esimerkiksi Jumalan ja Kristuksen asemista keskustelu saa näyttämään myös siltä, että kreikan- ja latinankielinen maailma eivät täysin ymmärtäneet toistensa puhetta, heprealaisen kulttuurin tuotoksia eikä aina edes oman kielensä puhetta. Tämän vuoksi suhtautuminen vannomiseen on voinut hyvinkin paljon vaihdella.

Julianuksen ja Constantiuksen sisällissodan syttyessä sotilaat Galliassa olivat valmiita vannomaan uskollisuutta Julianukselle. Sotilaiden kerrotaan vannoneen tavan mukaan. He tähtäsivät miekalla kurkkuunsa ja vannoivat kauhean kirouksen uhalla olevansa valmiit kärsimään vaaroja ja olevansa valmiina jopa kuolemaan keisarinsa puolesta.³⁷³ Valaan osallistuivat kaikki sotilaat paitsi Nebridius, joka ei voinut vanna Constantiusta vastaan, koska hän oli Constantiukselle paljon velkaa monista hyvistä asioista. Sotilaat olivat valmiita tappamaan Nebridiuksen tämän vuoksi.³⁷⁴ Ammianus oli palvellut idässä ja lännessä.³⁷⁵ Hän kuvasi sotilaita vannomassa tavanomaista valaa. Julianus tuskin keräsi tähän vannomistilaisuuteen pelkästään helleenejä. Kirkkohistorioitsijat eivät pureutuneet tähän tapahtumaan. He yleensäkin Julianuksen tapauksessa keskittyvät enemmän Julianuksen tekoihin idässä kuin lännessä. Tämän vuoksi heidän suhtautumisensa tähän vannomiseen jää näkymättömiin.

Vegetius kertoo vannomisesta teoksessaan, joka on kirjoitettu aikaisintaankin 300-luvun lopussa. Hän kertoo, että uudet legioonaan otettavat sotilaat merkitään tatuoinnein ja sotilaat vannovat. Sotilaat vannovat Jumalan, Kristuksen, Pyhän Hengen ja keisarin majesteetin kautta, joka on Jumalasta seuraavana ihmisten rakkauden ja palvonnan kohteena. Valaa kutsutaan

---

³⁷⁰ Goldsworthy, 2005, 109., Litzen, 2011, 107, 108.

³⁷¹ Eus. HE. IV. XV. s. 349. Eusebiuksen kirkkohistorian kääntänyt Kirsop Lake huomauttaa, että kreikkalaiset tapasivat kääntää latinalaisen valan ”*per genium Caesaris*” tai ”*per genios Caesarum*” ilmauksella keisarin onnen kautta (englanniksi *Fortune*). Jesaja 65 : 11:ssa tuomitaan onnenjumalan palvonta.

³⁷² Matteus 5: 33 – 37.

³⁷³ *Iussique universi in eius nomen iurare, sollemniter, gladiis cervicibus suis admotis, sub exsecrationibus diris, verbis iuravere conceptis, omnes pro eo casus, quoad vitam profuderit (si necessitas adegerit) perlaturos;* Amm. XXI. 5. 10.

³⁷⁴ Amm. XXI. 5. 9 – 12.

³⁷⁵ Rolfe, 1971, x, xi. Amm XIV. 9. 1., XV. 5. 21, 23.

sotilaspalvelun sakramentiksi. Sotilaat vannovat tekevänsä kaiken, mitä keisari vaatii, eivät karkaa armeijasta ja ovat valmiita kuolemaan Rooman tasavallan puolesta.³⁷⁶

Vegetiuksen kertomuksessa valasta ei käy ilmi, pitääkö sotilaan pitää kurkullaan mitään teräasetta. Ammianus ei kerro, minkä kautta vala annettiin. Vegetius lisää valaan Pyhän Kolminaisuuden³⁷⁷, jota ei todennäköisesti Julianuksen aikana vielä ollut niin tärkeä. Sozomenus kertoo, että vasta Valentinianuksen ja Valenssin aikoina keskustelu Pyhän Hengen asemasta voimistui.³⁷⁸ Valojen sisältö on kuitenkin melko samanlainen molemmilla. Keisarin ja valtakunnan puolesta ollaan valmiita kuolemaan. Joskin tilanne oli valoissa eri. Julianukselle annettiin vala, kun oltiin lähdössä sotaan Constantiusta vastaan. Vegetius esittää valan, jota vannottiin astuttaessa legioonaan, tai joka pitäisi vannoa edellämaituisessa tilanteessa.³⁷⁹

Keisarit halusivat varmuutta uralleen. Uskollisuuden valat lisäsivät ainakin periaatteessa varmuutta siihen, ettei kukaan yllättäen tapa. Pelkkään rehelliseen käytökseen ei haluttu luottaa. Valan sisältöön ainakin haluttiin 400-luvulle tultaessa tai 400-luvun alussa sisällyttää Jumala, Kristus, pyhä henki, keisari ja Rooma. Kristityt saatiin vannomaan ja valan sisältö oli muuttunut kristilliseksi. Keisarin geniuksen sijaan valassa oli oikeaoppisina pidettyjen kristittyjen jumaluus. Toisaalta siinä oli myös Rooma, jolla itselläänkin oli genius.³⁸⁰ Jos keisariin liittyvä jumala oli vaihdettu kristittyjen jumalaksi, niin Roomaankin liittyvä jumaluus oli vaihdettavissa. Vannominen oli pyhänä toimituksena aina mukana Rooman armeijassa, joskin se sovitettiin kristinuskoon. Toisaalta kristinuskoa sovitettiin siihen, että voitiin vannoa.

4.4. Ennustaminen

Ennustelu on pitkään liittynyt sodankäyntiin.³⁸¹ Kyseisellä toiminnalla yritetään saada etua viholliseen nähden tai ainakin selvitetään omia mahdollisuuksia ja tilanteiden otollisuutta. Lisäksi tällä toiminnalla on yhteisölliseen elämään ja moraliin vaikuttavat ulottuvuutensa. Yleensä ennustuksia tehtiin sotapäällikön valvonnan alla. Niiden avulla haettiin apua sotaretkiin. Ennustaminen on tulevaisuudesta selvää ottamista. Sitä voidaan tehdä menetelmin, joissa käytetään taikuutta. Se, mikä on taikuutta ja onko taikuus pahaa, vaihtelee huomattavan paljon eri ihmisten ja yhteiskuntien välillä.

---

³⁷⁶ *Nam victuris in cute punctis milites scripti, cum matriculis inseruntur, iurare solent, et ideo militiae sacramenta dicuntur. Iurant autem per Deum et Christum et Sanctum Spiritum et per maiestatem imperatoris, quae secundum Deum generi humano diligenda est et colenda... Iurant autem milites omnia se strenue facturos quae praeceperit imperator, numquam deserturos militiam nec mortem recusaturos pro Romana re publica.* Veg II. 5.

³⁷⁷ Tätä nimitystä ei välttämättä vielä käytetty, mutta nykyään ilmiöllä on tämä nimi.

³⁷⁸ Soz. VI. XXII.

³⁷⁹ Vegetius saattaa esittää asioita, joita pitäisi tehdä, asioita, joita tehdään, ja asioita, joita oli tehty.

³⁸⁰ Amm. XX. 5. 10.

³⁸¹ Babylonin kuningas turvautuu ennusteluun. Käyttää terafin-kuvia, nuolia ja maksaa tienhaarassa. Hesekiel 21: 21.

Litzen näkee ennustelulla haetun vain pyhitystä annetuille päätöksille.³⁸² Luultavasti ne olivat sitäkin. Ei sovi kuitenkaan jättää huomiotta sitä vaihtoehtoa, että jotkut ihmiset saattoivat ennustelun avulla yrittää saada tietoja tulevista tapahtumista.

Diocletianuksen vainot olivat alkaneet siitä, että kristityt olivat häirinneet ennustelua omalla suojarituaalillaan.³⁸³ Kristityn ei ollut sopivaa osallistua demonienpalvontaan, muuhun taikuuteen tai muitten jumalien palvontaan kuin oman. Jo ainakin Constantiuksen ja Julianuksen yhteishallinnon aikana ennustelu kiellettiin.³⁸⁴ Zosimus kertoo jo Konstantiuksen kieltäneen ennustelun, koska oli itse hyötynyt siitä, eikä halunnut toisten käyttävän ennustelua hyväkseen.³⁸⁵ Tässä ei ole kiinnostavaa sen arvelu, miksi Konstantinus olisi kieltänyt ennustelun, vaan se, että hänen uskottiin niin tehneen. Tästä voidaan päätellä, että varhaisessa vaiheessa kristityt eivät pitäneet ideologisesti ennustelusta.

Keisari Julianus palautti ennustelun. Hän lähetti upseereitaan keräämään ennustuksia oraakkeleilta.³⁸⁶ Hänellä oli mukanaan Persian sotaretkellä etruskiennustajia muiden ennustajien mukana.³⁸⁷ Julianus oli niin innostunut ennustelusta, että se sai Ammianuksenkin, joka uskoi ennustelun olevan taito,³⁸⁸ pitämään Julianusta liian taikauskaisena. Julianus uhrasi liikaa ja uskoi liikaa kaikenlaisiin ihmisiin, jotka väittivät osaavansa ennustaa.³⁸⁹ Ammianuksesta, Julianuksen ennusteluinnostusta ja taikauskosta puhuttaessa kannattaa pitää mielessä eräs määritelmä taikauskosta. Taikauskoa on erään antiikin käsityksen mukaan se, että kaiken aikaa rukoilee ja uhraa jonkin asian puolesta.³⁹⁰ Ammianus uskoi tällaisen olevan taikauskoa.

Julianuksen kuoltua Jovianus järjesti, tai ainakin joku järjesti, Ammianuksen mukaan persialaisten uhkaamassa armeijassa uhraamisen, jonka jälkeen suoritettiin sisälmyksistä ennustaminen.³⁹¹ Pelkkä kristinuskoko ei olisi estänyt Jovianusta toimittamasta ennustusta, jos hänen

---

³⁸² Litzen, 2011, 274.

³⁸³ Lact. Mort. Pers. X. Luultavasti Diocletianus ei olisi niin suuresti panikoinut tässä tilanteessa, jos hän olisi pitänyt ennustelua vain tapana.

³⁸⁴ Imp. Constantius a. et Iulianus c. ad populum.

Nemo haruspicum consulat aut mathematicum, nemo hariolum. Augurum et vatum prava confessio conticescat. Chaldaei ac magi et ceteri, quos maleficos ob facinorum magnitudinem vulgus appellat, nec ad hanc partem aliquid moliantur. Sileat omnibus perpetuo divinandae curiositas. etenim supplicium capitis feret gladio ultore prostratus, quicumque iussis obsequium denegaverit.

Dat. VIII. kal. febr. Mediolano, Constantio a. IX. et Iuliano caes. II. coss. CTh 9.16.4.

³⁸⁵ Zos. II. 29. 4.

³⁸⁶ Theod. HE. III. VI.

³⁸⁷ Amm. XXIII. 5. 10.

³⁸⁸ Amm XXI. 1. 7 – 12.

³⁸⁹ Amm. XXII. 12. 7., XXV. 4. 17.

³⁹⁰ Lact. Div. Inst. 4. 28. 4. Lactantius esittelee tämän näkökulman, mutta hän ei pitänyt tätä määritelmää hyvänä. Hänen mukaansa jumalaa miellyttää enemmän, jos jumalaa palvoi enemmän. Lact. Div. Inst. 4. 28. 4, 5.

³⁹¹ Amm. XXV. 6. 1. Ei olisi ihme, jos joku suuressa armeijassa olisi järjestänyt ennustuksen, Ammianus olisi muistanut väärin tai keksinyt tarinan, tai Jovianus olisi kristinuskostaan huolimatta uhrannut ja ennustanut. Gibbon uskoo, että Jovianus ei ollut kristitty. Gibbon vol. 2, 1993, 504, alaviitteessä.

oikein teki mieli. Paljon riippui siitä, millainen ihminen hän oli. Käyttämieni lähteitten kirjoittajista Ammianus oli ainoana paikalla, mikä lisää hänen mahdollisuuttaan tietää, mitä tapahtui. Se ei kuitenkaan tarkoita sitä, että hän totuuden tapahtumista olisi tarkkaan tiennyt tai kertonut meille totuutta. Lisäksi peruskerronnallinen asia on se, että keisari tekee sitä ja tätä, millä tarkoitetaan välillä sitä, että koko joukko ihmisiä tekee jotakin.

Valentinianus, Valens ja Gratianus sallivat harmittoman ennustelun.³⁹² Tämä ei tarkoittanut sitä, että kaikenlaisia ennustuksia olisi saanut tehdä. Valens alkoi vainota Theodalkuisia ihmisiä, koska eräässä ennustuksessa, joka hankittiin aakkoslaudalla ja heilurilla, seuraavan keisarin nimen ensimmäisiksi kirjaimiksi saatiin sellainen.³⁹³ Tämä osoittaa, ettei vääränlaista ennustelua oltu kielletty tai sallittu turhana hölynpölynä, vaan toimivana järjestelmänä.

Valens alkoi vainota muitakin ihmisiä. Ennusteluun syyllistyneessä ihmisjoukossa oli ollut entinen keisarin henkivartija Hilarius.³⁹⁴ Samoin Theodore niminen palatsissa sotilana palvellut helleeni tuomittiin kuolemaan.³⁹⁵ Nämä vainot tuskin kohdistuivat pelkästään helleeneihin. Luultavasti niitten aikana ja ehkä myös jälkeen oltiin tarkempia siitä, miten ja mitä ennustettiin. Ennustamisen taito saattoi myös kärsiä.

Lopulta keisari Theodosius otti virallisesti ja kunnollisesti oraakkelikäytännön uudestaan käyttöön. Ennen sotiaan Maximusta ja Eugeniusta vastaan Theodosius kävi hakemassa ennustukset Johannes nimiseltä askeetikolta, joka osasi ennustaa tulevaisuuden.³⁹⁶ Tämä on piispan kertoma tarina ja kerrottu Theodosiuksen kunniaksi. Armeijan ylipäällikkö Theodosius konsultoi kristittyä oraakkelia. Ennustelu oli virallisesti palannut Rooman armeijaan, josko se sieltä oli koskaan kunnolla lähtenytkään. Nyt kyse ei enää ollut demonien palvonnasta tai jostakin muusta sellaisesta. Kristityt ihmeethän kuuluivat kristinuskoon tärkeinä asioina. Kristitylle kristillisestä lähteestä tullut ennustus oli luonnollisesti eri asia kuin vanhoilta jumalilta³⁹⁷ pyydetty.

Ennusteleminen armeijassa oli aluksi ollut helleenien toimintaa, johon kristityt sotilaat eivät osallistuneet tai ainakin yrittivät pitää itsensä puhtaina ollessaan ennustelutilaisuudessa. Sitten

---

³⁹² Imppp. Valentinianus, Valens et Gratianus aaa. ad senatum.

Haruspicinam ego nullum cum maleficiorum causis habere consortium iudico neque ipsam aut aliquam praeterea concessam a maioribus religionem genus esse arbitror criminis. Testes sunt leges a me in exordio imperii mei datae, quibus unicuique, quod animo inbibisset, colendi libera facultas tributa est. Nec haruspicinam reprehendimus, sed nocenter exerceri vetamus.

Dat. III kal. iun. Trevis Gratiano a. II et Probo cons. (371 mai. 29) CTh. 9.16.9.

³⁹³ Amm XXIX. 1. 29 – 33, 40., Soc. IV. XIX. Soz. VI.XXXV. Ammianuksen ja etenkin Sozomenuksen perusteella suuri määrä helleenejä ja filosofiä tapettiin.

³⁹⁴ Amm. XXIX. 1. 7.

³⁹⁵ Soz. VI. XXXV. Saattaa olla sama kuin notaari Theodorus. Amm. XXIX. 1. 8. Luultavasti erilaisia Theo- alkuisella nimellä olevia ihmisiä oli palatsissa enemmänkin ja kaikki saattoivat olla epäiltyjä. Nämä saattavat mennä historioitsijoilla sekaisin.

³⁹⁶ Theod. HE. V. XXIV., Soz. VII. XXII.

³⁹⁷ Tosin juutalaisesta ja kristillisestä näkökulmasta kristittyjen ja juutalaisten palvoma jumala oli ensimmäinen ja ainoa.

ennustelu kiellettiin keisarien päätöksellä. Lopulta se koettiin liian hyödylliseksi, jotta sitä ei olisi käytetty. Koska käytössä oli ennustelukykyinen askeetikko, niin ei ollut estettä ennustuksen hakemiseen. Ennustusta pyytäneitä keisaria pidettiin hurskaana,³⁹⁸ joten hän loi ennakkotapauksen. Vanha helleenien rituaali kristillistyi.

4.5. Uhraaminen

Uhraaminen liittyi moneen uskonnolliseen menoon. Yleensä uhrattiin eläimiä tai suitsuketta. Tavalla tai toisella uhraamisella yritettiin miellyttää jumaluuksia. Monesti uhraaminen liittyy ennusteluun, mutta se oli myös omaa itsenäistä toimintaansa. Joskus uhraaminen ja ennustaminen liittyivät toisiinsa, mutta niitä voitiin tehdä myös erikseen. Uhraamisiin liittyi usein erilaisia yhteisöllisiä ulottuvuuksia.

Uhraaminen oli pitkään tärkeä osa helleenien perinteisiä uskontoja. Juutalaisillakin oli tapana uhrata jumalalleen. Kristityt eivät uhranneet, mikä aina välillä aiheutti ristiriitatilanteita. Lactantius kertoo, että kristittyjä pidetään hulluina, koska he ennemmin kuolevat kuin ottavat hyppysellisen suitsuketta ja heittävät sen tuleen.³⁹⁹ Tällä väitteellä oli hyvin pohjaa, koska se esitettiin Diocletianuksen vainojen jälkeen. Koska kristityt ja helleenit suhtautuivat uhraamiseen eri tavoin, on syytä katsella, miten tälle tavalle kävi.

On aluksi hyvä katsoa, mitä erilaisia suhtautumistapoja armeijassa näyttää olleen uhraamiseen 300-luvulla. Minkä aikalaiset ajattelivat olevan uhraamisen tarkoitus? Seuraavat esitykset antavat taustaa uhraamisen pohtimiselle.

Ammianus kertoo, kuinka Persiassa sotaretkellä päätettiin rakentaa alttareita, jotta voitaisiin uhrata ja siten tiedustella jumalien mielipidettä reittisuunnitelmiin. Jumalat eivät antaneet suosiollista ennettä. Tämän jälkeen armeija päätti kuitenkin marssia eteenpäin.⁴⁰⁰ Tämä esimerkki kertoo siitä, kuinka pyrittiin saamaan enne, jolla tiedusteltiin ratkaisun hyvyys. Kun hyvää ennettä ei tullut, asian kanssa yritettiin tulla toimeen. Tämä edustaa sitä antiikin ajatusta, jonka mukaan rituaaleja ei tule tehdä liikaa, mutta niitä voidaan käyttää apuna.⁴⁰¹ Uhraaminen oli väline enteen saamiseksi.

Julianus uhrasi paljon. Näihin uhraamisiin liittyi joskus ennustelu.⁴⁰² Ammianuksen mukaan yllättäen Julianus ei uskonut enteisiin.⁴⁰³ Julianus näyttää käyttäytyneen uhraamisissaan

---

³⁹⁸ Orosius. 7. 34.

³⁹⁹ Lact. Div. Inst. 5. 18. 12.

⁴⁰⁰ Amm. XXIV. 8. 4, 5.

⁴⁰¹ Lactantius kertoo tästä ajatuksesta. Lact. Div. Inst. 4. 28. 4, 5.

⁴⁰² Amm. XXII. 12.6, 7., Amm. XXIV. 6. 17., Amm. XXV. 4. 17. Ammianus kertoo Julianuksen harjoittaneen salaisesti erilaisia jumalien palvontatapoja, kun Constantius oli vielä hengissä. Amm. XXI. 2. 4.

sellaisen väestön mukaisesti, joka uskoi, että uhraamalla voitiin saada jumalat omalle puolelle. Jumalien mielipiteet ja suunnitelmat olivat muutettavissa, jos jumalia miellytti.⁴⁰⁴ Ammianukselle tämä saattoi olla vierasta, mikä saattoi saada hänet ihmettelemään keisarinsa toimintaa. Eihän enteeseen usko, jos yrittää väkisin saada suosiollisen enteen. Armeijassa oli luultavasti kuitenkin kysyntää ajattelulle, jonka mukaan jumalten tahto oli muutettavissa.

Marttyyrit, joiden nimet olivat Juventius ja Maximus, valittivat Theodoretin kertoman tarinan mukaan siitä, kuinka uhrin olivat saastuttaneet ruuan ja veden.⁴⁰⁵ Nämä sotilaat pääsevät edustamaan sitä mielipidettä, että uhraaminen on saastuttavaa epäjumalien palvomista.

Osa sotilaista uhraisi Julianuksen vaatiessa, koska uhraaminen oli tapa, jonka noudattamista vaadittiin.⁴⁰⁶ Tämä toiminta on lähinnä sitä ajatusta, jonka mukaan uhraamisen tärkein puoli on sen yhteisölliset tehtävät.

Näistä edellä olevista esimerkeistä näkyy, että 300-luvulla armeijassa ei vallinnut vain yhtä tapaa suhtautua uhraamiseen. Suhtautumisen ääripäät olivat uhraamisen pitäminen välttämättömänä tai sen kammoksuminen vääränä tapana. Myös välinpitämättömyyttä esiintyi. Uskottiin myös, että jumalilla oli mielipiteitä, jotka koskivat uhraamista.

Vanhoissa roomalaisissa uskonnoissa uhraamisella oli tärkeä sija. Poikkeus vanhoihin roomalaisiin tapoihin tuli, kun Konstantinus oli keisarina. Viettäessään juhlaa kymmenennen hallintovuotensa kunniaksi hän tarjosi jumalalle rukouksia kiitokseksi ja savuttomaksi uhriksi.⁴⁰⁷ Koska tämä tilaisuus oli keisarin vuosijuhla, Konstantinus järjesti perinteisen *decennalia pecunian*, jossa sotilaille annettiin lahjoitus keisarin kymmenennen hallitusvuoden kunniaksi ja sotilaat sitten uhrasivat jumalille.⁴⁰⁸ Konstantinus muutti tätä tapaa korvaamalla uhraamisen rukoilulla. Muutoin hän antoi sotilaittensa palvoa perinteisissä juhlissa perinteisillä tavoilla, mutta silloin hän seisoi sivussa palvonnasta armeijan suorittaessa muinaisia riittejä.⁴⁰⁹ Tämä ei sinänsä ollut pelkkää kristillistämistä. Konstantinuksen voidaan katsoa reformoineen myös helleenien uskontoja. Hän loi malleja siitä, miten armeijan ja sotapäällikön piti toimia uudessa Roomassa.

---

⁴⁰³ Amm. XXV. 2. 8. Rolfe lisää käännöksessään alaviitteeseen, että Julianus ei uskonut enteisiin silloin, kun ne eivät sopineet hänen suunnitelmiinsa.

⁴⁰⁴ Lactantius on samoilla linjoilla Julianuksen kanssa. Hän kertoo, että jumalaa miellyttää enemmän, jos häntä palvoo enemmän. Lact. Div. Inst. 4. 28. 7, 8. Lactantiuksen mukaan Julianus olisi kuitenkin ollut taikauskoinen, koska hän palvoi vääriä jumalia. Lact. Div. Inst. 4. 28. 11.

⁴⁰⁵ Theod. HE. III. XI.

⁴⁰⁶ Theod. HE. III. XIII., Soz. V. XVII., Greg. Naz. Or. IV. 82, 83.

⁴⁰⁷ Eus. V. Const. I. XLVIII.

⁴⁰⁸ Helgeland, 1974, 160.

⁴⁰⁹ Zos. II. 29. 5. Tässä tarinassa Zosimus kertoo senaatin ja kansan suuttuneen Konstantinukselle. Zosimus ei ollut paikalla, mutta tämä tuo esiin sen, ettei tämä Konstantinuksen erikoinen käytös haitannut armeijaa.

Konstantinuksen pojan Constantiuksen hallitessa uhraaminen viimeistään virallisesti lakkautettiin.⁴¹⁰ Konstantinuksen ajatuksia oli viety pidemmälle. Tämä ei pätenyt kaikkina aikoina kaikkialla. Constantius lakkautti vallananastaja Magnentiuksen sallimat yölliset uhraamiset.⁴¹¹ Magnentius oli luultavasti yrittänyt saada suosiota vallankaappauksen jälkeen sallimalla uhraamisen. Koska esimerkiksi *Codex Theodosius* on rakennettu siksi, että sen avulla hallitaan, eikä historioitsijaa miellyttäväksi kokoelmaksi aiempia lakeja, jotkut poikkeukset ja sallimiset jäävät meiltä näkymättömiin. Luultavasti kuitenkin sellaisissa armeijoissa, joissa uhrauksia oli vastustava keisari, ei suoraan hänen silmiensä edessä uhrattu. Ainakaan siinä tapauksessa, että keisaria pelätään tai kunnioitetaan tarpeeksi.

Constantiuksen kuoltua Julianus palautti uhraamisen.⁴¹² Tässä tapauksessa on varmaa, että sotilaat osallistuivat uhraamisiin. Oli tavallinen näky, että kaupungin kaduilla hoiperteli sotilaita, jotka olivat mässäilleet ja juopotelleet.⁴¹³ Omanlainen ihme on, että tätä kauhistelee kirkkohistorioitsijoitten sijaan Ammianus. Uhraaminen jatkui sotaretkellä Persiassa, joskin Julianus suuttui huonoista enteistä ja vannoi Juppiterille, ettei koskaan enää uhraa Marsille.⁴¹⁴ Ammattitaito uhraamisten suorittamiseen oli ilmeisesti säilynyt ja ainakin Julianus saatiin vakuuttumaan siitä, että uhraukset tehtiin oikein. Luultavasti uhraaminen ei kuitenkaan olennaisilta osiltaan paljoa eronnut teurastamisesta ja ruuan laittamisesta. Uhraamiselle oli myös kysyntää, koska se näyttää olleen ainakin joidenkin sotilaitten keskuudessa suosittua ja Julianus ainakin kuvitteli sen tuovan hänelle menestystä ja ehkä suosiotakin.

Julianus yritti myös palauttaa tavan, jossa sotilaat saatuaan palkan *decennalia pecunian* yhteydessä, uhraavat suitsuketta.⁴¹⁵ Julianus ennallisti tätä tapaa, josta Konstantinus oli poistanut uhraamisen. Tällä tavalla hän myös saattoi yrittää kohentaa suosiotaan sotilaitten keskuudessa ja palauttaa Rooman armeijan mahtia.

---

⁴¹⁰ Konstantius olisi kieltänyt sen suuriarvoisimmilta miehiltä. Eus. V. Const. II. XLIV., Theod. HE. V. XX. Constantius lakkautti uhraamisen. Cameron, 1993, 74. CTh 16.10.2.

Imp. Constantius a. ad Madalianum agentem vicem praefectorum praetorio.

Cesset superstitio, sacrificiorum aboleatur insania. Nam quicumque contra legem divi principis parentis nostri et hanc nostrae mansuetudinis iussionem ausus fuerit sacrificia celebrare, competens in eum vindicta et praesens sententia exeratur.

Accepta Marcellino et Probino cons. (341 ...).

⁴¹¹ CTh 16.10.5.

Idem a. ad Cerealem praefectum Urbi.

Abolentur sacrificia nocturna magnentio auctore permissa et nefaria deinceps licentia repellatur. Et cetera.

Dat. VIII kal. dec. Constantio a. VI et caes. II cons. (353 nov. 23).

⁴¹² Soc. III. I., Soz. V. I., Amm. XXII. 5. 2.

⁴¹³ Amm. XXII. 12. 6.

⁴¹⁴ Amm. XXIV. 6. 17., Amm XXIV. 8. 4.

⁴¹⁵ Theod. HE. III. XIII., Soz. V. XVII., Greg. Naz. Or. IV. 82, 83.

Varhaisempina aikoina oli ihanne keisarista, joka itse uhraa jumalille.⁴¹⁶ Julianuksen aikaan tultaessa oli ilmeisesti muuttunut, mitä sotilaat odottivat keisarin tekevän uhraamistilanteessa. Ammianus kritisoi Julianusta siitä, että tämä oli taikauskoinen enemmän kuin toimituksia oikealla tavalla tarkkaileva.⁴¹⁷ Tämän perusteella oli paheksuttavaa, että keisari itse osallistui uhraamiseen. Hänen tuli katsella sivusta kun muut suorittavat uhraamisen. Ennen kuin Konstantinus tai ainakin hänen poikansa lakkauttivat uhraamisen, he joutuivat Rooman ylipappeina osallistumaan uhraamistilaisuuksiin. Jos heillä oli tarve säilyttää omatuntonsa puhtaana ja he kokivat osallistumisen helleenien uhraamistilaisuuksiin vaivaannuttaviksi, he saattoivat tehdä kuten kristityt sotilaat olivat jo pitkään tehneet: he saattoivat tarkkailla toimituksia kunnioittavasti sivusta. Näin oli ilmeisesti ainakin Konstantinus Suuri toiminut.⁴¹⁸ Vuosien varrella tästä saattoi hyvinkin kasvaa ihanne. Kun sotilaitten muistikuvissa uhraamisista keisari on kunnioittavasti sivussa seuraamassa toimituksia, vuosikymmenten jälkeen tämä muistetaan perinteisenä. Konstantiuksen uudistuksesta tuli perinne. Julianuksen yritykset palata menneisiin tapoihin oli ihanteitten vastaista.

Ammianus kertoo, että keisari Jovianus olisi uhrannut Julianuksen kuoleman jälkeen.⁴¹⁹ Theodoret kertoo keisari Valensin taas sallineen helleenien menoja ja sallineen kaiken palvonnan.⁴²⁰ Luultavasti ainakin Theodoretin kertomukseen Valenssista on hyvä suhtautua varauksella. Siinä näyttää olleen enemmän kyse areolaisen keisarin paheksumisesta. Julianuksen jälkeen uhraaminen kuitenkin pääsääntöisesti virallisesti lopetettiin. Esimerkiksi Jovianus, Theodosius, Honorius ja Arcadius säätivät lakeja uhraamista vastaan.⁴²¹ Se, että moni keisari säätii tällaisia lakeja, voi osaltaan johtua myös siitä, että vallananastaja Eugenius saattoi Arbogastin vuoksi sallia uhraamisen. Luultavasti paikallistasolla, joku voi toistuvasti keksiä, että uhraamisen voi sallia tai uhraamisen kieltäminen ei koske jotakin aluetta tai tilannetta. Tällainen synnyttäisi tilanteen, jossa täytyy uudestaan ja uudestaan säätää laki, jossa uhraaminen kielletään, jos valtion huipulla on käsitys, että uhraamisen on loputtava.

A. H. M. Jones arvelee, että vaikka Theodosiuksen päivien jälkeen helleeni-palvonta oli laitonta, lakeja ei valvottu tarkkaan ja niitä uusittiin kerta toisensa jälkeen.⁴²² Toisaalta laeissa yleensä säädetään samat asiat kerta toisensa jälkeen, koska niitä pidetään tärkeinä. Lakien

---

⁴¹⁶ Kuvia, jossa keisari uhraamassa: Claudius Gothicus (hallitsi vuosina 268 – 270) kolikossa. Litzen, 2011, 82., Tiberius (hallitsi vuosina 14 – 37). Goldsworthy, 2005, 60.

⁴¹⁷ ...*superstitiosus magis quam sacrorum legitimus observato*, Amm. XXV. 4. 17.

⁴¹⁸ Zos. II. 29. 5.

⁴¹⁹ Amm. XXV. 6. 1. Tämä tuo hauskan esiin eron uhraamisen ja ennustelun välille. Jovianus uhrasi saadakseen enteitä, jos tätä tapahtui. Tämän jälkeen uhraaminen virallisesti lakkasi Roomassa, mutta ennustelusta tuli sallittua, jos se tehtiin oikein.

⁴²⁰ Theod. HE. IV. XXI., Theod. HE. V. XX.

⁴²¹ Soc. III. XXIV., Cameron, 1993, 74.

⁴²² Jones, 1992, 167 – 169, 938.

uusiminen ei kerro siitä, kuinka paljon lakeja vahditaan, vaan siitä, että jotakin asia pidetään lain arvoisena. Uhraamisen kieltämisen toistaminen kertoo myöhäisantiikin Roomassa siitä, että kohdattaessa uhraajia, heidän toimintansa haluttiin lopettaa. Uhraaminen tuskin loppui kaikkialla vielä pitkään aikaan. Jokaisen sotilaan telttaa olisi vaikea vahtia kaiken aikaa. Samoin on vaikea vahtia, ettei sotilas salaa tee ateriastaan uhria. Yksilöt saattoivat uhrata paljonkin ja suurina ihmisjoukkoina, mutta ideoitten tasolla uhraamisen maine oli ei-kristillinen.

Uhraamista jumalille ei kristillistetty, vaan se virallisesti lakkautettiin. Armeijan kristillistämiseenkin kuului tämän tavan lakkauttaminen. Olen melko varma siitä, että tässä asiassa siviilipuolen muutokset toteutettiin myös armeijassa, koska Ammianus kertoo virallisista uhraamisista armeijassa Julianuksen ajan ilmiönä. Se oli ollut yleinen tapa, mutta suurin piirtein sadan vuoden aikana se työnnettiin marginaaliin. Sitä voitiin tehdä, mutta sitä ei saanut tehdä. Uhraamisen lakkauttaminen oli osa armeijan kristillistämistä.

4.6. Sotilaspapit

Kristittyjen pappien tulo Rooman armeijaan kertoo armeijan kristillistymisestä. Heidän myötänsä kristittyjen rituaalit tulevat osaksi armeijan rituaaleja ja armeijan rituaalit tulevat osaksi kristittyjen rituaaleja. Armeijassa pappeina palvelevat papit kertovat kristinuskon olevan mitä virallisin armeijan linja ja kristinuskon sopivan yhteen armeijapalveluksen kanssa. Ylimmän jumalan ja Taivaan jumalan ylistäminen ja ristinmuotoinen sotamerkki ovat vielä aika hienovaraisia rituaalisia muutoksia verrattuna kristittyihin pappeihin. Yritän tarkastella tilaneetta kahdelta kannalta. Tarkkailen, että tuliko Rooman armeijaan virallisia sotilaspappeja 300-luvulla? Katson myös, mitkä mahdollisuudet olivat Rooman armeijalla käyttää pappeja?

A. H. M. Jones kertoo, että ensimmäiset maininnat sotilaspapeista ovat 400-luvun puolivälistä. Nämä esiintyivät Theodoretin kirjeissä. Jones huomioi, että Sozomenus kertoo Konstantinuksen ottaneen sotilaspappeja armeijaan, mutta väittää, ettei Eusebius kerro tällaisesta.⁴²³ Tämän perusteella sotilaspappeja ei todistettavasti ollut 300-luvulla Rooman sotajoukoissa.

Sozomenus kertoo Konstantinuksen ottaneen pappeja armeijaan. Nämä tekivät kirkollisia toimituksia sotaretkien aikana. Konstantinus piti mukanaan kirkonmuotoista telttaa, jossa oli pappeja. Konstantinuksen ajasta lähtien myös legioonin kuului telttaa, jossa oli kristittyjä pappeja ja diakoneja.⁴²⁴ Tämä kertoo todennäköisimmin Sozomenuksen ajasta.

---

⁴²³ Jones, 1992, 632, 633.

⁴²⁴ Soz. I. VIII.

Eusebius kertoo Konstantinuksen ottaneen pappeja mukaansa matkaseurakseen, koska uskoi heistä olevan apua. Valmistellessaan sotaretkeä Persiaa vastaan Konstantinus otti mukaansa pappeja suorittamaan palvontaa ja varmistamaan voiton. Papit iloiten ilmaisivat halukkuutensa seurata keisariaan taisteluihin. Lisäksi Konstantinus teetätti kirkonmuotoisen teltan.⁴²⁵ Sozomenus on ilmeisesti ottanut oman kertomuksensa pappien tulosta armeijaan Eusebiuksen *De Vita Constantinista*. Konstantinus otti pappeja mukaan matkaseurakseen. Enemmän armeijaan heitä otettiin ilmeisesti uutta Persiansotaa valmisteltaessa, jotta voitaisiin suorittaa palvontaa. Koska *De Vita Constantini* on eulogia, siinä todennäköisesti kerrotaan Konstantinuksen elämän aikana tapahtuneista asioista ylevästi ja kauniisti. Matkaseuraksi ottaminen on kauniimpi tapa kertoa armeijan järjestelmän ja henkilöstön muutoksesta. Lisäksi voidaan päätellä Konstantinuksen ottaneen pappeja neuvonantajikseen.

Armeijan itäisissä kulteissa oli erikoisuutena verrattuna vanhoihin roomalaisiin, että niissä vaadittiin erikoistuneempia pappeja rituaalien suorittamiseen. Sotilaat olivat tämän vuoksi pitkään ottaneet itselleen pappeja ja itäisten uskontojen papit olivat olleet valmiita muuttamaan kulttejaan vastaamaan armeijan vaatimuksia.⁴²⁶ Samoin kristityillä keisareilla oli myös tarve kristittyihin pappeihin, koska kristinusko oli kehittynyt sellaiseksi, että siihen kuuluvat rituaalit kuuluivat papeille. Tarve ja mahdollisuus eivät kuitenkaan aiheuta mitään muutoksia, ellei joku niitä tee. Se, että perinteisiin legiooniin ei virallisesti kuulunut pappeja, tarkoittaa, että virallinen papiston tuominen armeijaan oli jo itsessään iso muutos. Tällöin viralliset kristityt papit armeijassa eivät olleet vain vanhan tavan korvaamista kristityllä tavalla, vaan kokonaan uuden tavan tuomista armeijaan. Tämän vuoksi siihen saattoi kulua paljon aikaa.

Konstantinus ainakin otti pappeja omaan käyttöönsä omaan armeijaansa. On eri asia, mitä hän sai aikaan muissa Rooman armeijoissa tai omien sotilaittensa keskuudessa. Voisimme kuvitella ainakin hänen poikiensa jatkaneen tätä tapaa. Aina on mahdollista jatkuvuuden harha. Konstantinuksen välittömät seuraajat eivät väistämättä ottaneet pappeja sotaretkille, mutta myöhemmässä vaiheessa tapa otettiin uudelleen käyttöön. Tällöin Sozomenuksen kirjoittaessa historiaansa olisi näyttänyt, että Konstantinus olisi aloittanut tavan, joka oli käytössä 400-luvun puolessa välissä.

Theodoret kertoo pyhän miehen valaneen rohkeutta sotilaisiin Nisibiksessä, kun Persialaiset piirittivät kaupunkia Constantiuksen hallituskaudella.⁴²⁷ On hyvinkin mahdollista, että

---

⁴²⁵ Eus. V. Const. I. XLII., Eus. V. Const. IV. LVI.

⁴²⁶ Hoey, 1939, 470 – 475.

⁴²⁷ Hän kertoo persialaisten vetäytyneen ihmeitten ja roomalaisten sotajuonen seurauksena. Theod. HE. II. XXVI. Ammianus kertoo saapuneensa sotajoukon kanssa kaupunkiin juuri, kun kaupunkia vallattiin, ja paenneensa paikalta. Amm. XVIII. 6. 8 – 12.

pappi tai jokin muu pyhä mies siunasi kaupungin sotajoukkoja. Tämä pyhä mies ei kuitenkaan välttämättä ollut armeijan virallinen työntekijä, sillä hän on yhtä hyvin voinut olla Nisibiksen seuduilla asunut pyhä mies. Tämä tarina kertoo pohjimmiltaan sen, että 400-luvulla uskottiin kristityn pyhän miehen voineen siunata aseita. Tähän uskoi 300-luvulla myös Eusebius yleisöineen ja luultavasti myös Konstantinus, koska Eusebiushan kertoi Konstantinuksen ottaneen pappeja mukaansa, jotta he varmistaisivat voiton Persiasta.⁴²⁸ Usko kristittyjen kykyyn siunata aseita oli ilmeisesti syntynyt ja oli myös kykeneväinen elämään. Pappi tai jonkinlainen pyhä mies oli tärkeä tällaisessa prosessissa.

Julianuksen toimet omalla tavallaan näyttävät tukevan sitä, että armeijassa oli kristittyjä pappeja jo 300-luvun puolessa välissä. Julianuksesta puhuttaessa on tärkeää muistaa, että hän oli saanut kristillisen kasvatuksen ja hän oli kääntynyt helleeniksi. Hänen visionsa uudesta reformoidusta helleenuskonnosta⁴²⁹ oli papistoineen, luostareineen ja hyväntekeväisyyksineen varsin kristillinen.⁴³⁰ Hän näyttää jossain määrin pitäneen filosofeja helleenien pappeina.⁴³¹ Jovianuksen myötä nämä luopuivat *pallium*-vaatteistaan ja alkoivat pukeutua normaalisti,⁴³² mistä voidaan päätellä Julianuksen järjestäneen filosofeille oman erityisen pukeutumistavan. Hän halusi ilmeisesti korostaa filosofien merkitystä omassa uskonnossaan.

Julianus otti sotaretkelle mukaansa filosofeja. Nämä näyttävät kilpailleen vaikutusvallasta ennustajien kanssa, joiden kanssa he ajautuivat väittelyihin enteistä.⁴³³ Julianus on saattanut jäljitellä Konstantinusta ottaessaan oppaikseen sotaretkelle filosofeja, joihin hän luotti samalla tavalla kuin Konstantinus luotti kristittyihin pappeihin. Ennustajat tekivät ammattinsa vuoksi hellenistisen seurakunnan rituaaleja sotaretkellä. Filosofit olivat viimeisten joukossa läsnä Julianuksen kuolinvuoteella keskustelemassa hänen kanssaan sielujen kauneudesta,⁴³⁴ mikä on saattanut olla eräänlainen viimeinen voitelu. Tällöin Julianus olisi tehnyt kristillisen asian hellenistisesti, mikä ei olisi ollut hänelle vierasta.

---

⁴²⁸ Konstantinus kuoli marssiessaan sotaan Persiaa vastaan. Aur. Victor. Caes. 41., EVTR. 10. 8. Pappien kyky turvata hänen voittonsa jäi kokeilematta.

⁴²⁹ Julianuksen tapauksessa emme puhu roomalaisten uskonnosta, vaan Julianuksen käsityksestä siitä, mitä oli olla helteeni.

⁴³⁰ Soz. V. XVI. Goldsworthy sanoo, että Julianus yritti luoda järjestäytyneen pakanaseurakunnan. Goldsworthy, 2009, 250.

⁴³¹ Ainakin filosofeilla näyttää olleen tärkeä asema hänen kääntymisessään helleeniksi. Soc. III. I. Soz. V. II. Julianus myös kunnioitti suuresti filosofeja. Ammianuksen mielestä liikaakin. Amm. XXII. 7. 3. Uusplatonismi oli yksi kristinuskon huomattavimmista kilpailijoista. Cameron, 1993, 80, 81.

⁴³² Soc. III. XXIV. Voisin painottaa ilmausta:” alkoivat pukeutua normaalisti”. *Pallium* oli miesten käyttämä suorakulmainen viitta. Koska niitten riisumisten jälkeen filosofit pukeutuivat normaalisti, heillä oli luultavasti Julianuksen aikana erityinen *pallium*.

⁴³³ Amm. XXIII. 5. 11, 14.

⁴³⁴ Amm. XXV. 3. 23.

Julianus tietoisesti tai tietämättään yritti luoda hellenististä teologiaa ja tehdä hellenistien papeista samankaltaisia kuin kristittyjen papit. Hän halusi tehdä eroa maallikoiden ja papiston välille. Uhraamisen hän katsoi kuuluvan papeille.⁴³⁵ Julianus saattoi tämän vuoksi tarvita armeijassa pappeina toimivia ihmisiä, jotta uhraukset olisivat hänen mielestään menneet oikein. Tämän tarpeen vuoksi Julianus on jopa saattanut olla sotilaspappien keksijä, minkä tavan kristityt olisivat myöhemmin kopioineet. Tätä arviota vastaan on se, että jo perinteisesti uhraaminen oli kuulunut sotapäällikölle, jota auttoivat *haruspicesit* ja temppeleapulaiset.⁴³⁶ Ennustajien kuljettamisessa armeijan mukana ei ollut mitään uutta. Keisarina Julianus oli Rooman ylipappi, joten omassa armeijassaan hän saattoi toimia pappina. Hänen intonsa kuljettaa mukanaan filosofeja vaikuttaa kuitenkin hänen vastineeltaan Konstantinuksen valinnalle kuljettaa mukanaan pappeja. Konstantinus ja Julianus saattoivat kaivata ohjausta luottamiltaan ihmisiltä ja yrittää näyttää hyveellisiltä alamaistensa silmissä kuljettamalla mukanaan opettajia.

Sozomenus kertoo Julianuksen rankaisseen Cappadocian Caesarean kristittyjä. Yksi näistä rankaisuista oli, että hän määräsi kaupungin papit provinssin kuvernöörin hallinnassa olleisiin joukkoihin⁴³⁷, mikä oli raskainta ja vähiten kunniallista työtä Rooman armeijassa.⁴³⁸ Hyvin varmaa on, että tässä on kyse vain tarinasta tyrannin langettamasta mielivaltaisesta tuomiosta, jossa hän tekee papeista sotilaita. Julianus olisi voinut tuoda kristityt sotilaspapit Rooman armeijaan jossakin vapaamielisyyden puuskassa. Hän saattoi katsoa tarpeelliseksi myös mahdollistaa kristittyjen sotilaittensa uskonnon harjoittamisen. Tästä tapahtumasta luultavasti kerrottaisiin tämänkaltaisena negatiivisena tapauksena, koska kristityt eivät paljoa positiivista Julianuksesta kertoneet. Mahdollisesti tarina siitä, kuinka Julianus keräisi pappeja, ymmärrettäisiin väärin. Sitten jonkun muun kerrottaisiin tuoneen kristityt papit armeijaan, kuten Sozomenus tekee Konstantiuksesta kertoessaan.⁴³⁹ Tätä vastaan on se, ettei Julianusta suosineet mainostaneet tällaista vapaamielisyyttä. Toisaalta tätä uudistusta ei välttämättä otettu aluksi ilolla vastaan. Huomionarvoista on myös, ettei moista ristiriitaista tapausta tullut kirjatuksi ylös, vaikka historioitsijoilla on usein mieltymys omituisuuksiin. Tämän vuoksi on luultavaa, että Julianus toi armeijaan pääasiassa oman uskontonsa pappeja.

---

⁴³⁵ Browning, 1976, 167, 177.

⁴³⁶ Hoey, 1939, 470, 471.

⁴³⁷ *Limitanei*-joukot olivat *duxin* hallinnassa. Saivat vähemmän palkkaa, kuin *comitatenses*-joukot. Goldsworthy, 2009, 220.

⁴³⁸ Soz. V. IV.

⁴³⁹ Soz. I. VIII. Luultavammin Sozomenus kuitenkin päättelee Konstantinuksen tuoneen pappeja armeijaan, koska niin lukee Eusebiuksen *De Vita Constantini*-teoksessa.

Keisari Marcus Aurelius Caesarin aikana kristittyjen sotilaitten rukous oli aiheuttanut ihmeen, joka pelasti armeijan.⁴⁴⁰ Kertomukset Konstantinuksen ja Julianuksen teoista ja Sozomenuksen paljastus ainakin hänen omasta ajastaan sekä Theodoretin kertomus Nisibiksen pyhästä miehestä kertovat, etteivät kristittyjen sotilaitten rukoukset enää riittäneet. Kristinuskon rituaalien suorittamiseksi ja ihmeitten saamiseksi tarvittiin jotain muuta kuin pelkkien kristittyjen sotilaitten omaehtoinen uskonnon harjoittaminen. Sotilaat eivät ilmeisesti voineet enää yhtä hyvin toimia omina pappeinaan.

Entä, jos tapa pitää kristittyjä pappeja armeijassa, onkin varhaisemmalta ajalta kuin Konstantinuksen ajoilta tai 400-luvulta? Rooman itärajalla olleessa Doura Europoksen sotilastukikohdassa oli pieni kristittyjen kirkko, jonka on ajoitettu olevan peräisin vuosilta 193 – 235.⁴⁴¹ Luultavasti tämän sotajoukon lähistöllä ja ehkä mukanakin palveli kristittyjä pappeja. Noin 260-luvun tietämissä Marinus nimisellä sotilaalla oli kolme tuntia aikaa miettiä, halusiko hän tunnustautua kristityksi ja tulla marttyyriksi. Kun hän poistui pilalle menneestä ylentämistilaisuudesta, häntä vastassa oli piispa Theotecnus, joka neuvoi häntä pitämään kiinni uskostaan.⁴⁴² Tässä tapauksessa piispa oli varsin lähellä, kun otetaan huomioon, että Marinuksella oli vain kolme tuntia aikaa miettiä valintaansa. Jos hän halusi ehtiä julistamaan päätöksensä, hänen ei auttanut mennä kovin pitkälle. Tämä saattaa viitata siihen, että ihminen voi sopivalla hetkellä törmätä johonkin ihmiseen, jota hän tarvitsee. Toisaalta piispa saattoi työskennellä armeijassa. On toki erikoinen ajatus, että ympäristössä, jossa kristityksi paljastumisesta seuraa kuolemantuomio, työskentelisi säännöllisesti kristillistä papistoa pitämässä huolta laumansa sieluista. Kyse saattaa olla varsin pitkälle menneestä tavasta olla huomaamatta kristittyjä. Kristittyjä saattoi olla hyvinkin avoimesti ja yhteiskunnan hyväksymästi armeijassa, mutta heidän ei saanut suoranaisesti paljastua, ettei lakeja rikottaisi.

Vegetius ei listaa sotaoppaassaan pappeja legioonien henkilöstöön kuuluviksi miehiksi. Tämä saattaa johtua siitä, että hän kertoi vanhoista armeijoista. Pappi ei armeijassa välttämättä kuulunut myöskään sotilashenkilöstöön. Tällöin sotilaat hoitavat omat tehtävänsä ja papit omansa. Toisaalta Vegetius kirjoittaa ratsuväestäkin lähinnä vain, että sen käyttö on kunnossa ja se osataan.⁴⁴³ Voi myös olla, ettei pappeja ollut Vegetiuksen kirjoittaessa teostaan yleisesti armeijassa. Jos Vegetius kirjoitti teoksensa *Epitoma Rei Militaris* 400-luvun puolivälissä, hän

---

⁴⁴⁰ Eus. HE. V. V. s. 445 – 449.

⁴⁴¹ Haldon, 1999, 15. Ainakin kirkkorakennuksia näyttää olleen olemassa 200-luvun lopulla. Niitä voitiin rakentaa. Tämä voi tosin viitata seurakuntien perustamiseen. Eusebius kertoo, että rakentamista tapahtui, koska vanhoihin rakennuksiin ei oltu enää tyytyväisiä. Eus. HE. VIII. I. s. 253. Rukoustaloja voitiin hajoittaa. Eus. HE. VIII. II. s. 257. Konstantinuksemn isä Constantius Chorus jopa säästi kirkkorakennuksia. Eus. HE. VIII. XIII. s. 301. Kristityillä oli siis jonkinlaisia pysyvämpiä rakennuksia ennen Konstantinusta.

⁴⁴² Eus. HE. VII. XV. s. 171 – 173.

⁴⁴³ Veg. III. 26.

luultavasti vain jättää kristityt papit mainitsematta. Jos Vegetius kirjoitti Theodosiuksen hallitessa, mahdollisuudet ovat laajemmat. Jos Vegetius olisi maininnut papit, tämä olisi tuonut mahdollisesti varhaisimman viittauksen sotilaspappeihin.

Mikä on sotilaspappi? Vaikuttaa siltä, ettei 300-luvulla välttämättä ollut varsinaisia erikoistuneita sotilaspappeja. Asioita kuitenkin olemassa ennen kuin niitä nimetään ja tarkemmin määritellään. Vaikuttaa siltä, että 300-luvulla armeijoissa palveli pappeja, jotka olivat kuin muut valtakunnan papit, mutta he työskentelivät armeijoissa. He eivät välttämättä kuuluneet sotilashenkilöstöön, mutta he työskentelivät sotajoukoissa. Konstantinus ja Julianus olivat suurimmat mahdolliset tämän innovaation synnyttäjät. Jo varhaisempinakin aikoina jotkin sotajoukot saattoivat kuljettaa mukanaan jonkinlaisia kristittyjä pappeja. Voi hyvinkin olla mahdollista, että papit tulivat armeijaan keisareista ja ehkä myös piispoista riippumatta. Ottaessaan seurakseen pappeja Konstantinus saattoi tehdä jotain, mitä armeija oli epävirallisesti tapahtunut jo jonkin aikaa. Jonkun tarvitsi vain tehdä käytännöstä virallista. Varminta on, että erikoistuneita sotilaspappeja oli todistettavasti vasta 400-luvulla Rooman armeijassa, kuten A.H.M. Jones kertoo. Tätä ei pidä sekoittaa papittomuuteen.

Kristittyjen pappien kyky siunata aseita ja hoitaa pyhiä velvollisuuksia armeijassa näyttää olleen tunnettu asia. Samoin se, etteivät sotatoimet vähennä kristittyjen pappien pyhyttä. Keisarit, ehkä sotilaat ja etenkin kristitty papisto näyttävät uskoneen tähän. Jo Eusebiuksen aikaan papisto näki, että heidän suorittamastaan palvonnasta olisi hyötyä majesteetin sotaponnisteluissa. Jos pappeja ei ollut vielä virallisesti armeijoissa, oli vain ajan kysymys, koska näin olisi. Kristityt sotilaat tarvitsivat pappiensa siunausta.

4.7. Yhteiselo armeijassa

Rooman sotajoukoissa oli 300-luvulla eri asioihin uskovia sotilaita. Suurimmaksi osaksi he työskentelivät yhdessä ja pärjäsivät keskenään, mitä nyt sisällissodissa ja vastaavissa tappoivat toisiaan. Tappamisessakin rintamalinjat jakautuivat armeijoiden, ei uskontojen mukaan. Kristillistymisen tilaa ja siihen vaikuttavia asioita voidaan päätellä tarinoista tilanteista, joissa uskonnolliset käytännöt kohtaavat. Yhteiselo on helppoa tilanteissa, joissa ei ole ristiriitoja.

Yhteiseloon liittyvät tapaukset kertovat meille siitä, millaista oli käytännön elämä armeijassa. Miten itselle vieraitten rituaalien kanssa tultiin toimeen. Lisäksi paljastuu ihmisten aseman vaikutus elämiseen.

Ainakin 360-luvulle saakka ja luultavasti pidempäänkin kristityt joutuivat olemaan tekemisissä eri asioiden kanssa, jotka liittyivät uhraamiseen. Uhritapahtuma ja ruoka, mitä syntyi uhraamisten yhteydessä, ovat asioita, joista on tarinoita käyttämissäni lähteissä.

Kun Diocletianus järjesti uhraamisen, kristityt tekivät ristinmerkin otsaansa, mikä karkoitti Lactantiuksen ja luultavasti myös helleenipappien mielestä ennusteluun liittyvät demonit, jumalat tai vastaavat henkiolennot. Tästä sai alkunsa kristittyjen vainot.⁴⁴⁴ Jotenkin kristityt häiritsivät rituaalia. Litzen tulkitsee kristittyjen ottaneen omalla rituaalillaan juhlallisesti osaa tapahtumaan.⁴⁴⁵ Tästä mahdollisuudesta huolimatta kristittyjä syytettiin rituaalin epäonnistumisesta. Aiemmin luultavasti kristityt olivat saaneet tehdä omia rituaalejaan helleenien tehdessä omiaan. Toisaalta kristityt saattoivat tällä kertaa olla rohkaistuneita tekemään rituaalinsa tavallista näkyvämmiin. He luottivat voivansa toimia omalla tavallaan.

On olemassa tarina siitä, kuinka Julianus nuorena miehenä osallistui helleenien rituaaliin. Hän nähtyään demonin pelästyi ja kristityn kasvatuksen mukaisen tottumuksen mukaisesti teki ristinmerkin, mikä sai demonit pakenemaan.⁴⁴⁶ Julianus ei tällöin ollut sotilas. Ei ole myöskään merkittävää, tapahtuiko Julianukselle näin. Tarinan mukaan kristityillä oli taipumus tehdä ristimerkkejä suojaamaan itseään, kun oltiin tekemisissä väärän palvonnan kanssa. Jos ristimerkki olisi ollut juhlallinen ele, joka sattui karkottamaan demoneita, tämä tarina Julianuksesta toimisi huonommin. Julianus eli vuosikymmeniä myöhemmin kuin Diocletianuksen seurassa olleet kristityt. Teosta taas kerrotaan vuosikymmeniä myöhemmin. Ristimerkin teko oli rituaali, jota tekivät kristityt sotilaat ja siviilit. Sillä oli taipumus karkottaa demoneita Lactantiuksen ajasta Sozomenuksen aikaan asti.

Ollessaan tekemisissä jumalille uhratun ruuan kanssa, kristityt sotilaat tekivät ristimerkin. Julianuksen aikana oli jumalille uhrattua lihaa paljon liikenteessä Antiokiassa. Jopa sellaiset kristityt sotilaat, jotka olivat valmiita uhraamaan jumalille tietämättömyyttään, tekivät ristinmerkin ennen syömistä.⁴⁴⁷ Jonkin rituaalin tekeminen oltaessa tekemisissä helleenien palvonnan yhteydessä näyttää olleen kristityille sotilaille luontevampaa kuin rituaalien välttäminen.

---

⁴⁴⁴ Lact. Mort. Pers. X. Demoni on olentona positiivisempi helleenien keskuudessa. Menanderin sanoin:” Jokaiselle on määrätty demoni./ Syntymän hetkellä ohjaamaan hänen elämäänsä. Amm. XXI. 14. 4. Helleenit uskoivat demoneiden suojelevan heitä. Lact. Div. Inst. 2. 14. 1 – 14.

⁴⁴⁵ Litzen, 2011, 273.

⁴⁴⁶ Soz. V. II., Theod. HE. III. I.

⁴⁴⁷ Theod. HE. III. XIII., Soz. V. VII., Greg. Naz. Or. IV. 84. Sozimus tosin kertoo sotilaan lausuneen Kristuksen nimen ruokailuvälineitten yllä. Onko tämä samaan rituaaliin kuuluva osa, vai vaihtelivatko käytännöt? Toisaalta on voinut olla kyse ruokarukouksesta tai jostakin vastaavasta. Gregorius Naziansoslainen kertoo sotilaitten sekä maininneen Kristuksen nimen, että tehneen ristinmerkin. Hän luultavasti lähteitteni tekijöistä tiesi parhaimmin, mitä 360-luvulla kuului tehdä., koska hän eli tuolloin.

Vaikuttaa siltä, että kristittyjen piti pitää itsensä rituaalisesti puhtaina helleenien tapojen keskellä. Esimerkilliset kristityt sotilaat myös kokivat tarpeelliseksi tehdä omia rituaalejaan armeijan rituaalien keskellä. Paljon vähemmän kerrotaan helleeneistä, jotka kokivat tarpeelliseksi olla osallistumatta kristittyjen tai eri tavalla eri jumalia palvovien helleenien rituaaleihin. Tämä ei välttämättä kiinnostanut kirjoittajia. Samoin manikealaisista tai juutalaisista kristittyjen tai helleenien rituaalien keskellä ei ole tarinoita käyttämissäni lähteissä.

Valentinianuksesta on olemassa tarina, jossa hänet erotettiin armeijasta uskonsa vuoksi. Sozomenus kertoo, että Valentinianus saattoi Julianuksen temppeliin uhraamaan vanhan ja vielä Sozomenuksen aikana voimassa olleen lain mukaisesti. *Jovii-* ja *Herculii-* legioonien johtajien piti aina olla keisarien mukana henkivartioina. Tämän toimeksiannon aikana Valentinianuksen päälle osui pyhää vettä ja vaivoin kristinuskon vuoksi itsensä hilliten Valentinus nuhteli temppelin työntekijää. Theodoretin version mukaan hän löi temppelin työntekijää.⁴⁴⁸ Sotilaan kuului olla paikalla ylipäällikön seurassa osallistuessa rituaaleihin. Tämä laki oli mielenkiintoista kyllä voimassa vielä 400-luvulla, jolloin yleisesti ottaen temppelien piti olla suljettuja ja uhrisavujen sammutettuja. Koska Rooman valtakunta oli laaja ja siellä oli monenlaisia paikkoja ja ihmisiä, tällaista lakia ei välttämättä kannattanut lakkauttaa, jos sitä ajateltiin vielä tarvittavan. Tarinassa esiintynyt Valentinianuksen reaktio on inhimillinen, mutta tuskin yleinen käytäntö. Kristityt sotilaat olivat tarvittaessa paikalla helleenien rituaaleissa. Voisi kuvitella, että samojen lakien alaisina helleenit seurasivat kristittyjä johtajiaan kristittyjen tilaisuuksiin.

Kun Julianus järjesti uhraamisen palkanmaksun yhteydessä, kristityillä sotilailla ei ollut yhteistä yhdenmukaista tapaa reagoida tilanteeseen. Toiset osallistuivat uhriin, toiset keksivät syytä olla poissa tilanteesta ja jotkut kieltäytyivät uhrista ja palkkiosta. Myöhemmin eräät sotilaat kritisoivat uhraamiseen osallistuneiden kristittyjen tekoja. Keisari rankaisi sotilaita, jotka liian näkyvästi katuivat osallistumisestaan rituaaliin.⁴⁴⁹ Keisareita palvelevat sotilaat olivat olleet 360-luvulla jo lähemmäs puoli vuosisataa palvelleet kristittyjä keisareita Julianuksen hallitessa. Heiltä saattoi puuttua perinteet tämänkaltaisen tilanteen varalta.⁴⁵⁰ Tilaisuus oli todennäköisesti myös yllättävä. Toisaalta tällaisissa tilanteissa sotilaat saattoivat yleensäkin olla oman omantuntonsa ja tietämyksensä varassa. Voi olla, ettei tällaisia tilanteita varten oltu laadittu yhdenmukaisia sääntöjä eikä ohjeita tai ne eivät aina kulkeutuneet sotilaitten korviin. Tilanteet, joissa keisarit vaativat

---

⁴⁴⁸ Soz. VI. VI., Theod. HE. III. XII.

⁴⁴⁹ Soz. V. XVII., Theod. HE. III. XIII.

⁴⁵⁰ Varsinaisia perinteitä ei välttämättä ollut koskaan syntynytkään. Tämä riippuu siitä, oliko aiempina aikoina kristittyjä armeijoissa siellä täällä yksilöinä vai isompina joukkoina kerääntyneinä tiettyihin armeijoihin. Maximilianus kommentoi 290-luvulla prokonsulille kieltäytyessään sotapalveluksesta, että hän tekee, mikä hänestä on oikein, kristityt henkivartijat tekevät, mikä on heistä oikein. *Acta Maximiliani*. Tämä viittaisi, ettei kristittyjä sotilaita varten ollut hänen eläessään standartoituja sääntöjä siitä, mitä pitää tehdä eri tilanteissa.

kaikkia uhraamaan,⁴⁵¹ näyttävät olleen satunnaisia sen sijaan, että sellainen olisi vallinnut kaiken aikaa. Joskus joku vaati, että sotajoukoissa täytyy harjoittaa jonkinaikaa puhdasta yhdenmukaista palvontaa. Sitten kuri löystyi ja sotilaat alkoivat jälleen tehdä niin kuin kukin oikeaksi näki. Luultavasti näin oli kristittyjenkin keisarien hallitessa.

Yhteiselo luultavasti helpotti virallisen uhraamisen lopettaminen ja epämääräisempi puhuminen jumalasta. Näitä käsiteltiin tutkimuksen kohdissa **4.5. Uhraaminen ja 4.1. Ylin Jumala**. Arjessa sotilaat kykenivät toimimaan ilman, että he jatkuvasti loukkasivat toistensa uskonnollisia käsityksiä. Toisaalta sotilaitten piti osallistua virallisiin tilaisuuksiin, jotka eivät välttämättä olleet oman uskonnon mukaisia. Silloinkaan ei aina vaadittu osallistumista rituaaleihin. Korkeampiarvoisen sotilaan mukana kuitenkin piti kulkea, jos sitä vaadittiin. Omia rituaaleja sai tehdä, mutta joskus niistä seurasi rankaisu. Eniten valinnanvaraa oli keisareilla.

Joskus tuli ristiriitatilanteita, joissa jotkut pahoittivat mielensä. Tällöin korkearvoisemmat miehet saattoivat rangaista alaisiaan. Toisaalta esimerkiksi kristitty saattoi suuttua toisille kristityille siitä, että he olivat hänen mielestään huonoja kristittyjä. Se taas jäi paheksunnan ja vertaispaineen asteelle. Sotilas saattoi suuttua toista uskontoa edustavalle papille. Eriuskoisten sotilaitten välillä tapahtuneista tappeluista ei kerrota. Siviilimaailomassa tapahtuneista mellakoista ei ole jälkiä armeijassa. Luultavasti sotilaat tulivat toimeen keskenään.

5. Johtopäätökset

Rooman armeijaa kristillistivät 300-luvulla pääasiassa keisarit, teologit ja sotilaat. Rooman väestö tarjosi näihin ammatteihin kristittyjä, mutta kristillistyminen ei varsinaisesti näytä johtuneen siitä, että kristittyjä olisi ollut eniten. Kristittyjä oli paljon, mutta heitä ei etenkään aluksi ollut niin paljoa, että väestön määrä olisi yksistään aiheuttanut muutoksen.

Keisarit olivat valtakunnan tärkeimpiä miehiä. Asiat tehtiin pääosin heidän määräyksiensä vuoksi. Suuriosa 300-luvulla hallinneista keisareista halusi suosia kristinuskoa, joskaan näistä kaikki eivät olleet yhtä aktiivisia sen edistämässä. He olivat armeijan suurimpia johtajia ja Gratianukseen asti armeijan ylipappeja, joten he johtivat armeijan ideologista elämää. Lainlaatijoina he saattoivat vaatia alamaisiaan tottelemaan ja tekivät säännöt, mitä piti totella. Heillä oli myös valtaa siihen, ketkä pääsevät armeijassa mihinkä asemaan. Merkittävin keisareista armeijan kristillistymisen kannalta oli Konstantinus Suuri, joka teki pääosan kristillistymiseen liittyvistä uudistuksista. Muitten kristillistämistä haluavien keisarien tehtäväksi jäi kehityksen

---

⁴⁵¹ Diocletianus vaati. Lact. Mort. Pers. X., Eus. HE. VIII. IV. s. 263. Julianus vaati tai houkutteli. Soc. III. XIII, XXII., Soz. V. XVII., Theod. HE. III. XIII.

ylläpitäminen. Jos Konstantinuksen tekoja ei olisi jatkettu, hän olisi jäänyt vain historian kummajaiseksi. Myös keisari Honorius otti suuren askeleen lähtiessään yrittämään helleenien poistamista armeijasta.

Kristinusko oli olemassa pitkälti teologien takia. Teologit rakensivat kristinuskoa. Armeijan kannalta oli merkittävää, että nämä miehet tekivät sotimisesta kristitylle sopivaa toimintaa. Nämä miehet myös vaikuttivat eri henkilöihin kuten keisareihin ja sotapäälliköihin. Kun Konstantinus Suuresta lähtien tarjottiin Rooman ja kristinuskon yhdistämistä, merkittävimmät teologit suostuivat siihen. Kuitenkin teologit enemmän reagoivat armeijan tapahtumiin kuin johtivat niitä. Armeija ei odottanut eri toimissaan teologien päätöksiä. Teologit myös ottivat armeijan työvälineekseen. Voidaan sanoa, että armeija vaikutti enemmän teologeihin kuin teologit armeijaan.

Sotilaat kristillistivät myös armeijaa. Etenkin 200-luvun lopussa ja 300-luvun alussa kristityt sotilaat osoittivat, että he haluavat olla armeijassa. He myös osoittivat, että he haluavat noudattaa kristillisiä rituaaleja armeijan palvontamenoissa. Sotilaat uskoivat voivansa olla sotilaita ja kristittyjä, mikä oli tärkeä asia. Oli riittävästi ihmisiä, jotka olivat eri mieltä Maximilianuksen kanssa siitä, voiko ihminen olla kristitty ja sotilas. Tämän vuoksi kristittyjä oli armeijassa riittävästi. Sotilaat haluamalla kristittyä armeijaa tai tottelemalla kristittyjä aiheuttivat sen, että armeijaa voitiin kristillistää ja armeija kristillistyi. Sadoillatuhansilla aseistetuilla miehillä ja etenkin heidän upseereillaan on melko paljon potentiaalista valtaa päättää, mitä he haluavat.

Keisarit olivat myös suurimpia armeijan kristillistymisen vastustajia. Tällaisia keisareita oli 300-luvulla vähemmän kuin kristillistymistä kannattavia keisareita. Diocletianuksen tetrarkia yritti saada kristityt pois armeijasta ennen, kuin varsinainen armeijan muuttuminen kristityksi järjestelmäksi alkoi. Muutamaa vuosikymmentä myöhemmin Julianus yritti saada hellenismien taas hallitsevaan asemaan armeijassa. Hän erotti, alensi ja tuomitsi kuolemaan joitakin kristittyjä upseereja. Tärkeämpänä toimena hän toi takaisin joitain vanhoja armeijan tapoja. 300-luvun lopulla Arbogast oli monia jumalia palvovana miehenä muinaisjäännöksi ja 400-luvun alussa Generidus niminen upseeri neuvotteli keisari Honoriuksen kanssa, jotta helleenisotilaita ei sorrettaisi lainsäädännöllä. Kristillistymisen vastustaminen heikkeni ja se ei ollut jatkuvaa Diocletianuksen suurten vainojen jälkeen. Julianus hallitsi helleeninä vain hetken.

Voidaan sanoa, että vanhan roomalaisen palvonnan jatkaminen oli tavallaan kristillistymisen vastustamista. Monien jumalien palvominen ja kristittyjen väärinä pitämät rituaalit jatkuivat. Ne eivät piilossa harjoitettuna olleet kuitenkaan erityisen vaikuttavaa vastarintaa. Ne olivat enemmän hidaste kuin este. Omien palvontamenojen jatkaminen ympäristössä, jossa ne ovat kiellettyjä, jää helposti vain henkilökohtaiseksi toiminnaksi, jolla ei ole suurempaa vaikutusta muuhun maailmaan.

Kristillistäjät ja kristillistämisen vastustajat löysivät ainakin Julianuksen aikaan asti tarpeeksi kannattajia politiikalleen, joskin Julianuksen rauhanomaisempi kristittyjen vainoaminen saattoi johtua muuttuneesta väestöstä. Vielä Arbogast näki Rooman helleeneihin vetoamisen hyödylliseksi. Kristillistäjistä jo Konstantinus ja hänen poikansa Constantius kykenivät löytämään kannatusta uskontopolitiikalleen. Julianuksen jälkeen Theodosiukseen tai ainakin Honoriuksen asti armeijan kristillistämisessä edettiin varovaisemmin.

Upseerit olivat tärkeimpiä sotilaita kristillistämisen kannalta. Suosimalla nimityksissä jotain uskonnollista ryhmää keisarit saattoivat vaikuttaa armeijan uskonnolliseen rakenteeseen. Konstantinus Suuri ja Julianus käyttivät näkyvimmin tätä tapaa oman uskontonsa edistämiseen. Oli kannattavaa ja haluttavaa olla uskonasioissa samaa mieltä keisarin kanssa, jos tällä tavalla kykeni edistämään uraansa. Upseerit olivat keisarin tahdon välittäjiä sotilaille, minkä vuoksi he olivat keisarille tärkeitä. Lisäksi keisarit yleensä tulivat upseeristosta tai upseerien valitsemina. Keisari kykeni päättämään, keistä tuli upseereita. Tavalliset sotilaat tulivat armeijaan vähemmän valikoidusti ja heidän avullaan armeijan uskonnolliseen koostumukseen oli siksi vaikeampi vaikuttaa. Myös piispat saattoivat liittoutua upseerien kanssa.

Armeijan kristillistämisen tuntomerkit näkyvät armeijan käytännöissä. Jotkut tavat jatkuivat, jotkut loppuivat ja tapoja muutettiin paremmin kristinuskoon sopivammiksi. Tutkielmaani varten sain kerättyä tietoa jumalan palvonnasta, uhraamisesta, sotamerkkien käytöstä, ennustamisesta, vannomisesta ja papeista.

Selvimmän kristillistymisestä kertoo virallinen uhraamisen. Kristillistämistä kannattavat keisarit lakkauttivat virallista uhraamista. Valentinianuskin oli virallisesti mukana uhraamisen lakkauttamisessa. Kristillistämistä vastustavat tai helleeneitten suosiota keräämään pyrkineet hallitsijat pyrkivät ainakin rajoitetusti sallimaan uhraamista. Diocletianuksen aikaan sotilaita yritettiin pakottaa uhraamaan. Magnentius Constantiuksen eläessä salli uhraamisen, Julianus palautti uhraamisen ja myös Arbogast palautti uhraamisen. Virallisen uhraamisen lopettaminen oli tärkeä asia kristityille ja sen voi sanoa olleen yksi suurimmista muutoksista, mitä armeijassa tehtiin 300-luvulla.

Jumalien palvonnassa saatiin jumalien määrä putoamaan. Ainakin yhdestä jumalasta tuli ylin ja kristittyjen jumalaa piti palvella. Kristittyjen jumalasta tuli virallisesti hallitsevin jumala. Armeijassa oli käytössä tälle jumalalle sopivia nimityksiä.

Vaikuttaa siltä, että armeijan eri osien sotamerkit säilyivät. Ylimmäksi sotamerkiksi tuli kuitenkin kristillinen *labarum*. Merkittävä asia tässä sotamerkissä on se, että se hyväksyttiin kristilliseksi esineeksi, vaikka sotamerkeillä oli helleeninen taustansa. Vanhat jumaluuksien symbolit korvattiin *labarumissa* ristillä ja Kristuksen monogrammilla. Tämän vuoksi vanhojen

vähäisempien sotamerkkien nimien esiintyminen ei kerro armeijan kristillistymisen tilasta. Vanha kuvastokin saattoi jatkua nimien kanssa, mutta armeijaa johti kristitty sotamerkki. Kristityt ottivat kuitenkin muokatun vanhan helleeniesineen omaksi pyhäksi esineekseen.

Ennustaminen oli ollut tärkeää helleenien armeijassa. Ennustamiseen suhtauduttiin aluksi kristittyjen taholta kielteisesti, joskin sitä harjoitettiin silti. Tuli ennustamisen kieltäviä lakeja. Julianus piti ennustamista tärkeänä asiana uskonnossaan. Hänen jälkeensä harmiton ennustelu sallittiin, joskin vääränlainen ennustelu käynnisti suuret vainot. Theodosiuksen myötä kuitenkin armeijaan tuli kristillinen ennustaminen. Harmillinen ennustaminen liittyi valtakunnan kannalta väriin jumaliin ja väriin tapoihin. Uhraaminen erotettiin ennustamisesta.

Sotilasapit olisivat olleet uusi asia armeijassa. He saapuivat sinne varmasti vasta 400-luvulla. Kristityistä papeista kuitenkin tuli tärkeitä henkilöitä armeijalle ja heitä todennäköisesti löytyi säännöllisesti armeijasta jo 300-luvulla. Ainakin kristittyjen pappien uskottiin tuovan siunauksia ja onnea sotatoimille. Julianuskin yritti saada oman uskontonsa pappeja tuomalla armeijaan filosofeja. Ajatuksesta, jossa armeija hoitaa itse omat viralliset uskonnolliset rituaalinsa, alettiin luopua.

Armeijassa oli eri uskontoja ja tapoja koko 300-luvun ajan. Ristiriidoilta ei vältytty, mutta omia menojaan sai tietyissä rajoissa harjoittaa, kunhan osallistui myös virallisiin rituaaleihin. Ylempi-arvoisten tahdosta riippui vähäisempien sotilaitten vapaudet. Eriuskoiset sotilaitten keskuudessa näyttää olleen vähemmän keskinäisiä ristiriitoja kuin siviiliväestössä, jossa uskonnolliset riidat näyttävät pääosin tapahtuneen.

Tapojen jatkuminen, jonka oletan tapahtuneen, oli tärkeä asia kristillistymisessä. Vaikuttaa siltä, että Konstantinus teki suurimman osan kristillistymiseen liittyvistä suoranaista ja suurista muutoksista. Muille jäi hänen tekemiensä perinteitten jatkaminen. Koska armeijassa väki vaihtui nopeammin kuin siviilissä, tavat muuttuivat nopeammin perinteiksi. Armeijan kristillistymisen ei tarvinnut jatkuvia näyttäviä armeijan uudistuksia. Kun kristillisistä tavoista tuli perinteisiä, ne olivat hyvässä asemassa. Helleeneiltä vähennettiin jokunen tapa. Suurinosa kristillistymisestä tapahtui meiltä piilossa.

Kristinusko ja hellenismi muuttuivat kaiken aikaa. Ne lainailivat toisiltaan ajatuksia, mutta myös ottivat etäisyyttä toisistaan. Konstantinus saattoi tarkkailla uhraamista sivusta helleeninä ja kristittynä samanaikaisesti. Julianus taas uhrasi helleeniyttä korostaakseen. Armeijassa näyttää vallinneen tilanne, jossa ero helleenien ja kristittyjen välillä ei aina ollut kovin suuri. Esimerkiksi Sol Invictusta voitiin palvoa ja siitä voitiin puhua huomattavan samanlaisin käsittein kuin kristittyjen jumalasta. Kumpaakin jumalaa pystyi palvomaan samanlaisin tavoin. Keisarinkuvia ja sotamerkkejä pystyi palvomaan ja kunnioittamaan samanlaisin rituaalein. Voisi

sanoa, että armeijan kristillistymisen oli sitä, että helleenien tavat suurelta osin jatkuivat. Suurin muutos on ehkä lisääntynyt monoteistisuus ja uhraamisen lakkauttaminen. Tilannetta ei kuitenkaan pidetty synkretismin voittona ja eri jumalten ja palvontamenojen yhdistymisenä, vaan kristinuskon etenemisenä.

Armeija oli 300-luvun uskonnollisissa riidoissa enemmän väline kuin osapuoli. Pääosion se totteli keisarien päätöksiä tai se ei ainakaan erityisen rajusti kapinoinut vastaan. Kuitenkin pelkästään se, että jonkun osapuolen uskottiin olevan armeijan suojeluksessa, teki siitä kyseisen osapuolen välineen, vaikkei se olisi osallistunut riitaan. Tärkeämpää kuin se, mitä mieltä suurinosa armeijasta oli uskonasioista, oli se, että sieltä löytyi käyttämistä varten tarpeeksi tottelevaisia sotilaita.

Kristillistymisen ei armeijan käytäntöjen ja käyttämisen suhteen ollut johdonmukaista tai suoraviivaista. Joskus näyttää siltä, että helleenien ja kristittyjen tapojen yhdistämisessä menttiin varsin pitkälle. Toisinaan taas oltiin jyrkempiä. Kristittyjä yleensä suosittiin, mikä loi tilanteen, jossa armeijassa oli lopulta helpompaa olla kristitty. Suhtautumisissa eri käytäntöihin oli vaihtelua. Kaikkina aikoina keisaritkaan eivät olleet johdonmukaisia. Diocletianus ja Licinius näyttävät ottaneen askeleita sellaista armeijaa kohtaan, jossa helleenit ja kristityt olisivat rinnakkain, mutta he peruivat tämän. Konstantinus Suurella ei näytä olleen valmista suunnitelmaa siitä, mitä hän halusi, vaan hän teki päätöksiä kulloistenkin näkemystensä perusteella. Kaikki eivät myöskään nähneet armeijan uskonnollisen kehityksen johtamista yhtä tärkeänä asiana. Etenkin Valentinianus näyttää keskittyneen muihin asioihin, kun hän oli keisari.

Kehityksen poukkoilevuuden selittää osaksi se, että oli erilaisia ihmisiä. Lisäksi on tärkeää, että kristittyä Rooman armeijaa vasta kehiteltiin. Ei ollut tietoa siitä, minkälainen lopputuloksen tulisi olla. Tällöin piti keksiä, miten eri asioihin suhtauduttaisiin. Tämä ei näytä kuitenkaan olleen hallitsijoitten pääasiallisena huolena kuin hetkittäin. Luultavasti usein voitiin olla tyytyväisiä kulloiseenkin tilanteeseen ja kaikkia asioita ei nähty ongelmina. Toisinuskovat sotilaat näyttävät 300-luvulla olleen harvoin suuri jyrkkää ratkaisua vaativa ongelma. Jotkin tavat haluttiin kieltää, mutta usein riitti, että ne muokattiin kristinuskoon sopiviksi.

Mitä oli Rooman armeijan kristillistymisen? Armeijan kristillistymisen oli sitä, että armeija saatiin alamaiseksi kristitylle jumalalle ja kristitylle keisarille. Armeijan voitiin kuvitella tottelevan näitä, joskin varsinainen jumalan tai keisarin tahto ei välttämättä täysin välittynyt armeijalle. Joskus oli epäselvää, kuka oli oikeasti keisari tai jumala. Monille sotilaille keisari ja jumala olivat samalla tavalla näkymättömiä olentoja, joiden totteleminen vaati uskoa. Armeijoissa tosin keisari voitiin nähdä useammin, mutta kristittyjen jumalan kuului olla ihmiselle näkymätön. Armeijan uskonnossa oli kyse siitä, kenen vallan Rooman armeija virallisesti tunnusti. Tämän

perusteella Rooman armeija kristillistyi, kun Konstantinus alkoi kristityksi. Julianuksen aikana armeijakin kapinoi kristinuskoa vastaan. Jovianuksen myötä armeija pysyi kiltisti kristityille kuuliaisena tai jopa kristittynä. Edes Arbogast ei nostanut keisariksi helleenää.

Vaikuttaa siltä, että ideologisessa muutoksessa vaihdetaan ja muutetaan sanoja, symboleita, henkilöstöä, ihmisten työnkuvia ja ajatuksia. Järjestelmän tehtäviä katsotaan eri näkökulmasta ja vaihdetaan sitä, kenelle ollaan vastuussa teoista. Kun tarpeeksi pitkään tehdään asioita tietyillä tavoilla, niistä tulee normaaleita. Suuremmat intomielisyyden kaudet ovat hetkellisiä ja paikallisia, joskin niillä voi olla suuriakin vaikutuksia. Yleensä elämä jatkuu lähes entiseen tapaan, ja muuttuneen maailman taustalla vanhat tavat jatkavat elämäänsä. Vaikka armeija ylin herra vaihtui 300-luvun aikana helleenistä kristityksi, itse sotimiseen, eli armeijan tehtävään, tämä ei juuri vaikuttanut.

Lähteet ja kirjallisuus

Lähteet

<i>Acta Maximiliani.</i>	<i>Acta Maximiliani.</i>
Amb. De Fide	Ambrosius, <i>De Fide.</i>
Amm.	Ammianus Marcellinus, <i>Rerum Gestarum.</i>
Anon. Val.	Anonymus Valesianus: <i>Excerpta Valesiana.</i>
Aur. Victor. Caes.	Aurelius Victor, <i>De Caesaribus.</i>
Claudian. de III. cos. Hon.	Claudianus, <i>De Tertio Consulatu Honorii.</i>
C. Nic.	<i>Concilium Nicaenum</i>
CTh	<i>Codex Theodosianus.</i>
Eus. HE.	Eusebius: <i>Historia Ecclesiastica.</i>
Eus. V. Const.	Eusebius: <i>De Vita Constantini.</i>
EVTR	Eutropius, <i>Breviarium ab Urbe Condita.</i>
Greg. Naz. Or. IV.	Gregorius Naziansos, <i>Contra Julianum.</i>
Lact. Mort. Pers.	Lactantius, <i>De Mortibus Persecutorum.</i>
Lact. Div. Inst.	Lactantius, <i>Divinae Institutiones.</i>
Orosius.	Orosius, <i>Historiarum adversus paganos.</i>

Soc.	Socrates, <i>Historia Ecclesiastica</i> .
Soz.	Sozomenus, <i>Historia Ecclesiastica</i> .
Tac. historiae.	Tacitus, <i>Historiae</i> .
Theod. HE.	Theodoret, <i>Historia Ecclesiastica</i> .
Veg.	Vegetius, <i>Epitoma Rei Militaris</i> .
Zos.	Zosimus, <i>Historiae Nova</i> .

Tutkimuskirjallisuus

Browning, Robert, *The Emperor Julian*. Weidenfeld and Nicolson. Lontoo, 1976.

Brown, Peter, *The World of Late Antiquity*. Thames & Hudson, Lontoo, 2006. Alkuperin ilmestynyt 1971.

Bunson, Matthew, *A Dictionary of the Roman Empire*. Oxford University Press, 1995.

Cameron Averil, *The Later Roman Empire AD 284 – 430*. Fontana Press, Lontoo, 1993.

Castren, Paavo & Pietilä-Castren, Leena, *Antiikin Käsikirja*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki, 2006, 3. painos, ensimmäinen painos 2000.

Elliot, Paul, *The Last Legionary – Life as an Roman Soldier in Britain AD 400*. The History Press Ltd, Britannia, 2011. Ensimmäinen painos 2007.

Ferrill Arther, *The Fall of the Roman Empire – Military Explanation*. Thames and Hudson, Lontoo, 1986.

Gibbon, Edward, *The Decline and Fall of the Roman Empire vol. 1 - 3*. Everyman's Library, New York, Lontoo, Toronto, 1993. Gibbonin teos julkaistiin alunperin vuosina 1776 – 1788.

Goldsworthy, Adrian, *Rooman Valtakunnan Tuho*. Gummerus, Jyväskylä, 2009. Kääntänyt Simo Liikanen. Alkuperäisteos *The Fall of the West: The Slow Death of Roman Superpower*. Orion, Lontoo, 2009.

Goldsworthy, Adrian, *Roman Warfare*, Phoenix, Lontoo, 2007, alkuperin ilmestynyt 2000.

Goldsworthy, Adrian, *Rooman sotilasmahti*. Karisto Oy, 2005. Kääntänyt Pekka Tuomisto. Alkuperäisteos, *The Complete Roman Army*. Alunperin ilmestynyt 2003.

Haldon, John, *Warfare, State and Society in the Byzantine World 565 - 1204*. Routledge, Lontoo ja New York, 1999.

Heather, Peter, *The Fall of the Roman Empire: A New History*. Pan Books, Lontoo, 2005.

Helgeland, John, *Christians and the Roman Army A.D. 173 - 337*. Church History, 43, 1974. s 149 - 163.

Hoey, Allan S., *Official Policy towards Oriental Cults in the Roman Army*. Transactions and Proceedings of the American Philological Association, Vol. 70 (1939). s. 456 – 481.

Jones, A.H.M., *The Later Roman Empire vol. I - II*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1992, 3.painos. Alkuperin ilmestynyt 1964.

Litzen, Veikko, *Tie Nikeaan*. Otavan kirjapaino Keuruu, 2011, 2. painos. Alkuperin ilmestynyt 2009.

Mc Neill, William, H., *Kansat ja Kulkutaudit*. Vastapaino, Tampere, 2004. Alkuperäisteos *Plagues and Peoples* vuodelta 1976.

Nock, Arthur, Darby, *The Roman Army and the Roman Religious Year*. The Harvard Theological Review. Vol. 45, No. 4 (1952), pp. 187-252.

Southern, Pat & Dixon, Karen Ramsey, *The Late Roman Army*. B T Batsford Ltd, Lontoo, 1996.

Syvänne, Ilkka, *The Age of Hippotoxotai*. Tampere University Press. Tampere, 2004.

Treadgold, Warren, *A History of the Byzantine State and Society*. Stanford University Press, California, 1997.

Wickham, Chris, *The Inheritance of Rome – A History of Europe from 400 to 1000*. Penguin Books, monia painopaikkoja, 2010. Alkuperin ilmestynyt 2009.

Woods, David, *The Origin of the Cult of St. Maximilian of Tebessa*. Internet-aineisto, 2004.
(<http://www.ucc.ie/milmart/maxorig.html>. Katsottu 13.4.2012)

Catholic Encyclopedia. (<http://www.newadvent.org/cathen/>)

Liitteet

Liite 1. Aikajana kristillistymisestä ja keisareista

Valtaannousu augustukseksi: **nimi** +

Valtaannousu caesarina: nimi +

Augustuksen asemasta pois: **nimi** – (yleensä kuoleamalla)

Apukeisarin asemasta pois ilman augustukseksi nousua: nimi – (yleensä kuoleamalla)

Vuoden aikana tapahtuneiden keisarinvaihdosten alla vuoden tapahtumia.

Vuosissa on heittoa ja tulkinnan varaisuutta puoleen ja toiseen. Liite syntyi alun perin sen vuoksi, että tetrarkian aikaisista henkilöistä ja Konstantinus Suuren pojista oli vaikea pitää kirjaa. Nyt tapahtumista saa paremmin selvää.

284 **Diocletianus** +

286 **Maximianus** +

293 Galerius +, Constantius I Chorus +

295 Maximilianus kieltäytyy palvelemasta Rooman armeijassa.

305 **Diocletianus** –, **Maximianus** –, **Constantius I Chorus** +, **Galerius** +, Maximinus Daia +,

Severus II +

306 **Constantius I Chorus** –, **Severus II** +, Konstantinus I Suuri +

307 **Severus II** –, **Maxentius** +, **Maximianus** (*uudestaan*) +

308 **Licinius** +, **Maximianus** -

310 **Maximinus Daia** +, **Konstantinus I Suuri** +

311 **Galerius** –

312 **Maxentius** –

313 **Maximinus Daia** –

314 Arlesin synodi

317 Constantinus II +, Crispus +

320 Eusebiuksen kirkkohistoria valmis

324 **Licinius** –, Constantius II

325 Nikean kirkolliskokous

333 Constans +

326 Crispus -

337 **Konstantinus I Suuri - , Constantinus II +, Constantius II +, Constans+**
339 Eusebiuksen *Vita Constantini* valmis
340 **Constantinus II –**
350 **Constans –**
351 Gallus +
354 Gallus -
355 Julianus +
359 Persiansota (359 – 363) alkaa
361 **Constantius -, Julianus +**
363 **Julianus -, Jovianus +**
Persiansota (359 – 363) päättyy
363 **Jovianus –, Valentinianus +, Valens+**
367 **Gratianus +**
375 **Valentinianus -, Valentinianus II +,**
377 Goottisota (377 – 382) alkaa
378 **Valens –**
Adrianopolin taistelu.
379 **Theodosius I +**
381 Gratianus luopuu *pontifex maximuksen* arvosta.
382 Goottisota (377 – 382) päättyy
383 **Gratianus -**
388 Arbogast Valentinus II neuvonantajaksi.
390 – luvulla Ammianuksen historia näkee päivänvalon.
392 **Valentinianus II –**
Eugenius Arbogasteen kanssa kaappaavat vallan.
394 Frigidusjoen taistelu. Arbogast ja Eugenius kuolevat.
395 **Theodosius I -, Honorius +, Arcadius +**
Rooman lopulliseksi jäänyt jako itään ja länteen.
408 **Arcadius -, Theodosius II +**
410 Alarik ryöstää Rooman
416 CTh 16.10.21. Kiellettiin pakanoilta sotilas ja tuomarintyöt.
421 Rooma sotii Persiaa vastaan suojellakseen Persian kristittyjä.
423 **Honorius -, Johannes +**
425 **Johannes -, Valentinianus III+**

438 *Codex Theodosianus* julkaistaan

n. 440 Socrateen kirkkohistoria julkaistaan. Samoihin aikoihin Sozomenuksen historia. Toinen saattoi myös käyttää toisen teosta.

450 **Theodosius II - , Marcianus +**

500+ Zosimus kirjoittaa *Historia Novan*.

Liite 2. Kuva keisari Honoriuksesta⁴⁵²

Huomaa, että keisarilla on oikeassa kädessä ilmeisesti *Labarum*, jossa kristuksen monogrammilla huomattava asema. *Labarumissa* julistetaan Kristuksen nimen voittoisuutta. Honoriuksella on myös sotilasasteessaan vyö.

⁴⁵² Kuvan löytyy esimerkiksi http://en.wikipedia.org/wiki/Honorius_%28emperor%29 (katsottu 20. 11. 2011.).